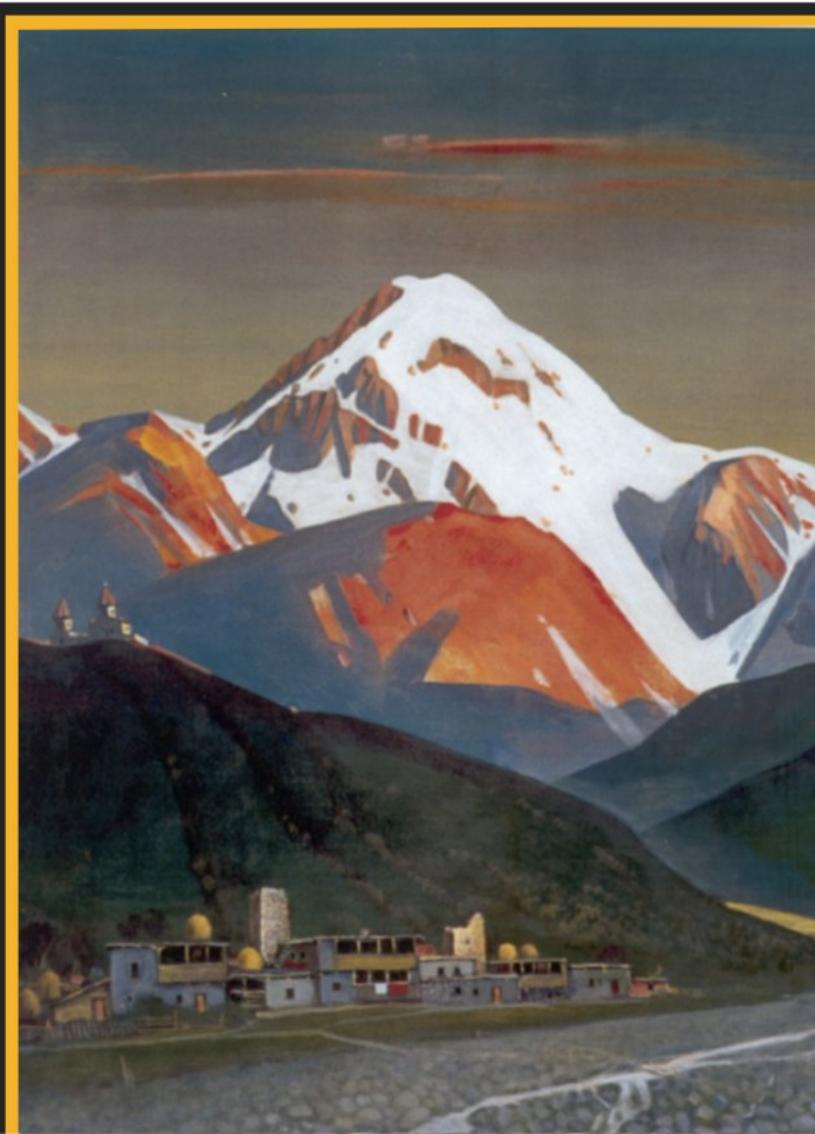

9
2007

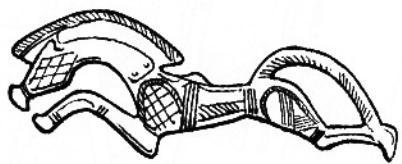
Сагыл Цуангæнæг хох нæ уны.
Сызгъæринтыл хæлæфгæнæг та адæмы нæ уны.

РАГОН КИТАЙГ АФОРИЗМ

MAX ДУГ

НАША ЭПОХА

Издается с мая 1934 года

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Главный редактор — Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств.секретарь, проза — Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия — Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2007

MAX ДҮГ

9
'07

Журнал цәуы 1934 азы майæ фæстæмæ

РЕСПУБЛИКАÆ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ ЦÆДИСЫ АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сәйраг редактор – ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ — ГУСАЛТЫ Барис
Поэззи, драматурги — МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы ахсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪУСРАТЫ Анатоли,
НÆКУЫСАТЫ Наирæ, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2007

НОМЫРЫ ИС:

ДӘБЕ: 100 АЗЫ

ДӘБЕ. Хъәндил. Радзырд	7
-------------------------------	----------

ДЗБОЙТЫ Михал. Дәбейы фәдзәхст	16
---------------------------------------	-----------

ХЕТӘГКАТЫ Дауыт: 125 АЗЫ

ХЕТӘГКАТЫ Дауыт. Уды күйрой. Әмдзәвгәтә	20
--	-----------

ГУСАЛТЫ Барис. Ой, тохы бон әрцыди!.. Радзырд	27
--	-----------

ТЕТЦОЙТИ ТАЙМУРАЗ: 85 АНЗИ

ТЕТЦОЙТИ Таймураз. Әмдзәвгитә	72
--------------------------------------	-----------

ХӘҮҮТАТЫ Къоста. Ус-бирәгъ. Таурәгъ	76
--	-----------

РУМИ: 800 АЗЫ

РУМИ. Уацмыстә	108
-----------------------	------------

ДЖУСОЙТЫ Майә. Кәссын уәлларвмә. Әмдзәвгәтә	119
--	------------

ӘЛБОРТЫ Азә. Дыууә әәмдзәвгәйы	122
---------------------------------------	------------

ХОЗИТЫ Макар. Сабитән	123
------------------------------	------------

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	125
----------------------------	------------

УИДӘГТӘ

«Ирон газет» фыста	132
---------------------------	------------

АРВИСТОН

ИРОН ПОЭЗИЙЫ АНТОЛОГИ	147
------------------------------	------------

ДІБЕ: 100 АЗЫ

Дәбә әмә Бесаты Тазе.

ХЪӘНДИЛ

I

Заeronд тымбыл фынджы раз ирон ныллағт бандоныл бады аңаңгә ләг әмә хәры ахсыры сәндәг. Ома сәм стъол най? Ис, фәлә ләг ныллағт фынгыл бадын сахуыр рагәй. Уидыджы дзаг сисы сәндәг, сыйн-дәтгай йәй дзыхмә схәссы, зәрдиагәй йә аддажын хүшпү скәнны, уидыджы уәлә цы кәрдзыны муртә аzzайы, уыдан ие 'взагәй дзыхмә әрбасәрфы әмә әүүилгә-әүүиллий үә хъуынджын фынды сымысым ссәуы. Алы хүшпү фәстә дәр йә даргъ риҳитә адауы, ахсыраәй сыл цы аертәхтә аzzайы, уыдан райсыны тыххәй къух ссәрфы фәсмын зәнгойыл әмә та бавналы дыккаг хүшпү кәннымә. Кәд риҳитә къухәй дауынмә фәзивәг кәнны, уәд сә ие 'взагәй дзыхмә басәрфы әмә сә аддажын сдәрд акәнны.

Хәрныыл афтә архайы, әмә йә, әвәңцәгән, ферох, йә алыварс цытә цәуы, уый дәр.

Йә ус саулагъз, къәсхуыр, тәнтъихәг, фәлә фидар сылгоймаг, фәсдуар ахсы дзаумәттә әмә, цыма йәххиимә дзуры, афтә зәгъы:

— Цы хуыцау мын фәкодта мә хай ацы әмбыид къодахы? Ацы хәдзармә әрцәуынәй фәстәмә йә ме 'ккой хәссын... Ләгау искуыдәм нә ауайдзән, ницы акамал кәндзән. Акәс-ма адәмы

ләгтәм. Чи дзы хъәдгуист кәнә, чи быдыры кусы, чи фыйайу цауы. Кусынц әмә сә хәдзәртә мыды къусчыты хуызән сты.

Ләг бады әңцад. Әнувыдәй хәрә әмә зын равзарән у, йе 'фсины ныхәстә хъусы әви на, уый, уымән әмә нәдәр йә цәстәнгасыл, нәдәр йә цәсгомы әнгасыл исты зыны. Хъусгә кәнә ныхәстә, уымән әмә сә сылгоймаг хъәрәй дзуры, фәлә сыл рагәй ахуыр у әмә, цыма йә хәринағән әнәмәнг чи хъәуы, ахәм ахуыйән сты, афтәй әмә кәсы.

— Әз, — дзуры ус, — бон-изәрмә әңцой на зонын. Фарон цыппар фондзыссәдз фәллойбоны бакуистон. Цы әфтиаг мәм сә әрбахаудта, уыдон алцәй фаг дәр уыдаиккой. Фәлә мәнән мә хәдзары кәфхъуындар бады әмә сә әнәрынцойә әмпулы. Әз та мә къабайы хәррәгъ цәмәй аивон, уый дәр мын на.

— Иу чысыл ма мын әхсир куы авәрис, кәннод къусы къәбәртә йеддәмә ницыуал ис әмә хүсәй хъуыры на цәуынц, — зәгъы ләг, цыма ус цытә фәдзырдта, уыдон уымә на хаудтой, афтәй, йә русы къуымтә йе 'взагәй әрбасәрфтытә кодта әмә йә худы бынты йе 'фсинмә әңцад бакаст.

Ус йә хәцынәй на ләууыд, афтәмәй айста къус, байдзаг ай кодта әхсирәй әмә йын ай фәстәмәй әмә разы әрәвәрдта. Ләг әм ныккаст, сыймәста йә уидыгәй әмә бафиппайдта:

— Әгәр ай байдзаг кодтай. Әз дын чысыл куы загътон.

Бацым. Кәд дзы де 'взәр ахсән атъәпп ласид әмә дә искуы фервәзин! — йә уайдзәф әм баппәрста ус.

— Әмә ма мын уәд әххәст иу чысыл кәрдзын дәр авәр, әндәр дын афтид әхсирәй мә тъәнгтә әхсүн, — бустәгәнгәйә куры ләг.

II

Уый уыдис Бердаты Хъәндил. Ахәм әвзәр ном ыл бәргә на сәвәрдтой мад әмә фыд, дунемә куы фәзынд әмә йе 'ппәт миниуджытәм гәсгә дәр нәлгоймаг кәй у әмә йә нәлгоймаджы ном кәй хъәуы, адәмән уый куы базонын кодта, уәд.

Адәм ном әвәрынмә куы әрәмбырд сты, уәд дзы куыд на уыдаид хорз наимтә! Фәлә йын мад әмә фыд агуырдтой исты стыр ном, зонд дәр кәм уыдаид, хъәбатырдзинад дәр, ныфс дәр әмә кад дәр, ахәм ном. Нәмттәй әппындаәр чи на бәэззыд,

уыдон куы аппәрстой номәвәрджытә, уәд ма дзы бazzадысты Әхсарбег, Батыр, Чермен, Бола, Къоста, Таймураз әмә Ос-Бәгъатыр. Уыцы нәмттәй иу равзарын фәзын, әмә йыл бахъуыд фыдәбон кәнын. Бирә рахъуыды-бахъуыдый фәстә, кәд ма номәвәрджытә дызәрдыг кодтой, уәddәр әвзәрст әрцид Чермен. Үайсахат ног адәймаг, фидәни стыр номдзыд ләг Чермены тыххәй фәзындысты гаджидәуттә. Алчидәр, уыцы сидт нуазгәйә ноггуырды ном дзырдта хъәрдәрәй, цәмәй йә куывы баджытә сә зәрдыл тынгдәр бадарой.

Фәлә кәд ныйгарджытә дәр әмә номәвәрджытә дәр цыфәнды архайд кодтой, уәddәр фесәфт ном. Әмә Чермен номәй никуы ничиуал рахуыдта, аbon Хъәндил кәй хонынц, уыцы ләджы. Кәддәр чидәр цәмәндәр ләппүй «хъәндил» рахуыдта әмә уәдәй фәстәмә бazzад Хъәндиләй. Фыд мәсты кодта, әлгъыста, сабимә уыцы номәй чи дзырдта, уыдоны. Ләппү куы фәхъомыл, уәд йәхәдәг дәр мәсты кәнын райдыта, Хъәндиләй йәм чи дзырдта, уыдонмә, нәмынмә дәриу сә рахъавыд, фәлә-иу йәхәдәг нады фәци әмә сә уәд ныхъхъуитты уагъта.

Ныйгарджытә әрсабыр сты әмә йә фәстагмә сәхәдәт дәр Хъәндил хонын райдыдтой.

Әмә йә мад әмә фыд хонәнт, фәлә йын-иу йәхи куы фарстой, дә ном цы хуыйны, зәгъгә, уәд йәхәдәг дәр йәхи Хъәндил хуыдта.

III

Хорз уавәрты аңысты ләппүйән йә сывәллоны бонтә. Йә фыд уыдис дзәббәх цәрәг. Әмә йә иунәг хъәбул Хъәндилүл дардта йе 'ппәт ныфс, ууыл баст уыдис йе 'ппәт уарзон-дзинад дәр. Цыма йә фырт куы амәлид, уәд цард әппындәр нал уаид, афтә йәм каст. Тарстис ын алцәмәй дәр әмә йә тынг хъахъхъәдта. Күистмә кәнә-иу әндәр искуыдәм куы цыдис, уәд усән карзәй фәдзәхста:

— Дә цәст әм дар әмә йә хъазынмә макуыдәм ауадз. Кәннод фәкәлын дәр зоны әмә йәхи ныщәвдзән, кәнә йә исчи асхойдзән, сывәлләттә фыдуаг сты.

Ләппүй фәндиidis ауайын, йе 'мгәрттимә ахъазын, бәләстәм хилын, къәдзәхтыл бырын, хи найын.

— Нана, хъәдмә аңауон?

— Нæ, мæ бон, нæ. Искуыцæй рахаудзынæ æмæ æнаæ бындарæй бazzайдзыстæм. Дæлæ, мæгуыр, Госæда афтæмæй нæ бабын.

— Нана, лæппутæ æрыскъæфтæм цæуынц...

— Дæуæн цæуæн нæй, дæ фæхъхъау фæуон. Искуыкъæдзæхæй рахаудзынæ. Фарон, дам, иу ламардойнаг усæн, авдазы сидзæргæсæй кæмæн фæбадт, уыцы лæппу, æрыскъæфты фæдыл зилгæйæ, къæдзæхæй рахауд æмæ, дам, ын йе стджытæ дæр нал ссардтой.

— Нана, лæппутæ сæхи найынмæ цæуынц...

— Мæхæдæг дæ аныдзынæн, дæ фæхъхъау фæуон. Донмæдын цæуæн нæй. Уыйæндæраз Гæблийы замманай лæппуйы дон аласта. Æрмæст ын мæйы фæстæ ссардтой йе стæгдар дæлæ комы дымæджы.

Ахæм дзуапп лæвæрдтой алы хатт дæр сабийæн йæ уарzon ныййарджытæ. Лæппу фыццаг мæсты кодта, тыхстис, сഫыдхуыз. Фæлæ куыдфæстæмæ сахуыр йæ уавæртыл. Уый ма ницы, фæлæ йæхæдæг дæр тæрсын байдыдта, йæ алы къахдзæфы бынаæй дæр æм мæлæт куы скæса, уымæй.

Хур æй никуы басыгъта, йæ фынdzi тут никуы рацыд, йæ къахы сындз никуы бауд. Йæ буарыл иунæг нос дæр нæма уыд, афтæмæй лæппуйыл рацыд ссæдз азы. Уыдис æнæмет æмæ хъæлдзæг. Фæлæ уый фæстæ, Хъæндил йæхæдæг куыд дзырдата, афтæмæй, Хуыцауы афтæ бафæндыд, æмæ ын йæ дзæбæх цард айста.

Иу сæрдигон изæр йæ фыд куистæй æрцыд нæфæразгæйæ.

Куыд дзырдата, афтæмæй йæ буар иууылдæр рыстис æмæ æмпылд. Дыккаг бон хуыссæнæй нал систад. Æртыккаг бон изæрæй сæнттæ цæгъдын байдыдта. Бадзырдтой ын дæснымæ. Уый бирæ фæхъуыр-хъуыр кодта рынчыны уæлхъус, фæзæмбыдис, йæ сæрмæ ын æртæ зылды æркодта мысайнаг æмæ загъта:

— Рыны бардуаджы аххос ын у, æмæ тынг зæрдиагæй скувын хъæуы уыцы мæстыгæр зæдæн.

Хъæндилы мад ма тагъд-тагъд куывд бæргæ бацæттæ кодта, фæлæ йæхæдæг дæр æрхуыссыд. Лæппу бадтис дыууæ рынчыны æхсæн. Йæ зæрдæ уыдис æнттыснæг. Мад æмæ фыд сæнттæ цæгъдын куы байдыдтой, уæд æм куыддæр фækаст, æмæ кæлкæлæй худын байдыдта.

Уый фæстæ бон фыд бынтондæр йæхи ауагъта æмæ уæд,

кәйдәрты уынаффәмә гәсгә, Хъәндил фәсхъәумә расыггәнаг ферсылмә аңыдис. Цалынмә ферсылрынчынмә хәецә кодта, уәдмә йә, йәхәдәг-иу куыд дзырда, афтәмәй галтә әмәе дзәбидыртә сә сыкъатәй фәхостой, ома, хұымәтәджы әвзагәй дзургәйә, цалдәр галы әмәе дзәбидыры сыкъайы анызта арахъхы фыццагәй әмәе йә къахыл дәр дзәбәх нал ләууыд. Ферсылрынчыны цонджы нарағыл ныххәңдү түгдадзини ахаст базоныны тыххәй, йәхинимәр та хъуыды кодта: «Цымәй йыл цы хәцын, мә къухы бын вулкан куы змәлид, уәддәр әй куы нә базонин, уәд?» Йә расыг әңститәй әдзынағ кастрынчыны әсгоммә, әрмәст-иу изгард куы схаста, уәд йә әңстит фыдышынд әңцьылдатә аци, әндәр змәлгә кәнен, уыйзын раиртасән уыдис. Бирә раххе-баххейи фәстәе ферсыл загъта:

— Рынчын у, ныхас дәр ыл нәй, — әмәе дзы уыцы дзырдатә афтәе сирвәэстүсты, цымарынчынфәрсдҗытә әппындәр кәй нәма зоның, ахәм хабар сын хъусын кодта.

— Рынчын у, уыйзын әнәе дәу әххуысәй, дәр зонын, — ба-фиппайды Хъәндил, — фәләе йын цы хос ис, стәй йә низы хатт цы у?

— Хос уымә, — ацамында ферсыл арвырдәм. — Йә низы хаттәй мә куы фәрсай, уәд та дын әргом зәгъдзынаң, зонын, дә зәрдә кәй фәрисдән, уыйзын, фәләе гәдә дзурын мә бөн наеу, йә хъуыддаг әвзәр у, әмәе, кәд фервәза, уәд ын ницы уыдзән.

Ферсыл цалынмә ахәм «зондджын» ныххәстә кодта, уәдмәрынчын йә къухтә фәйнәрдәм аппәрста, феррттывтой ма иу хатт әңститы урсытә, стәй ма дзых фәхәлиу кодта фәстаг хатт.

— Нә загътон, йә низы хатт әвзәр у, зәгъгә, — фәхъәр ласта ферсыл цинхуызәй, фәләе йәмрынчынфәрсдҗытәй чидәр куы фәдзагъул кодта, уәд йәхи иуварс айста, афтәе мәстыйә йәм әңмән ракаст, ууыл дисы баңаугәйә.

Уыцы ахсәв амард мад дәр. Әвиппайды Хъәндил ахәм стыр бәлләхы баҳаудта, әмәе цы кодтаид, уымән ницы зыдта. Фыццаг кәуынмә дәр нә хъавыд, фәләе йә алыварс адәм куы богъ-богъ кодтой, кәртәй кәйдәр марой куы әрбайхъуист, «у-у-у, нә хәдзар фехәлд», зәгъгә (уыйзынчынфәрсдҗытәй, әфсымәр), уәд Хъәндил бамбәрста: әвәццәгән, афтәе кәуын хъауы, әмәе әвиппайды уый дәр райдыта: — «Уәдә мә хәдзар

дәр куы фехәлд». Ноджы уыцы нәхәстә загъта хъәрәй, адәм әй иууылдаәр куыд фехъуыстаиккой, афтә. Фәлә кәуын әнәниздзинадән әвзәр кәй у (Биганоныл йә мойы зианы фәстә кәуынаәй бахәцыд чехоткә әмә уымәй амардис), уый йә зәрдыл куы әрбаләууыд, уәд фенцад.

Мад әмә фыды банигәйтой. Хәдзар баззад Хъәндилы әвдҗид, йе та, растдәр зәгъгәйә, Хъәндил баззад афтид хәдзары әвдҗид.

IV

Хъәндил цардис әнәмәтәй. Йе стырдәр хъуыдтыә баст уыдисты мәләтәй хи аирвәзын кәныныл. Тынг тарстис йә зынгән бахуыссынәй. Чырыны мардәй куыд хүисдзән, ингәнмәй үәд-иу йә зәрдә йәхі къултыл бахоста. «Әмә уәд дунейы цәрджыты әхсән нал уыдзынән әз?» — загъта-иу хинимәры әмә-иу йә цәститә бауымәл сты.

Хәстәджыты фәндөнәй Хъәндилән ус әрхастой. Науәд йә бынта бахордтаид әмә йын йә чызджы ничиуал раттаид.

Йе 'фсин куыста, Хъәндил бадтис әмә хордта. Йә бинойнаджы-иу фәндыдис, ләг ын хәдзары мидәг истәмә куы фәкәесид. Әмә-иу ын бакой кодта. Иухатт та йын афтә зәгъы:

— Хъәдәй ма суджы къәпәлтә әрлас әмә уазаләй ма мәләм.

— Әмә куыд әрласон? Уәд та мыл бәлас ракалд, йе мыл уәрдон афәлдәхт, науәд мә къах алыг кодтон.

— Уәдә әнә сугәй дәр куыд цәрдзыстәм?

— Дәхәдәг исты амал акән. Зын куыст нәу. Бәх ифтын-дзынмә дәм әз дәр фәкәесдзынән.

— Әмә уәд мәнән тас нәу?

— Ди әндәр хъуыддаг дә... Фәлә нәлгоймаг хәдзары астәуккаг цәдҗындз у...

Иу хатт ус афәнд кодта искаәдәм исты аласын, кәд сә апайда чындауд, уәләйи дарәстә, әндәртә алхәныны фаг уаиккай. Иу бон йә мойән загъта:

— Картоф дын голджыты авгәнөн, кәд сә Мәзәдәгмә ныд-давдзынә әмә сә ауәй кәндзынә, уәд.

— Куыд? Әз сә ныддавон? Әмә фәндәгтыл абырәгәй ацә-үән куы нә ис! Дзәгъәл хъуыды у уый, ницы дзы рауайдзән!

Куыдфәстәмә ус йә мойы базында. Нал ыл дардта әххүйсәй йә зәрдә әмәй йә ныууагъта. Мәхи дзы байсон, зәгъягә, дәр рахъавыд, фәлә сидзәр, әвәгәсәг чызг цы фәуыдаид? Йә карз фыды әфсымәртәм әй фәстәмә йә къах нал хаста.

Ивгъуыдтой бонтә Хъәндилыл уыцы иухуызонәй: хордта, кәд амәлдзән, ууыл хъууды кодта, стәй ма-иу хаттәй-хатт ныхасы дәр абадтис... Йә алыварс цытә Җауы, уыдонәй хорз зында әрмәстдәр уый, әмәх хъәуы хист, куывд, кәнә чындахсәв кәмә ис, кәнә тагъд рәстәджы кәмә уыдзән.

Революцийы рәстәджы йәм чысыл цыдәртә бахъардта. Бамбәрста, Җавәрдәр большевиччытә әмәе кадеттә Җауылдәр кәй хәцынц, стәй кадеттә большевиччытәй әвзәрдәр кәй сты. Уый та мәнә афтәмәй бамбәрста.

Цәвиттоны хъуыддагәй, Хъәндилән рон нал уыдис. Йә ус ын кәәждәр ссардта пулеметы ленты скъуыдзаг әмәй йын дзы рон скодта. Уый уыдис камарийы хуызән. Хъәндил әй тынг нә бауарзта, фәләй йә уәддәр дардта.

Иу изәр хъәумә кадеттә бирсын байдыдтой. Фыццаг гәрәхтә куы фәңдишты, уәд Хъәндил, йә цард-цәрәнбонты дәр куыд никуы азгъордта, афтә тагъд разгъордта хәдзарәй әмәе уәрмәмә ныттылдис. Дыккаг бонмә фәбадтис уым тәрсәризгәйә. Уалынмә ныххъуист ныхас:

— Басгарут ацы уәрм дәр.

Уыцы рәстәг уырдәм ныггәпп кодта иу салдат, йә наган йә къухы, афтәмәй. Къуымы ләг хуысгә куы ауыдта, уәд дзы әфсәддон йәхәдәг дәр фәтарст. Йәхи къулмә балхъывта, наган Хъәндилмә фәдардта әмәй йыл фәхъэр ласта:

— Да къухтә хәрдмә сдар, змәлгә дәр ма фәкән!

— Фәләуу... фәләуу... ма мә амар, дә фыды мәрдтыстән...
— Сбогъ-богъ кодта Хъәндил.

Нал әй ныщавта, фәләй йә уәрмәй сластой. Кадетты афицер ын йә ронмә лыстәг бакаст әмәе загъта:

— Ай-гъай! Ай хорз кәф куы у! Ракәнүт-ма йә.

Чысыл фәстәдәр Хъәндил бадтис сәрмагонд уаты хица-умимә.

— Да пулемет кәм ис? — бафарста йә афицер.

— Цәй пулемет, мә хуры чысыл? — дзуапп радта Хъәндил. — Әз мә цард-цәрәнбонты мә къухмә хус гилдз дәр куы никуы райстон, дә рынтә бахәрон.

Уыцы рæстæг Хъæндилы гуыбын схъуыр-хъуыр кодта.

— Уый дын циу уæдæ? — бафарста афицер ронмæ амонгæйæ.

— Уый пулемет нæу, мæ хур, уый мæ гуыбын хъуыр-хъуыр кæны, — æфсæрмхуызæй æмæ тарстæй йæ мидбылты баҳудт Хъæндил. — Уæрмы бирæ фæбадтæн æмæ дзы, æвæцçæгæн, уазал бацыдис.

— Хорз лæг, дæхи æррайæ ма æвдис, — йæ mast тыххæй уромгæйæ, фæхъæр ласта афицер, — æз дæу хуызæттæ бирæ федтон æмæ мæ никуы афæлывтой...

— Эрра цæмæн дæн, дæ бæрzonдdзинад? Иннæ адæмы хуызæн дæн æз дæр... Фæлæ фæлиvgæ никуы никæй акодтон.

— Чи зоны, афæлывтай, фæлæ мæн нæ афæливдзынæ. Зæгъма, пулемет дæм ис, æви нæй?

— Нæй куы зæгъын æз.

— Уый мæхæдæг дæр зонын, фæлæ дæ къахгæ кæнын, кæд пулеметыл ныхас кæнгæйæ басæттис, фондзæхстон дæм кæй ис, ууыл. Дæ разы уый пулеметы лент нæу, фæлæ топпы хъатара у. Ныр ахæм хъатаратæ кæнын райдыттой дæу хуызæттæ пулеметы лентытæй.

— Уый хъатара нæу, рон у.

— Банцай! — мæсты цъæхахст та фæласта афицер æмæ йæ бынатæй фесхъиудта. — Сикъунд ма дын дæттын ахъуыды кæнынæн, стæй...

Хъæндил тарстхуызæй каст æмæ не 'мбæрста, афицер цæуыл мæсты схъиудтытæ кæны æмæ йæ цæуыл хъуыды кæнын кæны, уый.

Бирæ ма йæ фæфарста хицау. Йæ дæндæгтæ дæр ын цалдæр хатты маузеры бырынкъæй бакъуырдта. Тынг фæндыд Хъæндилы, иу-æртиссæдз пулеметы дæр æм куы уайд, уый. Уæд сæ иууылдæр кадеттæн раттид æмæ уыцы хъизæмарæй фервæзи.

Хъуыддаг ахицæн ууыл, æмæ дыккаг бон Хъæндилы æндæр æртæ лæгимæ ауындзынмæ ракодтой. Тынг тарсти, фæлæ йæ æнæ аххосæй æрцауындззысты, уый йæ нæма уырныдта.

Уалынмæ бакастысты тæрхон...

Куыддæр ын йæ бæрзæйыл бæндæн баппæрстoy, афтæ кæцæйдæр фæзынд сæхи хъæуккаг прапорщик.

— Уый та цы кодта? — бафарста сонтхуызæй.

— Уый большевиччытæн сæ тæккæ цъаммардæр у, ницæуыл сæтты.

— У-у-у, Барис, мә хур, ма мә бауадз марын Хуыңауы рәестәй, — нылләгъстә кодта Хъәндил.

Кадетты хиңау Барисәй әңгәдзинад күң базыдта, уәд хорзау нал уыд, әгады бынаты кәй баҳаудта, уый бамбәрста. Цәмәй уыңы худинағәй фервәза, уый тыххәй уәddәр Хъәндилы әр҆цауындзынвәнд скодта, раст у, нау, уый на майгәйә.

Фәлә Барисы фәрцы уәгъдонд әрцыд Хъәндил. Әмәй үәхи цәститәй федта, уый хуызән раст ләгты дәр кәм әфхәрыңц қадеттә, уым әңгә цыдәр әвзәр кәй сты, уый.

VI

Әмәе уыңы тарстәй фәстәмә Хъәндил бынтондәр тәрсын байдыдта мәләтәй. Хәрз нылләг асигтыл җәугәйә дәр къах иста хъавгә, күңд нае фәкәла, афтә.

Афтәмәй фондз әмәе дыууиссәдз азы фәхъяхъәдта йәзынаргъ уд.

Йә царды фәстаг сахат уыдис фәэззыгон къәвда бон. Йә зәрдә уәлдай хъәлдзәг уыд Хъәндилән, уымән әмәе йә ус колхозәй әрласта бирәе хор, мыд, дыргъ әмәе ма суанг хъуын дәр. Тынг бацин кодта Хъәндил къуымбилил, ус ын дзы хъарм цындиатә скәндзән, зағъгә.

Аддакынән баҳордта сихор. Уый фәстәе йә бафәндид иу чысыл сә дуармә абадын. Әмәе рараст сыйнәггай әддәмә. Фәләе йә ацы ран әр҆цахста стыр фыдбылыз.

Асигтыл күң әр҆цахызт, уәд къәпхән йә быны ныссаст, рахаудта әмә...

Йә ус уыдис колхозы правленийы. Рудзынгәй сыхәгты згъоргә күң ауыдта, уәд уый дәр ратахти. Адәм сә кәрты әмбырдә кәнүнц, уый күң федта, уәд фәтарст, йә къәхтәе йә нал хастой. Уыңы рәстәджы йә рәэсты фәңгәйуад чидәр. Ус йәхи нал баурәдта әмәе йә афарста:

— Цы әрцыдис, хорз ләг, дәләе уыңы хәдзары?

— Нә зонын, — загъта уый, — џавәрдәр хъәндилүл дзы асин рафәлдәхт.

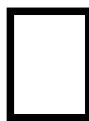
Ус афәлурс әмәе тагъдәр азгъордта.

Ләг йә фәдил кәсгә баззад әмәе дис кодта: «Цымә, хъәндилы мардыл цәмән афәлурс уыдаид?..»

1938

ДÆБЕЙЫ ФÆДЗÆХСТ

æсты фæстæ зын цæрдтыгæ кодтой адæм, уæлдайдæр та æнæдарæгæй чи бæззад, уыцы бинонтæ. Мах дæр уыдонæй уыдыстæм. Мæ хистæр æфсымæр Гришæ цыппærдæс-фындæс аздзыдæй суг ласта чырыстонхъæумæ, уæй йæ кодта. Мамæлайы къæбæр амал кодта бинонтæн. Йæ сыздæхынмæ-иу мах, кæстæртæ æнхъæлмæ кастыстæм. Кæм-иу ссад, кæм конддзуł сласта. Иухатт та хойрæгтæй уæлдай йæ уæрдоны хæцьылы тыхтæй уыди бæзджын сырхцъар чиныг. Нæ мад бадис кодта уымæй та, дам, цы кæнæм. Фæлæ...

Кæсын æй куы райдыцтам радыгай, уæд-иу нæ мад йæ куыстытæ дæр фæугъта æмæ-иу цымыдисæй зæрдиагæй хъуыста.

Чиныджы ныффиçсæг Мамсыраты Дæбе, йæ роман «Хъæбатырты кадæг» нæ бинонты царды мидисæн йæ ахсджиаг хай систы, алы изæр дæр-иу цырагъы рухсмæ зæрдиагæй кастыстæм уыцы чиныг, алчи нæ йæхи чиныджы архайджыты номæй хуыдта. Аз мæхæдæг мæхимæ кастæн Сослæнбеджы хуызæн, мæ хистæр æфсымæр та мæм кастис Гаппойы халдих.

Рæстæг цыди, скъолайы бонтæ фесты, горæты ахуыр, стæй æфсады службæ. Зæрдиагæй бакастæн Дæбейæн йæ иннаэ чиныг «Адæм адæм сты» уый дæр.

Мæ зæрдæйы арф æвæрд уыд Дæбейы ном! Фæлæ йыл искуы фембæлдзынæн, науæд та йемæ ныхас кæндзынæн, уый мæ фæсоны æрхæджы дæр никуы уыд.

Иу рæстæджы газетмæ уацхъуыд ныффиистон. Редакцийы мын загътой райсомы номыры, дам, бакæсдзынаæ дæ уацхъуыд. Фæлæ нæ рацыд... редактор, дам, загъта «национализмæй пахнет». Бацыдтæн редакторы кабинетмæ.

Уый бады, йæ уæлхъус лæг лæууы. Сæ ныхас цыдæр тызмæг уыд.

Секретарь мæ мидæмæ куы бауагъта, уæд редактор хъæрæй: Дæбе, кæс-ма мæнæ, ацы лæппуый сæры цы националистон хъуыдтыæ ис, уымæ! — æмæ йæм мæ уацхъуыд балæвæрдта.

Æз Дæбейы фыццаг хатт федтон æмæ иуæй цин бакодтон, иннæмæй, тæрсын, æртæккæ мæ, зæгъын, уый дæр националист куы схона!..

Дæбе йæхинымæр бакаст уацхъуыд, стæй мæнырдæм раздæхт. Фærсы мæ: ды йæ ныффиистай? О, æз æй ныффиистон.

— Мæнæ фыццаг рæнхъ раппаринаг у, æндæр тынг хорз фыст у, стæй, хъæугæ чи кæны, ахæм темæ. Æдде мæм фæлæуу, ма ацу, аныхас кæнæм.

Рацыдтæн. Джихтæ кæнын, цы кæнон? Лæууон, ма лæууон?

Уалынмæ Дæбе рахызтис кабинетæй. Йæ къухæй мын ме уæхскыл рахæцыд, цом, дам. Проспектыл уæлæрдæм фæцæуæм. Редакторы, дам, баууæндын кодтон, раудзинаг кæй у уацхъуыд, ууыл. Дардæр мын дзуры: — Адæймаджы царды стыр ахсджиаг бынат ахсы иу миниуæг: Лæг хъуамæ йæ хъуыдтыæ æргомæй, ныфсджынæй, чи йæм хъусы, уымæн æмбæрст куыд уой, афтæмæй дзура.

Дæ хъуыды ма уæнд дзурын, уый тæппуды нысан у. Тæппуд та цагъайраджы къæлæт дæр фæраздзæн, быхсдзæн. Уымæй та лæг нæй.

Æмæ дардæр дзуры, æз дис кæнын, цыма йæ æмсæр дæн афтæ зæриагæй мæнæн куыд дзуры йæ хъуыдтыæ?

Йæ ныхас дардæр: иу рæстæджы Мæскуыйы уыдистæм Советон Цæдисы Фысджыты съезды. Цæгат Кавказы делегаттæ бадтыстæм кæрæдзимæ хæстæг. Бирæ зынѓгонд фысджытæ хорз докладтæ скодтой. Уыцы съезды Партийы номæй радзурæг йæ ныхасы ахсджиаг хъуыдыйæн дзырдта: «Мах бæстæ ахæм къæпхæнмæ схызт æмæ нæм фæзынд ног æхсæнад «Советская общность», æмæ хъуамæ не 'ппæт дæр пайда кæнæм иу

æвзагæй». Бирæтæ сæхимæ ныхъхъуыстой, цы уыдзæн, куыд уыдзæн?

Ныр президиумы бадынц Стыр фысджытæ, бæстæйы хица-уад. Хрущев дæр. Иу рæстæджы ныхасы бар радтой Расул Гамзатовæн.

Мах иууылдæр хъустæ фестадыстæм. Дзургæ бирæ цæуылдæрты кодта, фæлæ йæ хъуыдыйы хъапп цыбырæй афтæ загъта: «Если при коммунизме аварского языка не будет, то я в такой коммунизм не вступаю!»

Хрущев трибунæмæ рацыд, бирæ цыдæртæ дзырдта, фæлæ йæ ныхасы куы загъта, Расул прав, нам все языки дороги и нужны, зæгъгæ, уæд æнæхъæн зал къухæмдæгъды бын фæзи. Амæ цима не 'ппæт дæр Гамзатовтæ уыдыстæм, уыйау нын арфæтæ кодтой æппæт фысджытæ дæр. Дæ зæрдyl бадар: цы бон næ бауæндай дæ хъуыды зæгъын, уыцы бон лæджы ном næ хæссыс!

ХЕТІЕГКАТЫ ДАУЫТ: 125 АЗЫ

УДЫ КУЫРОЙ

АЕХХОРМАГ ИРЫСТОН

Фидар фәсивәд-иу сәфти әегуыстәй,
Марди тәригъәдәй, бадти әлгъыстәй:
Сау къәдзәх, сау ызмис, сау митә, сау.
Оххай, цы бакәна?.. Ма йыл кә дау!

Алыгъд Америкмә... Туркмә... Гандзамә...
Балгай цыдысты, куырмәджы, пайдамә...
Адонәй ничиуал фендзән йә уынг, —
Ахуыссыд, бамынаң къонайыл зынг.

Дард бәстәм, комхәлдәй, уадысты 'фхәрдәй.
Уым ма, гуыбындзуан кәнгәйә, сә хәрдәй
Адәргәй раппәлүнц искәмән тынг:
Иугәндзон дарынц ләгъстәмә сә фынг.

Мады зәрәйтә ма, хъарәг кәнгәйә,
Дзурдзысты искуы, хәкъуырцәй кәугәйә:
«Рауай-ма, рауай, мә хъәбул!.. Кәм дә?
Фехәлди мәнә дә мады зәрдә!..»

1910

МАДЫ ЛОЛОТАӘ

Ахуысс, ахуысс, мә хъәбул,
Цыптыә дын, нанатә...
Амонд махмә ныzzәбул:
Цыхптыә дын, гагатә!

Цәй, лоло уал, гәләбу!
 Нана цәуы ыссивәг...
 Тагъдәр байрәз, мә ләвшу,
 Нә кәндзына мын зиваег.

Ацу, рувас, уәхимә,
 Тәрхъусы та әрсурут...
 Мах ләвшу дәр — нәхимә...
 Йә дидитә цы курут?

Атәх, атәх, хъәрпцыгъя! —
 Нә кәркдон у къәбицау:
 Дойнаг дуртә, на дзыгъгъя,
 Ләвәрдта дын мә хицау.

Оххай, гормон, на туджәджын! —
 Да къухәй нын фәдәлдәзәх...
 Сабыр ахуысс, мә уddжын! —
 Да уадындәзән хәтәлдзых.

Рауай, Гыгы, гагимә! —
 Йә фыды кой йын ракән.
 Не знаг уайы сәхимә, —
 Йәхи бынтә — фәракән...

Авдән ауз, мә бәлон, —
 Гәнгәләй дын дәтдзынән.
 Аз уә уындумә фәбәллон, —
 Такъуындела хәсдзынән!

1910

КУВӘДЖЫ НЫХӘСТАЕ

Зәйтә 'мә дауджытә!
 Махмә мәгүыраен —
 Уе 'шәт рәвдауджытә,
 Габаз — цәнкуылән...

Ракæсут бæрзæндтæй
Махæн нæ уагмæ! —
Сæр æмæ бæрзæйтæй
Кувæм мыггагмæ.

Сбирæ сты не знæгтæ,
Схаттысты иумæ.
Зилынц сæ егæрттæ, —
Хъавынц нæ риумæ.

Баисты иу рæгъау,
Тавис нæм дарынц.
Алы ран, бираєгъау,
Мах уæлхъус бадынц.

Нал уæндæм се 'мныхас, —
Тарст у нæ зæрдæ!
Афæдæд йе 'мыйас
Не знаг фыд-зæрдæ!

Ирæн йæ сæрбостæ
Сирынц фæстæмæ...
Иугай æвзæр фостæ
Уайынц лæгъстæмæ...

Райста сæ алчиidæр
Царды сæр адæн:
Хъарм ран, фыццаджыдæр! —
Адæм та... надæн!

Гъæтт, уæдæ, Уастырджи,
Рафаэлгæс дардæй!
Ма ныууадз раст лæджы...
Бавзид дæ кардæй!

МЫСЫН

Әрмәфтауыл кусы
Мә уды куырой.
Уәләфтауыл мусы —
Мә найгонд фәллой.

Дәу рохуатмә 'ппарын
Тыхамәлттәй, бон.
Мә уадынд ыссарын, —
Әмбулы нәртон...

Фәлә мыл мә фәллад
Күы 'ртағсы фәескуыст, —
Дән бурбын ысгәллад..
Мә сәфты кой — хъуыст.

Ныvvәййын әдзәллаг,
Фәсмонгондәй — цъист...
Мә минас — ызгъеллаг.
Мә циндзинад — хист...

Дә цәстәнгас мысын —
Зәрдәйы тәлмац!..
Әңкъардәй ныфғыссын:
«Кәм мын дә, фәлмас?»

1914

КАТАЙ

Уо, мәгуыр, мә хъастә!
Уо, мәгуыр мә бон!
Аку-иу мә фәстә,
Сау дзыкку ныттон...

Ме 'нхъәлцау къуыzzиттәй
Фиды мын йә хәс.
Рындај мәм әхситтәй
Бакәны: «Дзәгъәс!..»

Иунæгæй, мæйдары,
Агурын мæ фæд.
Хицæнæй мæ дары
Алы кой фæсвæд...

Афæдай, мæ зæрдæ, —
Фервæзин дæуæй!
Знагæй мын фылдæр дæ:
Ниуыс!. Йе, уæу-уæй!..

БОНТАЕ УАЛ РАДГАЙ...

Бонтæ уал радгай кæдæмдæрты згъорынц,
Хъал зæрдæ се 'мгæпп фæлварæн кæны:
Афтæ ма 'нхъæлы, — дзæнæтма йæ хонынц.
Рухс амонд дардмæ — хæстæгмæ уыны.

Бастадтæн... Нал дæн йæ фæдыл цæуынæй.
Чи у зæрдæйи фаг арахст, цæттæ?
Хъауджыдæр нал у цæуынæй, лæууынæй...
Афтæ фæцæгъдын, фырмæстæй, сæннтæ.

Арæнæй араhnмæ атындзын ноджы...
Нал мын и раздæхæн, дугъон бæхау.
Бирæ, фæдисонау, уадтæн мæ ноджы:
Араст уон хъилимæ, хистхор лæгау!

1915

ЗÆРДÆЙÆ ЗÆРДÆМÆ...

Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæн куы уайд, —
Уæд, баууæнд мыл, баууæнд, æшпæлис мæнæй,
Уæд алчидæр ме 'гъдауæй, буцгомау, раид...
Æнæмæнг у уый, фæлæ ц' акæнон, цæй? —
Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæнтае най!..

Нæ дзыллаёйæн рагæй нывондагæй хаттæн;
 Мæнгæй дзы сæрыстыр нæ уыдтæн, мæнгæй.
 Йæ низæй, йæ хъыгæй, бæгуыдæр, фæсадтæн...
 Уæддæр æз мæ сагъæс нæ дзурын хъæрæй..
 Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæнта нæй!..

Æз хион, æддагонæй — уе 'ппæты уарзтон,
 Уый мæнæ бæрæг у мæ царды фæдæй.
 Мæгуыр лæджы тухи пæстысыгæй барстон...
 Аñæмæнг у: ме 'вдисæн — хур æмæ мæй.
 Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæнта нæй!..

Кæд бонджын — фыдгæнæг — мæн хахуырæй сæфта,
 Кæд алы фыд-зонд-иу мæн кодта бынæй, —
 Уæддæр сæ мæ рæстад æдзухæй æйиæфта,
 Уæддæр мæ нæ басастой 'рgomæй, тыхæй. —
 Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæнта нæй!..

Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæн куы уайд,
 Уæд бузныг фæуиккат ныр уе 'ппæт мæнæй:
 Зæрондæй, нæуæгæй мæ алчи нымайд...
 Фæлæ мæ куыд бамбара исчи?.. Цæмæй? —
 Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæнта нæй!..

1917

ФÆЗЗАГ ХОХЫ

Йæ бол фæцыбыр,
 Ныр хас хæсдзæни.
 Лæсы нæ дзыбыр,
 Хур нал кæсдзæни.

Сыфтæр, тæхгæйæ,
 Йæхи ныzzилы.
 Бæлас тыхсгæйæ,
 Йæхи ныттилы.

Фыййаг дымгәмә
Кәритә дауы.
Ләшшу ңымгәмә
Йәхи рәвдауы.

Фәкәны ирдә,
Әфтауы халас.
Ләшпүләг, сиргә,
Нывәнды галлас.

Хәссы хәхбызар,
Уәләуәз, бонәй.
Цәуы мәты зард
Дәләуәз, донәй.

Зымәг хәстәг у,
Йә дымд кәрәф у.
Нә хох хәләг у,
Йә куыст хәләф у.

Мәнкъәй нә зәхх у, —
Гәмәх, әнкъардәй.
Фылдәр къәдзәх у,
Йә цард — фылцардәй.

Уәеддәр дәдадәй
Фәскуыст ныzzарәм.
Нәхи нә радәй
Дәрдзәф нә дарәм.

1918

ГУСАЛТЫ Барис

ОЙ, ТОХЫ БОН АЕРЦЫДИ!..

Радзырд

Үүй, аңаңгай дәр, зөгъян куыд най, ахәм удәнцойы хос у, бахъуаджы сахат фадат-аразәг, иннәмәй та йә цы схуындәу — мәгъя, — ахъуыды кодта Дербент аәмә уәд йә роныл аәрцавта-аәртүиста морә сәракәй конд чысыл хуымптыр, цыппәрдигъон — дзышпышдаргә телефонән.. Стәй уәд хуымптыры магнитджын сәрүл схәңдид, система «нокиа» — йә ләгъз буары сатәг армыздыхъяң фехсызғон; ис ма дзы ахца — най, уйй сәблөвирд кодта аәмә йә, цәмәй йәхихаастәй ма'рвита дәңгәрдҗытә, афтә сар-аэзта. Бафснайдта йә фәстәмә йә бынаты.

Хәйрәт у адәймаг, уәдә науы: цынархъуыды кәндзән! Аәмә удәнцой дзаума у, дзырд дәр ыл най — уынджы къәйил дә, фәндагыл дә, хәдтулгә уәрдоны бадгәйә, уазәгуаты, науәд дзәгъәл быдыры дәр фәуәд, аәмә дә, цәвитетон, аәхсызғонәй бахъуыд хәдзармә, науәд искаәмә бадзурын, уәд — табуафси! Науәд та дын дәхихи агурынц, уәд дәр — табуафси, йәхихи телефоны номхыгъды дын дә ном рафаэлдахәд аәмә — хъусын дәм, Мыртаз! Ома, Мыртаз, зөгъя, дзырдән загъята, ие'рвад у, аәмә дәм дзуры, уәд ай зон: иед та...

Телефон сцагъята цыдәр мелоди, фелвәста йә — никәй ном дзы ис, аәрмәстдәр аңәзонгә номыртә 53-53-43. Цыдәр блатной у — чи уа?

— Алло! Хъусын дәм!
— Әз дән, әз, Дербент...

Ләдзәг дә къухмә райс: Мыртаз! О, әмә дәм дзуры, уәд ай зон: чидәр та фәзиан хион-хәстәджытәй, әрвадәлтәй. Ныр дәр та йә хъәләс уыцы нәуәндөн къуызгә уымән у... Фәлә йын йә дзыптыдаргәй номыртә кәцәй базыдта, уәвгә дәр әм уымә ڈәмән дзуры...

— Йед у... Райхъал дә кодтон?

— Нәма бахуиссытән... — загъта йын әмә йә фәхъуыды кодта: дысон иуәндәс сахатыл сә телефон күйд раппәрстой, әмбисәхсәв сә мачиуал сферисон кәна, зәгъгә, афтә сын әфтыдәй ферох. Әмә сәм Мыртаз абонсарәй дәр дзырдтаид әмә дзырдтаид, фәлә — кәм... Әмә йын уәд Алик радтаид Дербенты сотовый номыртә, йәхәдәг әм әрдзура хъәргәнәджы хуызы, уыл та йын не сразы уыдаид, фыдуац-хәссәджы күист дәүән хәсгонд у, зәгъгә...

Зиан әрәгмә күы 'р҆ңауы, уәд Мыртаз та цима әрхәндәг, әнкъард ныиввәййы — стәрсү раст, мыггагәй күы ферох уа, сә ахсдиагыл ай күы нал нымайой, уымәй. О, әмә хәдзары телефон күы ахуиссын кәнай, уәд уйй афтә хәраймаг хъуыд-даг цима нәу, фәлә дә «нокия» күы бакъуырма кәнай, уәд та афтә цима уайы: дун-дунетә, цыфәнды уыл күы 'р҆ңауа, уәддәр мән уемә ницы хъуыддаг ис, нә мә әвдәлы сымахмә мәхи гуылы бын арт әндзарынәй!

— Гъы, гъы, Мыртаз. Циу, дә тәргә бәхән та йә къәдзил даргъ уагъд у, рахизырдәм, ома та дә тәссармә әрхизын ба-хъуыд әмә дә ехс дә галиу къухмә райсын?

— Цәмәй йә базыдтай?! А, мәләтү зын базонән күы нәу, иугәр әз кәм дзурын, уым... Уым та зәрдә ныссәххәтт ласы, о... Йед у... Дысон дәр уәм дзырдтон, фәлә уә телефон къуыр-ма уыд... Алик та мын нә бакуымдта, дәхәдәг, дам, дә амплуа-мә гәсгә, хъәргәнәг дә әмә, дам, йед кән, хъусын кән...

Ныр йә цуры ма фест, ныр Мыртазән әмә йын йә сырх-сырхид уадулән иу дзәхст ма ныккән хуылызд къухәй, ци мын мә уд ласыс, дә хъәргәниаг тагъдәр цәуыннә дзурыс, зәгъгә! Әнәуи та хорз ләппу у, әмгарджын, коммагәсәй уисәнгәнаг, хәстәджытыл әнувыд, стәй къәбәрдәттон ра-хаста хәдзарвәндагәй. Диссаг: зианәрцид дәр әм Хуыцауәй хорз ләварау кәсү, ома исчи йәхи низәй каджын күы

ахицән вәййы, уәд. Стәй, дам, әгайтма адәм кәрәдзи фенниң, кәрәдзиуыл бацин кәнниң, исти фәлмән ныхасәй бар-әвдауынц Миртазы дәр... Әндәр ма, дам, уәдә кәй кәмә әвдәлы хұыматәг бабәрәджы номыл!

— Йед у, нахи Джанаспийән йә усы әфсымәры хожайкә амард, йә бинойнаг ома әмәй йә райсом әфснайынц. Цинтә-гәнаг ус куы уыд, Надиффә, зәгъгә, йә ном, хъуыды йә кәндзынә... зондзынә...

— Нә зонын. Рухсат уәд.

— Цәудзынә?

— Нә зонын. Райсоммә — әгас...

— Куы уай әгас, — баҳудт, — әмәй цәуынвәнд куы скәнай, уәд далә Къардоны, ома Архонкәйы фәзиләны әмбырд кәндзысты мәрддзыгой иуәндәс сахатмә. Джанаспи йәхәдәг нә алқәй фәдил дәр цәугән у әмәй-иу, гәнән әмәй амаләй, ма базивәг кән.. Цәй, цины хабәрттә хъус!

— Ды дәр дә бәхы къәдзил цыбыр куыд бабәттәй, дә екс та дә рахиз къухмә куыд райсай әмәй дә саргъәй галиуырдәм куыд хизай — ома амәй фәстәмә цины уацхәссәг куыд уай, уыңы арфә дәү дәр әмәй мах дәр уәд! Кәд ахсджиагдәр әндәр никәцырдәм фәуон, уәд.. уәд.. О, фәци!

Ницуал ын бантыст бәстон асагъәс-ахъуыды кәнның: куыд-дәр телефон йә ахстоны ныппәрста, афтә та йын скүиста. Фелвәста йә, әркаст ын йә экранмә: «би-лайны» индекс, фәләйын әнәзонгә номыртә сты. Уалынджы Цәрайы алло-аллогәнәг хъәләс. Бацин ыл кодта:

— Цәра цәра чи нә зәгъы, уый фәлтау...

— Уый фәлтау, о, гуыргә дәр куы нә ракодтаид, фәләйын уый џавәр дәргъвәттин ныхас у, џавәр — бәр-бәрән күсыс дә мызд? Нә дын сзынг дә «нокия» әмәй дә рус нә бафи-зонәг?

— Физонәг мысыс, дә зәрдә физонәг әрцагуырдта?

— Не 'рцагуырдта — мәнә мә тәккә раз ис, ноджы џавәр? Кәфы фыдәй! Рахъуытты у тағъдәр, кәд ма дзы къәдзил уәддәр сәйяфис...

— Уым та стут?

— Уәдә кәм хъуамә хуыздәр уәм, уәлдайдәр абон — Гаджойы бон: дыууә әмәй сәедзәм мартъи уый бон нәу, уый гуырән бон!. Цәй, ныхастә уый фәстә кәндзыстәм, ныр мә

мәнә Гүүппи-Рыппи нал уадзы, мә мәлләг пенсийи капечытә, дам, мын дә бирә дзырдәй бахәрдзынә. Мәнә дәм Анатолийи машинә арвитетдзыстәм — сахатырдәджы фәстә рацу уынгмә, валютчиктә кәм ләууынц, уыңырдәм! Мәнә ма цыдәр зәгъы Джөор, ома Гүүппи-Рыппи... Демә, дам, дә къәдзбырынкъ хәрынкъа рахәсс — йә фәткүүтәй йын бахсәд. Хорз ләгтү пырсипгөнд ләгтә хоны, куы йә зоныс, әмә, дам, ды дәр уыданәй дә. Әвсе, әвсө... О, дә уарzon зараг цынтуә дәр артахтысты — куыдәр дәү феной, афтә ногәй ныңъ-цыыбар-цыыбур кәндзысты.

Дербент йә сахатмә аркаст — иуәндәс сахаты фараст минуты хъуаг. Сәх хәдзарон телефоны саджиләг йә бынаты ба-цаута. Дзурәнт сәм ныр аәрмәст айдагъ уымә нә, фәлә ма сә бинонтәй алкәмә дәр, уәлдайдәр йә цоты мадмә. Телефон чи архъуыды кодта, уымән цыртәвәргәйә адәм дызәрдыйджытә куы кәной, уәд-иу сылгоймаджы бафәрсәнт, у цырт-дзәвәнү аккаг, әви нә, зәгъгә, уымәй. Әмә син уый хъуыд-даг цәхгәрмә кәрдаг ныхас зәгъдән: әнәмәнг!

Абон дыккаг сменәйи цәуы куыстмә, әмә уал хуыссы — сәумәйил син аходән скодта. Нә хуыссы — ракаст әм, йә дзыккутә фасгә:

— Гүүппи-Рыппийә та дәм дзырдтой хонәг?

— Халон дә, дә уәны кәсис? Стәй «та» цы хоныс — әндәр мәм кәәцәй дзурой, уый нәй ацы әлгъыст әмә аләмәтү хорз дунейй? Мыртаз мын...

— Фыццаг уымә ныхас кодтай, стәй та — Цәраимә...

— Күйд ныхас кодтам... цы хуызы... цы уагыл... нә ныхас-хъәдәй йә базыдтай, Цәра уыд, уый?

— Цәй-ма!.. Сымах — гүүппи-рыппи-хуыппитә, аз та — әгъуыссәг дә зәрдәйи рыстәй. Цы мәрддаг стут, ләгтә, цы? Кәд дә амардән, уәддәр, дам, әй баназ. Әмә йә баназут, әмә дзы амәлут, әмә уыл әппәтү раздәр чи фәхуды фидис-саг худтәй, уый уә баназынгәнәг. Чидәр, дам, йә цыртыл афтә ныфғыссын кодта: «Ныр дәр уә нәма уырны, нуазән мын кәй нә уыд, уый?!»

— Ди, милайа майа, бандцай, аз та — бандзай! Базармә.

— Цы дзы ферох кодтай базары? Нә холодилничи алцыдәр ис...

— Балхәнән цәмән ис, уый хәдзарәй хәссон? Никәд-дәр!

— Свежо, дам, предание, верится, дам, с трудом: нозт дәр, аба-бау, ардыгәй никуы ампъухыс демә...

— Сыл-гой-маг!.. Ма йә рох кән, уәлдайдәр къәсәрыл, ды она кәй дә, әз та он, уый! О, иу-дыууә целлофан дзәкъулы ма мын авәр — сә тәккә дзаг сә байстәм, әмә мын уыдоны тыххәй дәр фидын куы бахъеуы, уәд мын иу хъыг вәййы әмә... Дә ләппу та кәм ис?

— Мә ләппу чи у, дәүүен та дә фырт, уый ис йе скъолайы — у-ни-вер-си-те-ты! Ам ма дә?

— Нал...

Бауд «Гурман»-мә, райста дзы иу водкә «Путинкә», уынджы әвзаргә халсартә әмә алышыртта үәйгәндҗытәй цъәх хъәдыйндиңтә әмә редискәтә балхәдта, чысыл асагъәс кодта, стәй фәстәмә дуканимә фездәхт, къобаг цыхт дәр ма киләй әрдәг райста әмә амынд ранмә батагъд кодта.

Машинә цавәр уыздән — «Жигули», иномаркә исты, уый дәр ын нә загъта Цәра, зонын әнхъәл ын у Анатолий машинә. Зыдта йә, о, фәлә уый уартә әндәраз кәддәр куы уыд, уәдәй нырмә ма уыцы зәронд хәлддзаг «Ауди»-йил цәудзән?.. Цәй, шофырән ын йәхи бацамыңтаиккәй әмә йә кәд уый базонид, фәдзурид әм...

Тагъд сахат аивгъуйдзән, машинә та — нәй. Уәвгә та афтә нә: машинәтә — хәрх, уымә та дзы ничи уромы, ничи йәм дзы радзуры, Дербент, зәгъгә, ноджы Ын йә ном уәлдай әхсизгөндәрәй хъумә зәгъя, фыщаг хатт әй чи дзура, уый — цы әнахуыр, цы рәсугъд ном ис: Дербент...

Машинәтә, әңгәдәр, дзугтә, рәгъяуттә — уынджы сәрты дә ахизын куы хъәуа, уәд демә дыдагъәнгә чысыл бандон хәсс: сбад ыл әмә банхъәлмә кәс, цалынмә сә дзуг азгъора, науәд та сә фисыныл сырх рухс баурома, уәдмә... О, час пик циу, пъробкәтә цы сты уынгты, уый дәр базыдтой зноныккон советон адәм, далә валютчибыл дәр ничиуал дис кәнү, ахсә ән фәлә. Хатгай сыл сәхи раудзынц милицә, астъигъынц сә, байсынц сын, цы долләртә-евротә сәм ссарынц, уыдон әмә сә фәстәмә раскъәрынц...

Йә дзәкъул йә къухы дарынәй стыхсәгау кодта әмә йә иуварс бәласы зәндҗы әмбуар бавәрдта, куыд нә фәкъул уа әмә зәхмә куыд не 'рхая, афтә. Ныр сын дардмә цы зәгъя Цәраитән? Кәд дә ләг хъәуы, уәд дә хъумә хъәуәгау хъәуд

кәна, зәрдиагәй ома, әхсизгонәй. Науәд әй агургә дәр ма кән ирон гаца фәтчыгъәдән — фәлтау ын йәхи бәсты йә ләдзәт бацагур, цы уә уәлдай ис, зәгъгә. Әндәр ай циу?! Цыдәр идиотау ләуу әмә алышдәм сурочы хуызән ракәс-бакәс кән...

Цәрайән та уайдзәфтә кәнын — рәстәг дзәгъәлы сафән. Исты ыйн бадар йә цәстмә, әмә дәм дисгәнәгау кәсдзән йә дынджыр тар әрвцъәх цәститәй, цы дә, цы марғъ дә, зәгъгә: уый Цәра у, Цәра, фая, аипп, уайдзәф кәмә не 'хәссынц, уыңы Цәра! Нә дын загъта машинәйи номыртә? Гъемә цы, цы аивта ацы дунейй? Ницы. Уәдә Цәра дәр, цы Цәра уыд — кад әмә рад, цыт әмә намысзонат Цәра, уымәй баз-зад.

Стәй дзы цы хъаст кәныс, Дербент? Нә дәм әрәрвииста, нә дә әрхүүыды кодта, нә дә нымайы? Нымайы дә, хъуыды дә кәны әмә дәм рарвииста машинә, фәлә — фәндаг! Фәндаг әмхуызон ләгъз кәд вәййи?

Уәдә дзы уый ис, уый!

Әмә — аецәгдәр: кәд машинә, Хуыцау ма зәгъәд, фәлә кәд фәндагыл исты фыдбылызы... Науәд кәд йә цалх суагъта, кәнәе йә инспектор истәй тыххәй әрурәдта — әфсон ссарын сын, мыйяг, амонын куы нә хъәуы...

Әмә Цәрайы фәлгонц, Цәрайы сурәт-миниуджытыл хъуыды кәныныл фәцис. Цәра цы кәны, уый бәстон, бындуронәй, йә фынды куы мәрза, уәддәр ын уый дәр хъуамә уәзбын ләдҗы ми уа, бәрнөн хъуыддаг әххәстгәнәгау.

Кувы — уәд зәрдиагәй, афтә зәрдиагәй, әмә йәм Хуыцау ләмбынәг куыд әрыхъуса, цәй, ай та цы зәгъдзән ногәй, амә та цы хъусон, зәгъгә, йыл йәхи куыд нә атигъ кәна. Нуазы — уәд афтә зәрдиагәй, афтә әхционәй, цәмәй, цы нозт нуазы, уымән дәр әхсизгон куыд уа, Цәра йә йәхәдәг кәй нуазы, уый. Стәй ие 'мвынг адәмән дәр хъуамә әхсиз-гон уа, семә куыд әхсизгонәй бады әмә әнцъухы, уый. Уәдә дзы уый ис, уый!

Әмә, куы фәдәле кәны йә сыйқа, уәд та? Уәд та әрбайсы сау дзулы карст — әнәмәнг сау дзул хъуамә уа, сыл мәнәуы ссадәй конд сау дзул цытта хәщә, әмә йә әрбайсы, сындағгай йә схәссы йә фынды бынмә әмә йәм сыймуды, арахъхъ кәдәмты ныххәщә, уыңы арфәй. Ацахуийәны бәсты, акомдзаджы бәсты йәм афтә

хорз, афтә зәрдиагәй сыймуды, әмә хъуамә йә сыйсмыст Хуыцаумә дәр хъыг ма фәкәса, фәңәуа йә хорз зәрдәмә — Цәра сыйсмыста, Цәра йәхәдә!

Үәз хъуамә уа йә алы фезмәлды дәр, ирон фарн! Әндәр талф-тулфәй абад цыхты муртә, цъәх хъәдынәтимә — уыйциу, уый фыдаәттыккон ирон ләджы кады хъуыддаг у? Нәу. Уәлләй-талләй-билләй, нәу!

Уымән йәхһицән йәххи цәсты куль ис, Цәрайән, фәлә Тельмән куы фәуыдаид уым, Тельмән, уәд әм афонмә әрдзурид, кәм ныффәстиат стут, зәгъгә. Стәй йын машинәйи номыртә дәр әнә зәгъгә нае фәуыдаид. Уый, Цәрайә уәлдай, әндәр нывтыл карст у, уый йәххи мәт нәй — искауыл тыхсаг у. Чидәр дын цыдәр әфхәрән ныхас загъта, әмә дәм нымады дәр нәу, уымән, әмә йәм дә хъус әрдар — әмә кадәй фәхайджын уа де 'фхәрәг. Фәлә Тельмән та дә сәрыл уыцы әфхәрәгән йе 'взаг йә хъусы хүйнкъәй раласдзән, науәд та йә хордзәуәнәй дәр, ды мә цуры искай әфхәрын куыд, цы ныфсәй уәндис, зәгъгә.

О, уыдон — о, фәлә ныр куыд акәна? Машинә аххуырса әмә сәм афтәмәй схәццәе уа йә «фәрв сугтә әмә фароны фистыгимә»? Әңгәдәр мацы әрцәуәд машинәйил, кәд әм әй рарвыстой, уәд — ныр та руль кәмә не 'рхауы, чи нае у бәхтәрәг! Әмә ды дә фәндағ әмраст дарыс, фәлә дә иу ахәм мәймә булкъ-шофиргонд фәрсирдыгәй куы...

Фәлмәцын дәр әмә чысылгай мәсты кәнын дәр райдынта. Йә къурткәйи дзыпп цәмән әнахуыр уәззая у, зәгъгә, йә астәрста — а: къәпсырфынәд кард, йә пырсипп кәнән әмә әхсәдән къуыдыр хәрынкъа. Цәрайән дзы йә... йә йед ма фәйед кән... ма фәсаджил йе 'взаг!

А-гъя, иу сәәдз метры уәлдәр дзы урс-урсид «Жигули» фәурәдта, йә рудзгуитә тарцъарәвәрд — мидәмә дзы ницы зыны, әddәмә кәсгәйә та алцыдәр уыныс. Дербент йә дзәкъул фелвәста әмә фәраст машинәйирдәм: әртәккә йә дуар байгом уыдзән, ләппу дзы рахиздзән әмә йә бафәрсдзән, Дербент ды дә, зәгъгә...

Бахәстәг әм, фәлә машинә хъусәй ләууы, әмыр әхгәдәй — афтә ләууид йә хицаумә әнхъәлмәкәсәг бәх дәр, сәргүйбырәй, йә саргъ дәр цыма йемә райгуыргә уәнг у, уыйау. Әви, кәд афтә әнхъәл у шофиры, әмә йын бацамыдтой Дербентән

йә номыртә әмәй үйән үйән үйән үйән үйән үйән үйән үйән
 әй, дәу әләппутә үымә, Дербентмә, наә парвыстый, мыйиаг...
 Әмәе — бады, нырыккон зивәггәнаг иннәе ләппутә дәр куыд
 бадиккой, афтә.

Нырмә дәр сәм сәзырдтаид Дербент, цәй, цы фәсис уә
 файтон, зәгъгә, фәлә Джөоры телефоны номыртә йәхионы
 зәрдым куы наә бадарын кодта, куы наә сә баҳаста номхыгъдмәе
 — үымә наәма арәхсы. Сә дыуудәсаздзыд чызгау рәвәд куы
 уайд ацы хәйрәджы сәфәлдист телефонимә, уәд ма дзы абон-
 сарәй үәхи дәр ирхәфстаид, фәлә...

Цәй, цы уа, үйй үәд, бафәрсәзән әй үәхәдәг шофыры,
 әндәр ма дзы исты ис — наeu үйй, үәд — хатыр; үйй у — үәд
 та бабадзән үә фарсмә әмәй үин фәндагыл ңәугә-ңәуыны
 үә бафәстиаты әфсон базондзән.

Бацыд әм, раззаг дуар байгом кодта, бафарста:

— Бахатыр кән, ләппу, фәлә, мыйиаг, дәу наә парвыстый...
 үед...

Үйй, рулыл үә риуәй банцой кодта, афтәмәй бадт, стәй
 уыциу әмраст фәсис — бадгәйә дәр бәрзәндтә, мәкъуыс-
 тәгдҗынта, — фәтъәлланг ыл ласта:

— Закрой дверь, идиот!

Хъавгә, арәхстгай баҳгәдта дуар фәстәмә. Үәхи
 уадидәгән афтә банкъарда, цыма, дунетыл цы худинаджы
 хабар никуыма никәд әрцыд, үйй бакодта. Арв фәтардзәст,
 хәхтә фәдурдзәф сты, сагъдауәй аззадысты, үынг фәкуыд-
 дәрау, фәдургом цыма — дуне феңәгәлон Дербентән. Тәккә
 әрдәбоны рагон зонгә дуне үин нал үид, Дербентән бынат
 кәм үид, ләдҗы бынат, уыцы ирон дуне үин нал үид, фәлә
 үин феңәгәлон, үйй дзы нал фидыдта, нал дзы хъуыд — зәронд
 хәрәг къәләуты әхсән... Фәлә уыдәттыл әмбойны дәр куыд
 басастаид, әмәй ныссыгъдәг ирон, ныффыдәлтыккон уәздан:
 наә үәм смәсты үыдзән ацы үәйигтәарәзт хъуымыздыхмә,
 ноджы дәр ма үин куы кала алывыдтә, уәддәр — уартә үәм
 рахизы...

Рахызт әмәй бынтон нылдынджыртә, ныкъкъәдзәхтә ләппу,
 ныууәйыг — машинәйи дуар гомәй уадзы, галиу къухәй үил
 әнцайы, рахиз уәзбын тили Дербентыл:

— Ты че, козел вонючий, ныряешь в чужую машину, а, ба-
 ран? А, козел? А, Козел Баранович Ослов? Или ты Ишакян?

Иронхуыз куы у бакаст-скондәй, уәд, ау, әндәр кәмәйдәр уа? Әмәй йәм уәд ам, Дербенты райгүрыән Ирыстоны, куыд уәнды ахәм дзыхәй дзурын?! Гәрзифтонг уа? Әмәй — уәд!

Фәләуу-ма, фәләуу: уләфы ма, тәлфы ма йә зәрдә, әвийин раджы ныллаууыд, атыгуыр? Кусы, әндәр ма йә туг афтә дзәхст-дзәхст кәнид къәмисанты! Нәй йәм мәсты кәнән, уый аккаг нәу ацы басяччы фырт — басяччы хъыбыл, әндәр уәдә хәәдзайраг хәәдзарәй ахәм әфтыддзаджы куыд хъумамә рауагътаиккөй уынгмә, адәмы әхсәнмә? Нәе, кәд ләгау ләг дә дәхәдәг, уәд дәм хъумамә ахәм хайуаны загъд-замана ма схәпцә уа, ма сәххәсса! Ай ма сис, ма бәрzonд әмәй йә... Ди — нищыхъом дә уымән, фәләй йә Гуыппи-Рыппи, әрыгон хъәбысәйхәцәг ма куы уыдис, уәд-иу куыд әппәльид йәхицәй, ныггуыпп-ныррыпп әй кодтон, зәгъгә, афтә ай ма сисәд әмәй йә зәххыл ма нищәлхъ кәнәд, ма йә ныггуыппи-рыппи кәнәд зәххыл, әмәй йә уәнтүл йәхәдәг куыд әрхуысса. Әрмәст Дербент та нәдәр уәгъдибарәй хъәбысәй хәңын базында, нәдәр сәрмагонд хәст джиу-джитсу...

Цыма йын йә паспорт уында, уыйай ын йә машинәйи номыртәм бакаст, стә-ма, кәд искаецәй сәфтиг куызды тугәй әхсад гуырд у әцәгәйдәр, уәд та, зәгъгә. Нәу, нәхионтәй у: АУ 717...15 регион...

— Ирон ләппу нә дә, ирон? Ирон мад әмәй фыдәй нә рантыстә ацы дзәбәх уалдзыгон дунемә? Уый дын хистәрмә цавәр дзыхәй дзургә у? Туаллаг пысырайау куы арауыс, уанцион нәу!.. Ие 'мгәрәтты дәр ауайән кәмән нәй, раст ахәм судзаг пысыра!..

Дәлейә сәм валютицәтә кәсынц ىымыдисәй, бульварыл иу ләг фәләууыд, ىыдәр ахәм фембәрста, кәсы сәм, хъусы сәм — Дербентмә зонгәхуыз фәкаст, уәлдайдәр йә уәллаг былы цәхгәрмә нос, ие 'нахуыр фәтән уәхсчытә, әнахъинон даргъ әмәе домбай къухтә. Фәләй йә кәцәй зында, ууыл ахъуды кәнныныл нә уыд, зонгә та йә кәй кодта се 'рыгон бонты, уый баевырд уыд...

— Ирон — бырон! А машину не троны! Ты не ее папа и не лапай! Науәд дын әз дә ноги-руки поотрываю, местами их поменяю, козел драный!

Зәрдә ауазал, бавзәр — нал уыд фыды мур, нал уыд адәй-маджы зәрдә, нал уыд әфхәрдән быхсынхъом: ирон у, ирон

ләппу, ирон фыды түг аәмә ирон мады әхсирәй хаст! Ирон аәмә — әңдәгәлонәй әңдәгәлондәр! Да зәры боны ныфс хъумә уайд, да ирон ңасть ирон рухс, да мәрдтәм фәндагыл ныфсджынәй, зәрдәджынәй, разәнгардәй күйд ңәуай, ахәм ныфс: әвәстаг наә да, хистәр! Үый та... Үыйбәрц ңастьуарzonәй да сфаәлдисәд де сфаәлдисәг, ахәм уыннаджын-көннаджынәй, ды та ңотәннадгәнән, ңастьары ном әлгъягәннәгәй басгуых!!!

Дербентән кәмдәр йә сәры быдырты, йә зәрдәйы тыгъады, йә уды уәлвәзты айзәлыд:

*Ой, тохы бон әрцыди, тугкалән тохы бон, ирон мәгуыр ләг!
Аәмә — кәимә?*

Ау, ңастьты әлгъыстагдәр ңастьы цагъды бонтә та раләу-уыдысты — фыд фырты, фырт фыды, әфсымәр әфсымәры, ирон ироны?!

Раләууыдысты, наә раләууыдысты, фәләй йәм уышы туг-фыңән знает әңкъарән қәәй әрбагуылф кодта, ңәмән атар йәхорз зонд, ңәмән ахъандзал сты ңастьмондагәй йә нуәрттә — адон үый, Дербенты, хъәбатыр зарәджы ныхәстә сты? Адон:

Ой, тохы бон әрцыди, тугкалән тохы бон,

Ой, хорз ирон ләг Дербентджери!

Кәм схъомыл ацы үәйыг гуырд? Уырсиуәтгәнгәйә нындыннаджыртә, нынномбәйттә уыдаид — ау, иу цъатайә хаст ләппуйыл никәд амбәлд, иу хъуыннаджын сынды ләппуйыл?

Дуне күйд батар, күйд бакъуыннаджытә, йә уәлдәф күйд әрбаңыдәр — нал фаг қәнни сәрибараәй уләфынән...

Ау, ай дәр та мад ныйтардта, ирон мад, мады дзиңдзи бадатта, ирон мады риу?! Ау, иу хион-ңастьәг ын уәд та наәй, фыдәл-тыккон адәмы мыггагәй чи у, иу ахәм ирон ңастьәг-ахсджиаг, әфсәрмә ңәмәй фәкодтаид әмә ардыд сырдәй күйд наә ңәуид уынгмә, адәмы 'хәенмә, иу ахәм чидәр?! Ау, никәд никүү федта, иу ләг иннәмән күйд аргъуыц қәнни ирон уагыл, үый?! Уәд ңәм схъомыл — даргъекъәдзилджын уырыты әхсәннады?

Аәмә ома Дербенты у, әрмәст Дербенты у ницәмәдарәг, айдагъ Дербентыл у лиуырәг? Нә! Ацы ңәрәджы къәләу, ацы күйдзы хъәвдын, ацы хуийи хъыбыл, ацы шакалы әфтыдзаг әппәт ирон адәмыл дәр чъыртт қәнни, пырх мызтәй ныл мизы! Ләдҗы номыл, ләдҗы намысыл! Ничи йын стәм ардыгәй фыдәлтәм, фыдәлтәй ардәм. Ничитә әмә ницитә. Ницәмәй наә у арфәйаг, әфсәрмыйаг...

Æмæ дзы фæтæрса, не связывайся с ним, себе дороже станет, зæгъгæ, зæгъя йæхицæн, цы фаджыс змæнтай, уый смагдæр кæндзæн, зæгъгæ, зæгъя зондджын хуызæй йæхицæн, маст цы хорз лæгмæ наæ хæццæ кæны, ахæм схона ацы сахатыл йæхи æмæ — ацæуа? Æмæ уый та фæсмойнаг мацæмæй фæуа, ма 'рхуда йæхиуыл, йæхицæй хæлæй-буцæй ацæуа æмæ та æндæр искæуыл дæр афтæ... афтæ...

Дербент йæ дзækъул галиу къухмæ райста. Уыцы змæлд фæфиппайдта сырд-лæппу:

— Ну пъирдун старый! Уæлмæрдты — гæрæхтæ, гуыппытæ. Да я тебе!..

Ныр цыфæнды дæр дзурæд, дзурæн дзых цы фос-хайуан лæппуйæн разад, уый — Дербенты фæнд хорз фæнд наæу, фыд-гæнды фæнд ын у, уымæн æмæ дзы разыйæ ничи бazzайдзæн, ноджы ма, йæ ныры мастæй мæстджын чи наæу, уыдонæй. Æнахъом лæппу кæй у цыфæнды дынджырæй дæр, уый Дербентæй уадидæгæн ærbайрох, ærbайрох дзы, уымæн æмæ йæ æгæр карзæй æфхæры, æгæргæнæджы æгæрæй йæ æфхæры, ссæнды, цъæл кæны. Йæ фыды æмгары, кæд уæвгæ дæр, фыд циу, уый æмбарынхъом у, уæд. Æмæ йæм æххæст куы æрбалæ-бурид, хъазуаты цæуæгай æм куы рабырсид йæ машинæйы фæстæйæ ардæм тротуармæ, адæм дæр æй куыд феной — далæ валютицæтæ, уартæ бульварæй сæ загъд-хъæлæбамæ уæдæйсарæй кæсæг æмæ хъусæг, йæ кæддæры зонгæ лæг, æвдисæнæтæ ома...

Æмæ йæм лæгъзæй дзурын хъæуы — фидæны æвдисæнты хъустæн:

— Йарæби, ирон æфсармджын мад æмæ ирон æгъдауджын фыдæй наæ рантыстæ дунемæ æви? Машинæ у æмæ дын фыд-хъуын кæны, куы йыл андзæвай, уæд — цы йын уыд? Уæд уый цавæр æнæуаг, æнаккаг дзыхæй дзурыс дæхицæй бирæ хистæрмæ — фыдæн дын куы бæззын...

— Не заглядывай в машину! Может я там твою мать наизнанку выворачиваю! Или же дочку твою натягибаю!

Асгæрста, уæддæр асгæрста къурткæйы дзыпп æддæрдыгæй — уым ис, уæдæ кæм уа йæ пырсипгæнæн къæдзфынæз кард, дыдагь кард?.. Нæ, ай адæмы æвзаг не 'мбары, йæхи дзыхæй йæм сдзурын хъæуы:

— Ах ты подонок, сын ублюдка! Тебя не мать родила, а пьяная корова выронила! И отец твой БОН — самец Без Определенной Национальности то есть!

Уыдон йәхицән сабыргай, йә дәндәгты 'хәенты сыф-сығәнгә дзырда, фәрсәйхъусджытәм дзәбәх күйд нә хъуистаиккой, афтә, фаг хъәрәй та ма йын әрмәст уый зәгъын бантыст:

— Дәүән дәр ләппүйи күывд күи скодтаиккой, әвәецәгән, фырт нын райгуырд, зәгъгә, уәд... Стәй кәхц...

Нал әй баугъата кәронмә йә фидисгәнәджы ныхәстә зәгъын: әрбаугъата йыл йәхи — әмә адәймаг нә уыд, фәлә әрра богъ, йә цәстытәм туг афтә сәфәйлыдта, әмә сә ниц-уал уыдта, әрмәст ма йәм Дербент адәймаджы сау әндәргәй зынд әмә йә ныңыцъәл, ныммур, бассәндын хъуыд йә къәхты бын, сымәнтын әй хъуыд әд фыд-әд стәг! Әндәр ын уәдә ай үе 'рыгон дуджы стыр цалхыл цы хәбәрәгъ стыхст, цы — кәцәй фәэсис әмә йыл ирон тохы бон кәцәй ныккәннын кодта! Иу хистәр дәр нал у уадзинаг ацы зәххыл, әмә уәд фәесивәд сәхәдәг ногвәд айтәрдиккой, чи күйд ләгдәр у Хуыцауы фәндәй, афтәмәй цәргәйә! Кәс-ма йәм, еще вя-кает!.. Ничитә әмә маңытә уәвгәйә ма ирон, ирон кәнның...

Йәх-йәх, Гуыппи-Рыппи, йәх, дә фәткүуытә әхсәдйиңән нал бахъаудзән Дербенты цәргәсфындың дыдагъонд кард — мәнә үә сцъортт ласта йә дзыппәй, иу фезмәлдән әй ахъан-дзалраст кодта әмә дзы... әмә дзы мәнә ацы тәккә цәстфәнныкъуылдыл...

Кәцәй, цымә, әрбаләууыд уый йә зәрдыл: мангойләгтә, дам, ахәм рәвдә ләгәргәвдджытә уыдисты, әмә ма-иу ләг йә къәхтыл ләууыд, йә цәстытәй ма-иу удәгас адәймагау каст дунемә, фәлә-иу уәдмә үә зәрдәй йә риуы мидәг нал уыд, йә фәрсчыты әхсәнәй-иу ын әй Чингисханы сәрән-гүйрдә фелвәстөй цәстыфәнныкъуылдмә!

Әмә, дам, ма-иу әй хицаумә дәр әвдистой, мәнә-ма кәс, ай дә зәрдә у, зәгъгә...

Әрбаләууыд кәцәйдәр мангойләгтә дәсныйад йә зәрдыл әмә сырд-ләппүйи йә ронбастәй уым уәләмә сफаста, стыиста ын йә күүх мидәгүүлтүй йә зәрдәмә әмә йын әй әмдым-быләй әрлыг кодта, әртүрдә! Фәкаст фәстәрдәм — кәртү әфсәйнаг бирондәттә, кәрдәгцъәх ахуырст цыппәрдигъон асыкгәндәт. Пъадвалты цәрәг гәдитү холыдәттә. Сырд-ләппүйи зәрдәй йә түгкалгә уырдәм ныззывывитт ласта — нә фәивгъуытта асыкгонд, йә тәккә астәу ын әй смидәг кодта.

Йә хәдуәлвад уырдыгәй дынджыр сау хъулон нәл гәды сгәпп ласта, йә дзыхы дзидзайы сырх-сырхид кәрдих, афтәмәй. Зәрдә, ләппүйи зәрдә!.. Фәйнәрдәм удаист ахъахъәдта куыйты, стәй гаражты чылдыммә күйд аләвәрдта, афтә йә йә хъәләсү дзәгъәл хәтаг, әнә хәдзар дәргъәлвәс күйдз айста. Гәды зәрдә әрәппәрста, зәронд бәрз бәласы дәрзәг цъарыл әнционәй хәрдмә стахт әмә уырдыгәй бынмае кәсү күйдзмә. Уый дзидзайы замманай кәрдих зыдәй фелвәста йә дзыхы, фәлә үй афтә тагъд раппәрста, цима йә адәймагау ту ракодта, уйайу: бамбәрста йә, нырмә цы дзидзатә хордта, ахәм кәй нәу, цыдәр әнахуыр ад кәй кәны, күйдәр адәймаджы тәф, уый.

Йә фарсласәг әвдисәнтә Дербентән уой валютицәтә, уый зын бауырниаг хабар у: ницы федтай, ницы фехъуыстай — дә хәдзармә ацыдтә; федтай, фехъуыстай — ардәм-ма рауай әмә нын сәрәй къәдзилмә радзур, цы федтай, цы фехъуыстай, уыдәттә. Абон сә радзур, райсом, иннаебон, къуырийы фәстә, мәйи фәстә, афәдзы фәстә! Әмә күистәй дәр әмә хәдзарәй дәр мауал у, схъуырмә дә кәнәнт слестгәнәгәй, прокурорәй, әвдакатәй, судәй, суды ләгтәй, дыууәрдыгәй хәстәджыттәй — дә цард сәнад уыдзән! Ноджы ма дәм сә иутә дәр әмә сә иннәтә дәр хатдзысты, ләгъстәтә дын кәндзысты, кәндзысты дәм әртхъирәнтә дәр, ды кәй ныхмә цауыс, зәгъәгә. Гъемә әдылы дәр әдылы әмә ды дәр әнәсәр!

Гла, фәлә искаә дәхи дәр әвдисән куы баҳъәуа әмә дын ныллаууын куы ничи кома, уәд-иу хъәстаг ма у адәмәй — уыдон дәр дәүәй хуыздәр не сты...

Фәлә үәм бульварәй кәсәг-хъусәг әрбатахт, йә цонгмә үйин бавнәлдта къәппәгхъәбәр къухәй, ныфсәвәрәгау ын загъта:

— Цы үйин хъуыд, уый үйин бакодтай — ләдҗы ми! Әндәр сәм нае кәсис: сылгоймаг сын сылгоймаг нал у, хистәр — хистәр, ирон — ирон! Әз фәләүудзынән ам милицәйи әрбацидмә әмә... әмә... Тәрс — нәй, фатхъәд — арах!

Уәдмә машинаетә кәрәдзи фәдымл ныххал, арағъ сты. Рагәпп сә ласынц къобор ләппүтә, раст сә цима инкубаторы раугъ-дәуыд, уйайу халәмдиҳтә, әнгәсәнта. Бакәссынц мардмә әмә, сә зонгә куы нае разыны, уәд та Дербентмә бакәссынц цымы-дисәй, ахәм уәйиджы ләппыны күйд сферләхта, зәгъәгә, стәй,

сæ къобор галты сæртæ сагъæсхуызæй дыууәрдæм æнкъусгæйæ, багæштыæ ласынц сæ фæсарæйнағ цæхæркалгæ машинæты æмæ...

Фистæгдзæуджытæй сæм иу ацæргæ лæг баздæхт, зæрдæхъыгæй загъта:

— Иннæтæ нæ кæй цæгъдынц, уый нæм фаг нæ кæсы, хъумæ ма нæхæдæт дæр куынæт кæнæм нæхи... — бакаст Дербентмæ.

— Уагæр дæ цас маст бауагъта ацы саби уæйыгтонд лæппу, æмæ йын ацы уалдзыгон арвы бын ацы уалдзыгон зæххыл æнæ сæргæвдгæ нал уыд?..

— Уый нæхиуæттæй нæу, нæу уый ирон саби, ирон мадфыды хъæбул! — цыма мыггагмæйы тæрхон хæссы мардæн, афтæ хъæддыхæй дзырдта бульварæй æппæтмæ дæр кæсæтхъусæг. Йæ былы нос ныссырх, цыма йын, чи нæма байгас æххæст, ахæм æрæджыйы нос у, уйайу.

Алчиdæр æй уыдта, ирон гуырд кæй у йæ алы æрдуйæ, йæ алы æууæллæй дæр, уый — ирон нывгарст у далæ, ирон зæйцæнæн джиппы уагъд, фæлæ ничи сбыщæу æвдисæндзуимæ. Äрмæст та ацæргæ лæг нæ фæлæууыд:

— Уый та ома куыд нæу ирон?! Ау, уæдæ æндæр чи уа?!

Йæ дис æнахуыр кæй рауад, æндæр уæдæ чи уа, зæгъгæ, уый йæхæдæт дæр нæ фембæрста: афтæ уад, цыма Ирыстоны æндæр адæмыхаттæн уæвæн дæр нæй, стæй цыма иронæй фалæмæ маргæ дæр никуы никæй акæнинц...

— Нæу! — йæ хъустæм ныххоста йæ цурк фидæны æвдисæн. Фæлæ йæ Дербент нæма æрхъуыды кодта, чи у бæлвырдæй, уый. Дзуры йæм йæ кæддæрыгон зонгæ хъæлæсæй: — Цы йын схуыттай æрдæбон йæ фыды, цы? Äхсæв загътай, бон загътай...

Ма ныххуд! Фæлæ — куыд... Никæй сæ уыны лæгæй-лæгмæ адæмæй, нæ йын сты хицæнмæ-хицæнтæй адæймæтæ, иу стыр æндæрг сæ рауад, хъулон-мулон æндæрг, цъæх тæнæт мигъы цыма аныгъуылдысты...

— БОН-ы фырт... Ома ис дзырд бомж — без определенного места жительства, уыд бич — бывший интеллигентный человек, ай та БОН — Без Определенной Национальности...

Дербент уыдæттæ куыд дзырдта, афтæ фæкомкоммæ иу цыбырæльвид лæппулæтмæ: машинæйæ дæр нæ ракызт, афтæмæй йæ мобильникæй кæддæмдæр дзуры. Йæ цæстом цæхgæрмæтæ амадау, куыддæр цыппæрдигъон, стыр тæнæгбылджын дзых —

ныридәгән дәр бардзырдтә дәттын чи сахуыр, ахәм ләппуләдҗы дзых! Әмә уый милищәмә дзурдзән әнәмәнг!

Дербент йә алыварс аракәс-бакәс кодта — кәм ис йә хызын? Мәнә, къәхты бын. Фелвәста йә, цәмәндәр ма йәхимә дәр әркәсттытә кодта — тугамәст хәдонәй, хәлафәй.

Кәртәй әвзонг рәхснәг чызг ракаст урс уәлгуыр әмә урс джинсыты. Адәм цәуыл әрәмбырд сты, зәгъгәе, цыма бацымыдисаг, стәй уыциу згъорд бакодта мардмә әмә ныңдззынәэстә, йә уәлхъус ләугәйә — наә йыл ныддәлгом: йә урс дарәс куы фесафа тугәй, уымәй тәрсү, уәдә ма тәрса! Дербент чызгмә каст джихәй, уыци әлгъаг дәр та кәмәндәр йә уарzon разынд, зәгъгәе.

Чызг сабийы хъәләсәй дзынәэстә, цыма кәйдәр хъарәг әнарахстәй фәэмыйдат, уыйай:

— О боже, Бишкә мой, боже! На кого же ты меня... Хажбишкә! Боже, что с тобой наделали?! Я же согласилась на все, на все! Согласилась с тобой! Что же это, а? Теперь как же твоя мама будет-то?! А я?!

Хәдзармә! — Дербенты мидхъәләс ныйязәлыд удаистәй.

Ныннайа, ныхса йәхи! Басудза йә тугласт дарәс! Камины гомдзых пецы арт судзгәйә нынууагъта әмә уым! Тугамәст куы уай, уәд цыма әспәт дәр дә аххос у, афтә уайы — дәуыл иу цәфы фәд дәр куы наәй, цъәррәмыхст дәр куы наә дә! О, уыци әвзонг циклоп Дербенты ныңцәвын куы фәраздәр уыдаид, уәд ай кәстәртә фениккой, ныртәккә фәндаггәрон дәргъәй чи хүйссид, уый...

...Уымә наә раләгәрста, Дербентмә наә рабырста фәндаджы сәрты — йә иувәрсты атәхәгәу кодта, кәмәндәр әхсызгонәй мидбылхудгә. Дербент фәкаст фәстәмә: әвзонг рәхснәг чызг әм рацыд кәртәй урс уәлгуыры, урс джинс хәлафы ныхас-гонд фембәлдмә — ләппу йә хъәбысы бумбулийау рогән фелвәста әмә йә машинәмә бахаста, йә астәуыл ын йә галиу къухәй хәцы, йә къәхтә йын йәхи зәңгтыл әрәвәрдта, рахиз къухәй машинәйи дуар байтыгъта әмә чызджы бандоныл әрәвәрдта, батъәпп ласта дуар, әрзылд машинәйи алыварс, иннәрдыгәй йәхәдәг дәр бабадт әмә... әмә... Әмә волк ятненка в темный лес поволок!

Дербент йә мидбынаты куы базгъәләнтә уыдаид, хайтай куы әрыйзгъәлдаид, уый дәр ыл фидыдта — афтә сафтид,

сәнәхъару, бадон сты йә уәнгтә, ныңцафтид афтә, ныттут. *Ә*мә — сәнәхсад. Мидәгәй, йә мидәг ничиуал уыд. Нициуал уыд. *Ә*мә йәм стыр худинағ кәсдзән амәй фәстәмә ләдҗы номимә цәрын, ирон ләдҗы номимә — ләгдинады тыххәй-иу ныхас куы раңауа исқәд исқәм, уәд сәзурынхъом нә уыдзән, стъәлфдзән кәддәриддәр амәй фәстәмә, ацы стыр худинаджы фәстә, сырд-ләппу йыл куы фәтутә-фәчъирттытә кодта, уәдәй фәстәмә!

Йә цәстыйыл цытә ауад әрдәбон нывгай-нывгай, уыдан цыма әңгәй бакодта, уйайу фыдвәлладәй әңкъардта йәхи — фенкъуысын, асанчъех кәнын йә бон нә уыд, бабәмбәг сты йә зәнгтә, уәдзавдәй зәнгдзавд дәр ма фәзи.

Чидәр ын фәстәрдыгәй йә уәхскмә хъавгә бавнәлдта — ракаст әм: бульвары ләг...

Хәстәгмә йә уыны, раст ие 'мбуар ләууы, уәддәр әй йә боң нәү әрхъуыды кәнын, амәй размә йә куыдәй әмә цы хуызы, кәңәй зыдта, уый — зонгәй кәй кодта, уый та йын гурысыхайаг нәу. *Ә*рмәст йә иунәт бакастәй дәр зәрдә дисы әфтыдта, әфтыдта йә дисы әмә йә әлхәдта, әлхәдта зәрдә: мәнә ахәм ләгәй ис, гье, зәгъян, зәгъгә, фыды-нуары цәфәй не схъәрздән, стәг састәй та згъордзән, нә цүддән... Йә цәстәнгас та ахәм у, әмә дунейы цыфәндү куы 'рцәуа, уәддәр ыл уый нә бадис кәндзән, уымән әмә йә зоны, дунейысконд, дунейы миниуәт циу, цавәр у, уый — дис дзы маңауыл кән, фәлә дзы ацы сахатыл цы акәнай әмә куыд акәнай, уәлдайдәр әвәсмойнагәй, уый кәддәриддәр зон. Фәлә адәм дәр курдиатджын сты, иблистә, әмә алыхатт дәр сарәхсынц, дисы дә цәмәй баftauой, уымә...

— Хорз, әмә дын фәндаджы сәрты әрбасайын нә бакуымдата, әндәра исты ахәм бәлләх әрцыдаид, фыдбылыз ныридәгән тәккә былгәрон бадт... — Дербенты цәстыйтәм комкоммә бакәссы әмә та иннәрдәм азилы. Бәрәг у, цыдәр әрымысыныл кәй тухитә кәны йә мидзәрдәй, уый. *Ә*ви йә, чи зоны, әмә худәдҗы дисы дәр әфтауой Дербенты фәйнәхуызон цәстыйтә, фәлә әфсәрмү кәны схудын әмә та уымән аздахы ие 'ртом иннәрдәм — йә цәсгомы схудән хуызы әүүәлтә әмбәхсы...

Куыд ын бамбәрста йә сусәт фәнд фәндаджы сәрты әрбасайыны тыххәй! Дербент әм әдзынәгдәр бакәстыйтә кодта, ләмбынәгдәр әм әрыхъуиста: зонгәй йын у, зонгәй йын у йә хъәләс дәр, фәлә кәңәй, кәд, кәм, цы хуызы базонгә сты?

Басәттын хъәуы, басәттын уәд та ма дәхицән, кәй фәзәронд дә, ууыл!.. Фәлә йә наә фәрсы, чи у, уымәй — никәимә йә фәнды ацы сахатыл дзурын: чызи у, аңағәй дәр, мидчизи, уымән әмә йәхимә ницәйаг кәсү, ахынджыләт кәнән кәмәй ис, фәтутаे кәнән кәуыл ис әдасәй, ахәм цыдәр әлгъяг ләгәнгәс цәрәгой. Иннәрдүгәй та къәмдзәстыг дәр у, ногәй цы уалдзыгон дуне уыны, ногәй уынынхъом кәй сис әмә уый фәрцы кәй хаты дунейы уынәр, уыйадыл та садәймаг, фәса-быртуг адәймаг әмә къәмдзәстыг у дунейә, уәлдайдәр цар-мондат уалдзәтгәй — къәмдзәстыг: искуыдәр ма афтә рафыц, уыйбәрц смәстджын у, әмә манголты миниуәг дәр ма әрбай-мыс, ләджы зәрдә-иу куыд тагъд фелвәстой — ләгән, дам-иу әй, —о, о! — йәхимә равдыстой, мәнә дә зәрдә мә къу-хы, ды та ма әгас дә мардәй дәр, зәгъгә, әмә уый әрләүүәд кәңәйдәр әмә цәмәндәр дә зәрдыл фәзминагән, әмә уәд ды дәр уыци сырд-ләппүйи зәрдә...

Уый — сырд-ләппу, ды — сырд-ләг! Уый — ләппын, нырма мылыджын ләппын, ды та дә мәрдты фәндагмә дзагъултә кәнис, афтәмәй ма уәддәр... Тынг раст дын загъта, уәлмәрдты гуыппыта-гәрәхтә, зәгъгә!..

Ләг әй цәмәйдәр фарста әмә йә наә хъуиста, ныр әм скаст:

— ИР Цы?

— Кәй фырт у дзы загътай? Цыдәр әнахуыр уыд... Хайуан мутанттә нын рантыст наә кәстәртәй: адәм йә цәсты мур дәр куыд ницы сты! Уыци чызджы дәр, йә гаццайы, йә хъәбысы куыд систа әмә йә машинәмә, цыма фәскүтәртәм хәссы, афтә куыд... О, кәй фырт әй схуыдтай?

— Нә дын әй загътон әрдәбон? Боны фырт — Б, ома без; О, ома определенной; Н, ома национальности. Мәнә бич әмә бомж куыд сты, уый та афтә бон у, ахәмты фыд ома, сә адәмыхатт, туг-стәг бәлвирд кәмән нәу, уыданы.

— Дыккаг хатт дә уымән фәрсын, әмә цыма цыдәр ступоры баҳаудтاي әмә әрчъицай...

Цы уавәры дә фәнда фестын, уымән йә ном фәхъәуы ссарын, йә бәрәггәнәг дзырд, йә нывгәнәг дзырд, йә нысан: әрчъицын, зәгъәм... Әрчъицын әй хъуыд!

Әмә — әрчъицыдта! Ныр йә бон у фенкъуысын, суанг аз-гъорын дәр ма!

— Бахатыр кән, хорз ләг... Кәддәр цыма зонгә уыдыстәм, фәлә мә ферох, куыдәй зонгә уыдыстәм, уый... Әз тәхон, тыңг чызи дән әмә әвәстиатәй нынайон мәхи...

Уыциу цыдәй ваннәмә баскъәрдта йәхи — әңгәр дәр әм афтә каст, цыма адәймаг нәу әмә адәймагау тындзгә дәр нә кәны, фәлә цыдәр механизм, хәддзәугә механизм у әмә ваннәйи куыси нә фәци, нә дзы бамидәг, фәлә уырдәм әңгәрдәр скъәргә бакодта. Ләппутәм кәй нә адзурдзән йәхәдәг, уый фидарәй скарста — сәхәдәг әй агураент, сәхәдәг ын зәгъәнт, куыд әмә цы рауд, уый. Кәд ма сәрфат-джын сты, уәд — сә сәр, сә фат әмбарынхъом ма кәд уой, уәд. Фәлә телефон ваннәйи рудзынджы тәрхәгыл афтә әрәвәрдта, әнцонәй йәм куыд баҳхәса, ныдзәнгәрәг-гәнгәйә.

Рагагъоммә дәр әй зыдта: куыддәр йә сәр сфынк кәна, афтә йәм телефоны дзәнгәрәг фәуыдзән хурај хъәргәнәг. Доны цыхцырағт йә сәрмә сарәзта, сәвнәлдта мобильтикмә, әркаст әм — Вызывает Джор, ома уыйонәй та йәм Цәра дзурдзән.

— Әз хъусын дә ныхас, мәнимә мә сапон...

— Дәхи найыс? — Цәра йә фәрсы, уәдә чи...

— Наинаг фәдән, уәдә нә фәдән, уыйбәрц машинәтә сәрыг кәуыл фәкалдтой, цалынмә уе'рвыст файтонмә әнхъәлмә кастән, уәдмә! Стәй ма дасинаг дәр фәдән — мә хил дәр рахәцыд, цалынмә әнхъәлмә кастән, уәдмә...

— Йед у... Йә дымст суагъта, цалх зәгәл ацахста әмә...әмә... Ныңцыд ма дәм уәддәр, фәлә ды уәдмә...

— Хорз абадтыстут?

— Ды дәр ма немә куы фәуыдаис, бәргә, фәлә хъуыддәгтә Хуыщау аразәт у әмә...әмә...

У, у! — сразы йәхимидағ Дербент. Әмә, хорз, әмә иу хъуыддаг фәкъуылымпы кодта, нә йә бауагъта сырәзын, әндәр къәдзфынду кард... Әй дә хицау! Мәнә фыбылызын куыд гыңцыл хъәуы, ноджы ма... Ноджы ма дә зонд дәр гыңцыл куы уа әмә уыйадыл айдагъ лыстәнтыл дәр әнцон рафыщән куы уай, әнцон аныхъуырән чысыл мастән дәр, уәд. Цы цъус ма йә баҳуыд йә хәдзар быныхәлд фәкәннынмә!. Раст куывд ныбәйт, хъәугуыв!

Загъта ма Цәрайән:

— Цәй, бонты мыстытә нәма хәрынц, уыдзән та нын исты хорз әфсон фембәлдән, зәрдиаг, адджын абадтән...

Цы хорз у, Цәрайән уый тыххәй кәй ницы загъта, йәх хъаугъа-хъәләбайы тыххәй, уый! Сцъиувәдис та уыдаид, чи у, цы у, чи куыдз-чи хәрәг, чи нәм уәндү, чи нәм баҳаста йәх ныфс йе 'дылыйә, махәй хъаз айк әфтауын куы нае уәндү, уәд?

О! Әмә чи у, чи, кәмәй у, цымә, кәмәй әңгәгәйдәр? Җавәр буцхастәй нынналат афтә, кәй цъаммар туг әмә кәй уәгъуыр стәг у? Йә «Жигули»-йы номыртә йын барәй дәр нае ферох кәндзынә: 717!

Йәх, йәх зонгә Гуыбаты ләппу ма, Витали ма куы кусид гайы, уәд ын ай уый бәргә бәстон базонид, кәй куыдзы джиаур хъәвдын у, уый. Әмә йәх уәд... Уәд — цы? Цы йын акәнис? Мыгтагәй уыдзән, әмә сә исқәй, ау, нае зондзынә, нае зондзысты сәхәдәг Цәраитә-Джеориты?! Зондзысты. Әмә йын сәхицәй иу адәммыггаг ләг зәгъәд, дә риуыәмбәрц афтә ма ләгәрд, науәд бамбәлдзынә иу цъатайә хаст хъуынджын фәстагджын ләппуыл, зәгъгә...

Уымәй мәйи бәрц цыдәр рауадаид. Әмә дын Дербент базонгә милицәйи булкъонимә, ноджы ма бәлвырд бар цыма дардта гайы куыстмә. Зонгә та Мәликсимә бацис, булкъонимә ома, се 'рвадәлтәм: сә чызгыл сын Мәликсы хойы ләппу дзырдта әмә минәвәрттимә уый дәр уыд. Гъемә ныхас ныхаскъаҳгәйә рабәрәг, милицәйи кусәг кәй у, автоинспекцияны куыстмә цәстдарәг, уый. Әмә уәд уадидәгән Дербенты зәрдил уыци нымәец әрбаләууыд: 717... Әмә куыддәр спарәг, бәрәтгәнәг цәсттытәй бакаст Мәликсмә, фәрса йә, ныстуан ын ома кәна, уыци машинәйи хицау кәңон әмә җавәр у, зәгъгә, базонын, әви — гъәй кәнәд, цыфәнды кәнәд, йәхин сардзән уый дәр, бамбәлдзән ыл иуахәмь...

Бакаст ахәм спаргә хуызы булкъонмә әмә хъуыдитыл фәцис. Нәе йә зыдта нырәй размә Мәликсы, йә кой дәр ын никуы фехъуыста, нәдәр әвзәрәй, нәдәр хорзәй, фәлә йә фыщаг хатт уыны әмә дзы зәрдәйән рухс исы, исы дзы зонды цин: цы хорз у уәддәр, ахәм ләгтә ма нәм кәй ис, уый! Ахәм ләгтә: зәрдә сә буц кәны йәхи, әхсизгон у цәсттытән дәр ахәмтәм кәсүн, уындаид әмә кондәй дәр хәрзуынә әмә хәрзконд кәй сты, әлвәст, әфсәддон ләгәлвәст, уый дәр куыд әхсизгон у, куыд ныфсәфтау, куыд хъалгәнәг, ды дәр

ирон кәй дәрәмә уый дәр ирон кәй у, уымәй! Алы адәммә дәрәй сәрыстырәй равдис, мәнә уын ирон ләг, цы хорз уә дзы хъәуы, уый зәгъут уәхи дзыхәй әмә уын ай ракәндзән, разыйя куыд баззайат, афтә. Уымән йәхицәй дәр разы әмәйә фәрцы — ирон адәмәй дәр, ахәм сәрәнгуырдтә кәмә ис!

Нәй ахәм ағъдау, әмәе уый хуызән ләппуләг әмбәлгә нывыл, бәлвырд фәткыл цәмә нә сарәхса; цы хъуыдаджы баңауа, уымә та дә зәрдә маял әхсайәд, уымән әмәйә хуыздәр уәвән нәй, афтә сәххәст кәндзән.

Цымәй йыл азтә та цас цәудзән, зәгъгә, йәм ногәй әдзынаңдәр бакаст, цыдәр бәрджытәм гәсгә анымадта йәхими-мидәг әмәе скарста: цыппор, цыппор фондз азы...

Әмәе та батыхсәгау кодта: Мәликсы хуызән ләппутә... ләгтә ма кәмә ис, уыцы адәммә сырд-ләппутә та кәңәй әмәе куыдәй фәзыны, кәуылты әрбаирвәзынц адәмы әхсәнмәе, куыд сын бантысы байрәзын, цәуыннә-иу бахуысь вәййы сә билцъ цъәх судзинай, цъәх талайә әд уидаг?! Цәмән сын ратты Хуыщау цәрәнбон?! Ахәм цәмән у адәмы, дзылләйы әхсәннад, әмәе дзы уыцы тәссармәуг әмәе зонды хицауән дәр уавәртә уа йәе райгуырдән дәр, йә бахъомылән дәр әмәе йә цәрынән дәр әнәуый адәймаджы ном әмәе кадимә?! Цәмән ын ис фадат, амал әмәе гәнәнтә?

Диссаг та уый у, уый, әмәе ма адәмыл, цардыл йәххәдәг, Дербент йәххәдәг, дис кәй кәнны. Зоны йә, кәй нә хъәуы дис кәннын, уый — уымән, әмәе уәд зондджын нә, фәлә әдилү дә, әнәфенд хохаг дзигло; фәлә уый әрмәст зондәй зоны, зәрдә та хивәндәй дистә кәннынәй фылдәр ницәуыл у, алцы дәр ай «националистон» рәхуыстәй рәхойы, уый дәр ирон куы у, уәд әвзәр цәмән у, ироныл цытә нә фидауы, цытәйын нә фәтчы фыдәлты әфсармәй, уыдан цәмән кәнны, цәмән сә хәссы йә сәрмә, зәгъгә. Ау, йәхицәй дарддәр, цымә, адәмы цәстү фидиссаг чи у, уый никәй фәуыны, никәуыл фәхъуыды кәнны, фыдәлтәй равзәргә кәй у, хәдзарвәндагын кәй ис, мыггаджы минәвар кәй у, уыдәттә, ау, йә фәсонәрхәдҗы дәр нә вәййынц, әнгүүрү уисау әхсәст у, бәгъынәг у ағъдау-әфсармәй?

У. Бәгъынәг. Әмәе рәхойы зәрдә, цард ләгән сәнад вәййы, адәймаджы араңтәй ахизыс әмәе тугмондаг ссырджын сырд свәййыс, бабәллыс, дә цәстү әвзәр чи свәййы, уый мәләт,

уый сәфтмә — маул уа, маул худинаг кәна ләджы ном, ироны кад әмәе намыс! Бар дын чи ратты ахәм тәрхон хәссынән, уый та әндәр сахаты фарст у, уазалтуг сахаты әвронг зонды фарст, әндәр чемы хорз зонд.

Хорзыл næ дис кәнәм, хорз хорз кәй у, уый тыххәй ома нәхи афтә næ байяраем, хорз цәмән әмәе цәмәй хорз у, зәгъгә: у әмәе у! Цин ыл кәнәм, дис та — næ. Фәлә әвзәрыл та кәнәм дис, тухәнәй næ фәмары næ сагъәссаг хъуыды, куыдәй әмәе цәмән нывзәр, әвзәр чи у махмә гәсгә дәр әмәе әппәт дзылләйи зондәй дәр, уый, зәгъгә.

Цәй, исты әфсон ын скәндзән Мәликсән, цәмән әй ба-хъуыд уыцы машинәйи хицауы бәрджытә базонын, уымән. Әмәе йын банистуан кәна уәддәр сә базонын — кәд әй йәхицән уәд та бамбари, сырдәнгәс мутанттә куыд әмәе цәй аххосәй рантысынц дунемә, уый. Уарзон уыдзән исказмәнты, буц мадарм, уәдә næ уыдзән, фәлә уарзтәй фыдгәнәгдәр ницы вәййы, рәстырдәм уарзт куы næ вәййы, рәстайдәнгәнәг уарзт, уәд — хур дә батавыны бәсты, йә рәвдыйдәй стәфсыны бәсты сау арыд, сау әвзалы куы кәна, уыйа...

— Куыд дын әй зәгъон, Мәликс, мәгъя... Уырыссагау куыд бакәненц, афтә, дам, это не царское дело, не по рангу, фәлә... Худәг дәр у: næ сыхәгты әвзонг чызджы нын иу bogъонда джир-ләппу уәгъды нал уадзы, бынтон әвзонджы, бынтон — нымәтхуд ыл ныщәв, әмәе фәуәлгоммә уыдзән... Иунәг мад йеддәмәе йын ницы... ничи ис, әмәе йын уый бон циу? Бахъаст кәнә милициәмә, фәлә, дам, ын куы ницыма бакодта, уәд ын мах дәр цы бакәнәм — мәнә, дам, ын тыхми исты куы бакәна, уәд, дам, мах дәр ам стәм...

— Әмәе мәнәй цы аразгә у? — Мәликс әм үә кәрдәгцъәхбын цәстытәй худгә каст. — Ау, әрвад-хәстәг дәр сын næй, үә сәрый чи сәзура уыцы цъәхәй рәгъәд чызгән, ахәм исчи?

— Разындаң, фәлә үә аивәй куы базонис, цы хәдзайраг у ләппу, цы мад, цы фыды къухтәй рацыд, уый. Кәд ын уыдон сәхәдәг макә зәгъиккөй. Йед, үә машинәйи номыртә дын зәгъзынән — урс-урсид «Жигули», нәхи регион, 717 — әнцион бахъуыдәгәнән сты...

Мәликс та йын загъта худгәбыләй:

— Базондзынән... Фәлә уыңы чызгыл дәхи фыртән ма ауәрд, и?

— Нә, ахәмәй ницы, махонән дәр нырма раджы у ахәм хъәстыйтәй хъазын — йе стдәс азы нырма әндәрәбон фесты йәхи...

Йә миддунейы уавәр та уәд сәхәртәй нә уыд. Мыггаджы нымад ләг кәй у, мыггаджырдыгәй минәвәрттимә фидауәгәй кәй бады, барджын ныхас кәй кәны дыууә уарzon кәстәры хъисмәт лыггәндҗитимә, хәстәгдзинадән! — әнәхъән цып-пар мыггаджы хәстәгдзинадән — бындураевәрдҗитимә бәрнөн ныхасы кәй бады, уый йын абор әхсызғон нә уыд, сой йын нә тагъта йә хиуарзон әнкъараңты гуырәныл, уәлдәр ай нә кодта йәхи Ҽасты, фәлә уын къәмдзәстыдҗы хос дәр ма уыд. Уымән, әмә мидыстъәлфтәй стъәлфыд, чъизийә әнкъарда йәхи, әффәрдәй, әңгәләрдәй раз ницәйагәй: ахәм тугәфхәрд ныббарста. Әмә — кәмән? Дысоныккон хомбылән...

Йә ныхасәмбәлтәм парахат Ҽастытәй кәсүн күйдәр нә уәндыд, әфсәрмы сә кодта, сә кады аккаг цыма нә уыд, әмбалән сын цыма нә бәэззыд, сәрәй-сәрмә хәссыны аккаг әмбалән, уйайу. Хаттай-иу рог зәрдәйә худгә дәр күң бакодта, уәд әм-иу ирвәзынгәнәт хъуыды фәзынди: «Цәй-ма, күйдү никүң никәуыл срајдта, никүң никәуыл фәхәңцид — күйдү дәр күйдү әмә уыңы әнәхәдзайраг гуырд дәр гәбәр күйдү мыйгагәй! Хуыцаумә әнәфыдәхдәр күйд каст, хъуыддаг афтә алыг кодта. Әффәрлын ай күң хъәуа, уәд әм ие 'фхәрәдҗы дәр рарвитдән... БОН-ы фыртмә».

Фәлә та-иу ын уыңы дзәбәх равг бирә нә ахаста, фәстәмә та-иу йәхи әвдәрзын райдыдта, йәхицән фидистә кәнүн, дәу хуызән зәххәмвәз хиләгән йә худ дәр сис йә сәрәй әмә йын ай фехс, стәй та йын йә сәрән дәр ахъаззаг иу ныддау әмә — ы? Цы йын акәндзынә дә тугәфхәрәгән? Ницы. Мәнә та искаә бон ләгъстәйагәй Мәликсы искаә фәдис-мудәг кәндзынә, чи у, уый ма мын базон, зәгъягә...

Стәй-иу йә зәрдыл әрбаләууыд, күистмә Ҽаугәйә күйд ныммәстдҗын вәййи әмә уәддәр әгомыг фосау йә пъири-йыл хәңзын күйд сахуыр, уый: тротуарыл аңауәнтә нал вәййи Ҽаҳгәрмә әвәрд иномаркәтә әмә, уыдоммә гәсгә чи федзәс-гом, чи фәкъәйных, уыңы хъәндиләнгәс «Жигулитәй» дәр. Әмә сә никүң никәмә бауәндыд уайдзәфы ныхас скәнын

дәр, ам сә цы стопп кодтат уә уәрдәттә, асанчъехгәнән уә куы нал ис адәмән, уәд! Нә бауәндың, уымән әмәй йәрагау зоны: ахәм алывыдтәй йыл ныккалдысты әнәхсад дзыхәй, әмәй дын дә цард сәнад кәндзысты, стәй дыл цәвинай дәр ма бацауәрдой! Милицә та сәм нымады дәр нәу. Әмәй йә уыдон дәр, милицә сәхәдәг дәр, зоның, кәй ницы сты сәе җәстүстү, уый әмәй Дербентау уыдон дәр хұссаң ләууынц иуварс...

Әмәй әдзухдәр дә ләгдзинад әмәй дәхәдәг... иунәгәй: паддзахад фарсхәңәг дәр дын нәй әмәй әхсәнад, дзыллае фарсдзурәг дәр — адәм дәр сәе мәгүұры, се 'нәбоныл басастысты әмәй уәнтәхъил сәргуыбыраң бабукъ сты...

Әмәй та дис дәр ныккәні, дис, әнәфенд ләжды дис: ай нәм хицәнмә-хицәнтәй Мәликсау гуыппырсар нәртон гуырдтәй дәр ма куы ис, сәе мыттаг куы нәма сыйкүүид ләгтәу ләгтән, уәд әмдых Җауыннә сты, әмархайд, иугай уистә-михтәй әнә каубыдау Җәмән ләууынц, әмәй нағ фидиссағтә әмәй цъаммартутгә та афтәй уәндонәй уырсиуәг Җәмән кәненің, дуне бынтондәр сәхи Җәмән бакодтой? Хәрзтә кәрәдзиуыл афтә зын ныхасән Җәмән сты; әвзәртә, галиузонд чи у, цехгәрмә гуырд, уыдон уайтагъд куы бабал, куы бацәдисонтә вәйиынц, уәд?

Әнәфенд фарстатае йын сты, әндәр цы — дуне абор нағ ныххәрәмтәе, нағ ныххъхъуләттә, нағ ныттәссармә фәндәгеттә. Хорз ләгтә сәхимә әххәст ләгтә кәсынц, никәй хъуаг стәм, зәгъя; әвзәртә та сәе къахыр әмбарынц әмәй се 'лгыистаг уавәры аныхәссынц кәрәдзиуыл — афронт вәйиынц, ахәстхъом әффад... Цыбырдым рәстәгмә, фәлә уәддәр, уәддәр...

Әмәй тыхст, утәхсән кодта Дербент йә къәмдзәстүджен къәрмәгәй — нынныхст йә риуы гуыдыры цыма әмәй йә сәри-барәй уләфын нағ уагъта.

Дәс-фындаәс бонмә әввахс та раудаид, афтә Мәликсимә хәрхәмбәлд фесты: Дербент газеттә әлхәннынмә куыд баздәхт Проспект әмәй Горький уынджы фисыныл киоскмә, афтә дын йә разәй ләууәг фәстәрдәм фәзылд әмәй — Мәлик!

— О! Дербент! Салам, салам! — куыд әхсизгонәй йыл бацин кодта, уымәй әнцион рахатән уыд, йә ныстуан ын кәй сәххәст кодта, уый. — Йед... Цы газеттә дә хъәуы? — әмәй йә дзыпмә нывнәлдта.

— Дә райсомтә хорз, Мәликс! Мәхәдәг райсдзынән, ма мә хәсджен кән дә цуры...

— Уанҷон хәсджын нәу! «Осети»? «Рәестдзинад»? «Труд»? «Извести»?

Дербент ныххудт:

— Цы, дам, нуазәм, Борнәф: водкә, конъяк, сән, бәгәны?
Әмәе, дам, водкә-конъяк-сән-бәгәны!

— Әмбәрст у...

— Нәе, нә! Нәхи газеттә хәдзармә исәм, әлхәнгә та
әрмәст зәронд «Извести» фәкәнын.

Иуварс баләууысты. Мәликс сау-сауид цәхәркалгә
«Волгә»-йыл бандой кодта йә чылдымәй.

Дербент худгәйә загъта:

— Ныр дәм йә хицау куы рагәпп ласид, ай дын сис у, кәдәм
ыл әңцой кәңыс, зәгъгә, әмә дын алывыд куы акалид, уәд
та?

Мәликс әм йә цәсттытәй баҳудт, йә дзыппәй дәгъәлты
баст систа, бағагъта йәм сә, ома мәхи машинә у, зәгъгә.
Загъта йын:

— Уәд та дә бадавин дә күистмә?

— Нә... Фистәгәй фәцәуын, стәй ардыгәй уырдәмты ма-
шинайә цәуын худинағ дәр у, мәнә хәдзарән раст йә иу
подъездәй иннәмә таксийә цәуәгату...

Мәликсы цәстгом цәхгәр фенкъардхуыз: цы зәгъдән-фехъ-
усын кәндән Дербентән, уый кәд сә дыууәйән дәр
зәрдәхалән уәззая хабар нәу, судзәтгаджы бәлләхәрцыд,
уәддәр әй райдзаст цәстгомимә зәгъын не 'мбәлы — ирон
әгъдауы әфсармән әфхәрдау уайд уый.

— Цыфәнды куы фәуа, куыдфәнды куы фәуа, уәддәр ын
рухсаг зәгъын, кәд әй зәрдәхъыгәй нә зәгъын, уәддәр...
Фәлә әвгъяуг та куыд нә уыд ахәм әрыгонәй әвзәрән, ху-
динаджы мардән...

Дербенты зәрдә срахуыста: 717 номырджынәй зәгъы! Ау,
әмә йыл цы амбәлдаид?! Ау, әцәг фембәлдаид цъатайә хаст
нәртон гуырдыл?

Хуыщау раз йәхимә әнәбары тәригъәддҗын әркаст, азым-
дҗын әнә азымәй: йәхион йәхи куы фәуид уыцы... уыцы
ләппүйән, уымә бәлләгату кодта, тәхудиагату ын уыд... Фәлә
Хуыщау йәхәдәг йе 'видисән: мур дәр әй ницәмән хъуыд йә
мәләт, әрмәстдәр әй уый фәндыд, әмә фәсмойнаг куы фә-
уыдаид — уый дәр йәхи дарддәры рәзинаг царды пайдайән...

Мэликсән йә ныхасыуаг дәр тәфәрфәсгәнәджы хъәләс уыд — уәзбын:

— Әңдәг разынд, әңдәг цыдәр джауыр, Хуыцау йәхәдәг дәр әмәй йә зәйтә дәр нымады кәмә нә уыдысты, цы туг, цы стәг у, уый бәрәг кәмән нә уыд, ахәм фыдуаг, фыдзонд... Цыдәр карджын хорз ләг дәр ма уый тыххәй фенамонд... О, хабарән дын йәхи куы нә зонын кәннын... Йед, мәнә мын ай-фыщаг нә фәдзәхстай, семьсот семнадцатиы хицау чи у, уый ма мын базон, зәгъгә... Әмәй йә базыдтон, фәлә цасдәры размә цыдәр әнахуыр мардәй фәмард... Цәрәг хәдзары иунәг байзәддаг, буцхастдәр нә вәййы, афтә цард. Цард... О, әмәй йәм ныр «Жигули» нә, фәлә аестәм «Ауди» уыд. Далә «Гурман»-ы раз дзыхъләуд куыд фәкодта, афтә йыл дуканийә раңауәг карджын ләг йәхи әд целлофан хызын савта. Савта йыл әнаенхъәләджы йәхи әмәй йын йә капотыл бадәлгом. Әвдисәнтә куыд дзурынц, афтә йәм дә ләппу...

— Мә ләппу-йә!

Мэликс йә фәскъәбут аныкта, хатыркурәгау баҳудт:

— Ома дә, чи у, уый бәестонәй базонын кәй фәндыд, уымә гәсгәе йә схуыдтон афтә...

— Хон ай дзырдән афтә дәр...

— О, әмәй, дам, ахәм әвзәр дзырдта уыцы дукани-дзаумә, йә фыды карән ләгмә, әмәй йын йә ныхәстә сәфәзмын никәй цәстом бахъәцыд. Ләг ай сабыртә кәны, йарәбын, ирон дәр, дам, нал стәм, әви цы, зәгъгә. Уымән, дам, ироны кой раст йә тъәнгтә цыма аңағъта, афтә феррадзәф. Уәд ын ләг дәр әнахуыр фидис бакодта: «Ды мад әмәй фыдәй нә райтуырдә, фәлә расығ бөгө әмәй хъугәй! Да фыд та, дам, у Бон — без определенной национальности!»

Ләппу йә йә дындыры тымбылкъухәй уәле бынмә куыд әр҆цәйцавта... Фәрсырдыгәй сәм уымән йәхицәй хъалдәр ләппутә нә кастысты, алы джипты — крутой машинәты хицәуттә худгәбыләй, әмәй бынтон феррадзәф уәд, әвәецәгән... О, әмәй зәронд ләдҗы уәле бынмә йә домбай дындыры къухәй куыд әр҆цәйцавта, целлофан дзәкъулдҗын ас ләдҗы, афтә, дам, йә къух ауындызәгәй... Нә, ауындызәгәй нә, фәлә йын хәрдәмә хъенәй баззад — фәдурцыртау, дзылләтән салам дәттәг дурцыртау фәсис.

Дербент ма кәд йә цәститәм комкоммә каст Мэликсән,

кәд ма йын йә ныхәстәм хъуыста, уәddәр әй нал уыдта аәмәйәм нал хъардтой йә ныхәстә дәр — йә сәры дзәхст-дзәхст кодта иу хъуыдың уыцы ләг уыд уый — бульварыл ләууәг, нос былджын! Әмә уый бахауд капотыл, әрмәстәр ын уый бафидис кодтаид афтә! Дербенты ныхәстә сферазмыда!

Фестъәлфәгау кодта, афарста сонт фарстәй Мәликсы:

— Күйд? Цы загътай?

— Ахәм цәф, дам, профессионалтә фәкәнынц, карате, кәнә джиу-джитсүйә хәңцин чи зоны, мәнә скәсәйнаг ләгәй-ләгмә хәсты мадзәлттәй, ахәмтә.

— Цавәр цәф? Кәй?

— Нә мәм хъуыстай әви?! Ләппу дурдзәфау аzzад, загътон, стәй размә рафәлдәхт егъяу «Хаммер»-ы бынмә... Фәлә, эксперт күйд зәгъы, афтәмәй, дам, уәдмә, цалынмә хауд, уәдмә мард уыд, йә игәр фәдүүүә дихы — дәсны нәмәджы әбуалгы цәфы әвдисәндар. Күйд ныццауы искай, уый та фәрсәйкәсджыттәй ничи бафиппайы...

Дзәрәх!

Сә кәддәры тренер джиу-джитсүйә!

Уартә ма кәддәр студент күн уыдис, дыууссәдз азы размә, уәд! Дыууә мәйи цыдәр сын фәцис тренер, стәй йә әрцахстый: бар ын на уыд ахәм хәстон хылы мадзалыл студентты ахуыр кәнинән, уәвгә дәр искай ахуыр кәнинән джиу-джитсүйил. Чысыл әмгъуыд ын радтой, фәлә Ирыстонәй фесәфт. Цымәй үйдәрдәр әрхъуыды кодтаид Дербенты — йә кәддәры ахуырдзауы? Уәд ын әй уәд — уыцы фыдәбойнаг, фыдәх-дзаст бон — на загътаид... Фәлә йә не 'рхъуыды кодта, не 'рләууыд үйә зәрдил, цымыдисәй йын-иу үйә цәститтәм күн бакәс, бакәс кодта, уәд.

— Ләг та әрбадәлдәх, — дзуры дардәр Мәликс. — Йә бакаст-уынды бәрджыттәй йын бәлвырдәй ничи бахъуыды кодта, әвдисәнтәй бацәуын чи бакуымдта, уыдонәй. Фәтәнуәхск карджен ләг, дам, уыд, уәзданхуыз... Стәй, дам, цима үйә уәллаг бывыл цәхгәрмә нос ис... Рихитә раудзән әмә... Фәтән уәхсчыттәй фылдәр та... Стәй мән, күн дын басәттон, уәд фәндәгә дәр на кәнен, ссарой үйә, уый. Цәй, ныхәстыл дә ныддардтон. Уә сыйхәттә сә чызгән мауал тәрсәнт...

Мәликс үйә «Волгә»-ы галиу фарсмә күйд фәцәйцыд, афтәйин, уынджы фаллаг фарс цы гаишниктә ләууыд, уыдон

æфсæддон салам радтой, сæ рахиз къухтæ сæ къæмисæнтæм цæхгæрмæ фæцаразгæйæ, уый дæр сын йæ сæрæй акуывта. Бабадт рулы уæлхъус, фæлæ мотор не скусын кодта — йæхи рахиз дуарырдæм æрбаивæзта, рудзынджы авг бынмæ æруагъта æмæ радзырдта Дербентмæ, уый дæр æм хæстæгдæр дыууæ санчьехы бакодта:

— Йæд... Цы ма йын загъта уыцы лæг уыцы æнамондæн... Йед, дам, дæ, туаллаг пысыра, де 'мгæрæтты, дам, ауайæн нæй? æмæ дзы уæдæй нырмæ дæр дæу бафæрсинаг дæн, циу туаллаг пысыра, уымæй. Исты ирон фидис та у, æви æцæг ис ахæм зايæгой?

— Нæу, Мæликс, фидис нæу — зايæгой у æцæгæй дæр, чысыл пысыраты мыггаг, тынг налатæй судзаг...

Мæликс æм йæ къух фæхъил кодта, нал сæхгæдта йæ рудзынг дæр, афтæмæй ацыд.

— Мæ ныхæстæ мын Дзæрæх раст цыма иууылдæр сфæзмыдта. Туаллаг пысырайы тыххæй дæр та... — хъæрæй загъта йæхицæн Дербент æмæ, машинæтæн фæндаг ратгæйæ, Горькийы номыл уынджы иннае фарсмæ бахызт, хураууон фарсмæ æмæ уæлбылырдæм араст. Тынг зæрдæлхъывдæй, тыхулæфтæнгæйæ цыд. Күистмæ бацæуа, уымæ æппындæр йæ зæрдæ нæ рад, фæлтау искуы фæсвæд ранмæ ма айс дæхи, ма, искуы уалæ найæн цадырдæм Терчы дзæгъæл билгæронмæ æмæ уым ма фæсагъæстæ кæн царды æмдзæхgæр фæзилæнтыл. Куы йæ ссарид Дзæрæх æмæ йын йæ цæстомыл куы бату кæнид, ды кадыл мард ирон лæг нæ дæ, йæ ном йæ цардæй уæлдæр чи æвæры, уыцы ирон лæг, фæлæ фаджысы рагъ дæ, æндæр ын уæд ды куы нæ ныббарстаис, уæд йæ марын мæнмæ нал æрхauдаид... Уырыс раст бакæнынц дæу хуызæн лæгтæй: «Плюнь ему в глаза, а он скажет: «Божья роса!» Чи нæ мын рараст вæййы худы бын йæ хæдзарæй, æз дæр лæг дæн, зæгъгæ...

Бакодта йæ чысыл дуканийы дуар Дербент, æмæ та ам дæр, ныр цалдæр азы йæ боны рухсы фылдæр хай кæм арвиты, алы хæлуарæджы тын дæр ын зонгæ кæм у, уым дæр та йæхимæ Хуыцауы сконд сыгъдæг дунейæн æцæгæлон чидæр æркаст, æвæтчиаг цыдæр, цæрын æмæ хæрын кæмæн нал ис бар, ахæм æвæтчиаг цæрағой дунейыскондæн.

Уайдзæфгæнæг цæстытæй йæм кастысты машинæты ивæн хæйттæ, стæй йæ бæсты цыма æфсæрмы дæр кодтой, ныкъкъæмдзæстыг сты, ай нын дæ сæрмæ уæд цытæ æрхастай, зæгъгæ...

Иу ацәргә ләгән «Москвич - 412» ңәлхыты чъилтә ауәй кодта, иу ләппуләгән та «Волгә»-йы аккумулятортә, стәй дуар сәхгәдта әмә, цыма йә мидхъуыды-мидфәндимә ныхас кәны, уыйау та хъәрәй загъта:

— Ныр мә хъәуы, ацы тәккә сахатыл мә хъәуы йә базоның: ис мын исказыл худыны бар, әви уал ләгән раздәр йәхимә әркәсгә ү?..

Йә хъуыддаг ацыд — юридикон факультеты студенттә уынджы ләуузысты, иутә дзы се 'мбәлтты ног машинәты уәлхъус батыгуыртә сты, иннәтә чызджыты алыварс, иутә та фәсвәд дзуццәджы бадтысты әмә тамако пъәртт кодтой. Фыццагкурсонтә дзы кәңитае уыдзысты, зәгъгә, сын се 'взонгдәртәм бацыд, бафарста:

— Авзеговы уә чи зоны?

— Арахъхы? — ныххудт иу бурдзалиг лыстәг даргъ ләппу.

— Хуылдызәй дә фәивәзтой, әви ңәй даргъ дә? — фелхыскъ әй кодта Дербент дәр, йә фырты йын йә фәсномыгәй кәй схуыдта, уый фыдәнән. Фәлә та Дербентән йәхи аххос у уый дәр: ңәмән әй схуыдта уыцы фыдәлтыккон номәй, ңәмән?

Йәхимә хорз фәкаст, әмә — цы? Дәхи ном әнахуыр у, әмә уый фаг нәу, дә хъәбулы та ма кәдәм Уәрахъ кодтай?! Уарак Дербентович ҹас фидауы? Науәд та Вараг — Уараг — Варяг дәр фәуәд! ҄Әмә йын йә Уәрахъ скъолайы фәараҳъхъ кодтой... Фәлтау әй йә сәр куы 'рцахстаид әмә йә куы фәмэликс исты кодтаид: Маркс-Энгельс-Ленин-Иосиф-Коба-Сталин: Мәликс! Әртә ләгәй, дам, сын фәйнә номы йеддәмә нәй, — худтис Мәликс чызджы тыххәй минәварәй фидаугәйә, куы йә бафарста йә номы нысаниуәджы тыххәй, уәд, — нәхи Сосойән та иу ләгәй ие 'ртә номы ме 'ккой рахәсс-бахәсс кәнын!

— Уәрахъмә фәдзур цу! Варягмә!

Әнәнхъәләджы хорзәхыл барад йәхимидағ: уырыссагау иу Уарак-Вараг дәр нал уыдзән Уәрахъ абонәй фәстәмә, фәлә — әрмәстәр Варяг! Варяг Дербентович әгәр хорз дәр ма фидауы, хъәddyихәй дзургәйән бәzzы! Диссаг: нырмә йә куыд никуы әрцахста йә сәр, куыд никәй сәр әй әрцахста стәй! Кәд ном Уәрахъ дзырд варягәй равзәрд, уәддәр ци бәрәг ис...

Хуылыдзәй ивәэст ләппу худгәйә азгъордта, стахт асинтыл, фәемидәг агъуисты. Уәрахъ йә размә цыма фәцис, уйайу уайтагъд дыууәйә дәр раудысты. Әмә дын ләппуиы сәр рог ныкъкъәрци ласта Уәрахъ — әвәцәгән та йын йәхицән дәр, Арахъхъ, зәгъгә, фәкодта.

— Циу, баба? Исты әрцыд?

— Ахәмәй ницы... Фәлә дын, зәгъын, иу хатт дә ахуыргән-джыты дәр куы бафәрсин, куыд ахуыр кәныс, уымәй — дзәгъәл сәфт нә фәкодтой хъәуы нә фыдаелты хәдзары әмә ам мә дзыхъхтынног «Волгә»-йы аргъ әхцатә...

— Дә авд миныл цы тыхсыс, иннәтә фәйнә фындаәсси куы басхойинц!

— Мәнән мә авд уыдоны фындаәсәй бәркаджындәр сты — уыдон ахәм «цъәхтә» цәвәгәй кәрдәгәу радасынц искаемәй... О, хорз уал уый тыххәй, фәлә мә цыбыр ныхасән хъәуыс...

Әмбисонды диссаг: фыццаг хатт каст афтә әдзынәг йә фырты цәстытәм! Уәнгтай йә никуы уыдта, фәлә мәнә йә фырт — әмгуыдынәй, әнәхъәнәй, иугуырап! Нә, нә уыдисты уый цәстытәй юхни цәстытау фәйнәхүизон: дыууә тар цъәх цәсты, кәрдәгцъәх тартә — рәсугъд, чызджыты зәрдәтә рухситә-тартагәнәг...

— Цалынмә нәхимә цәуюн, ба, уәдмә йыл нал ис фәхъәцән, нәй йын аргъәвән? Парә ма нәм ис...

— Цал хатты дын загътон, ба, зәгъгә, мәм ма дзур, зәгъгә?! Цы мын батә кәныс?! Баба! Уый дын ба дәр әмә хъәбыс дәр! О, ницы 'рцәудзән, иу-дәс минуты куы айрәдҗы кәнай, уәд. Мәләты әнувиyd мын куы не стут ахуырыл ныры студенттә!

— Ма та райдай ды дәр, ба... Баба! Сымахән уә рәстәг куыд әндәр уыдис — ссәдзәм әнусы әмбис, афтә уә паддзахад дәр әндәр, уә адәм дәр әндәр, уә менталитет дәр дзырд «мент»-әй нә цыд, фәлә дунеәмбарынадәй. Фароны мит ма уалә кәд хохы цъуппил ис, әндәр... Сымах әфсәрмытә, алы ирон митә абон хъуыдаджы нал цәуынц... уәхи азар, аххосәй!..

Факультеты бацәуәнәй чысыл уәлдәр Фәллойы әмә Социалон рәзсты Министрады бацәуәнтәм хәстәгдәр скодта йә фырты. Ногәй та йыл йә фәлварәг цәстәнгас әрхаста. Саджы фисынтыл әй йәхәдәг сныв кодта әмә скарста, кәнәе йә мад уыдаид, әви та уый дәр Хуыцауы хъуыддаг уыдаид, фәлә

тынг аивтә амад у ныридәгән, бакаст-уыннджын. Әнәнизәй Хуыщау әмәе Уастырджиийл фәедзәхст уәд. Фәләе йә күңд фәрәхуыста, ма та райдай ды дәр, зәгъгә, йын күң загъта тәккә әрдәбон, уәд — фаг хәдзайраг хъомылгонд нәеу! Стәй, дам, уәхи азар-аххос сты... Бафәрса йә, сныв ын кәна уыңды уавәр, уыңды ситуаци, әмә — тәрсы, схъиуы йәхимидағ: әгәр нырыккон ын күң разына йә фырт дәр, йә иунағ бындар дәр, әгәр иу әмәе ссәдзәмәнусон! Дыууынфыщцәгәмәнусон. Әгәр размәңцид, әгъдау-әфсармы сәрты къәйных әмәе налат билгәронмә хызт әрдән тәссонд хидыл... Фәләе йәм уәдә дзургә дәр әндәр цәй номыл бакодта?..

— Уәрахъ... Цы ирон ном дын ис, цы уәззаяу, цы... Әмәе ныраәй, мәнәе тәккә әбонәй фәстәмә уырыссагау Уарак-Вараг нал уыдзынә, фәләе — Варяг. О, о: «Врагу не сдается наш гордый «Варяг»! Уыңды зарәгмә хъуыстаид фыдәлтәй чидәр иу кәддәр әмәе йә фыртыл уыңды ном буцән сәвәрдта, варяг фәуәрахъ кодта...

— Раджы мәем бахъардта, баба, мәе номы уәз. Мәстәй мә кәй марынц, ууыл дәр раджы сахуыр дән. Күң сәм мәсты кәнай, уәд фыддәр кәнинц... Фәләе, кәд Варяг, уәд мә паспорт дәр ивинаян у...

— Уйайа әңцион күң уаиккой иннә хабәрттә дәр!

Әмәе та йәм фәлварәджы цәститтәй бакаст, стәй аләгәрста, цы уа, уый уәд, зәгъгә:

— Уәрахъ, иу мәе кары ләгмәе йә лымәнтә машинә парвыстой, мәнәе ам не 'дзард әрдхорды гуырән бон мысәм... не 'дзард әрдхорды йә гуырән бон хорзәй мысәм әмәе ды дәр сәмбәл, зәгъгә. Рацыд сә хәдзарәй, ләууы уыннджы къәйил, кәсү әнхъәлмә, ныуурс сты йә цәститтә, фәләе йәм иу машинә зынағ наәй. Уәд дын дзы чысыл уәлдәр «Жигули» әрләууыд, урс — цахәм ын загътой, ахәм. Фәләе дзы әddәмә күң ниши хызт, уәд йәхәдәг бацыд, бакодта йын йә дуар әмәе ләппуйы, шофири ләппуйы бафарста, мыйяг, дам, дәу нәе парвыстой мәннәмә, зәгъгә. Уый йәм рагәпп ласта әмәе йын ахәм алывыд фәкалдта, ахәм әевзәр, әнәуяг дзыхәй йәм дзырдта, әлгъыста йә йәхисәй йә фыды карәны, әмәе хур фырәфсәрмәй йә цәсгом амбәхста сау мигъәй. Ләг дзы хатыртә күры, ирон кәй сты сә дыууә дәр, уый йын йә зәрдым ләууын кәнүү, фәләе уый ироны коймәе ноджы тынгдәр рафыхт, афтә спәлхъ

кодта, аәмә ма йә бинылсыгъд чъизитә дәр скалдысты... Гъы, гъемә дәумә куыд кәсү дә фәлтәры минәвары уаг?

— Әмә дәумә та, баба, куыд кәсү дә фәлтәры уаг? Машинә уымә куы 'рцыдаид, уәд аәм әддәмә нә ракастаид, нә рахызтаид ләппу аәмә йын ай нә загътаид? Загътаид. Уый та әнәфенд хохатай баңыд аәмә йын йә дуар бакодта... Әмә уый кәд уым йед...

— Кәйдәр чызджы фәтевзә иннәрдәм фәлдахы, уәд та, нә? Қәддәр Кремлы лимузинтә «членовозтә» хуыдтой, ныры хъәздыг ләппуты-богъаты «мерстә» аәмә «аудитә» та «сифилисовозтә», нә? Әмә сә тонировкә дәр, сау цъарәвәрд дәр уымән кәнүнц сә рудзгуытә?

— Б-а-а-ба... — уайдзәфгәнәгау даргъ аивәзта йә ныхас Уәрахъ. — Мәнә мәнән мә ном куыд нә фидауы абоны дүджы, афтә нал фидауынц сымах әгъдәуттә дәр. Ләппу дәр кәд «козел» у, уәддәр уыңы ләг дәр сә рәститәй, се 'гъдауджынтаид нәу, кәйдәр уаты дуар әнә бахойгәйә куы байтын-дзай, уымәй уәлдай нә руад йә ми... Ләппу ахәм мәститәр знәт кәй уыд, уый аххоссәгтә та ахсәнады уавәрәй аразгә сты — дәхәдәг куы фәдзурыс, раст ныхас скәнән дәр никәмәуал ис, зәгъгә. Әмә уый кәстәрты, мах азым, мыйиаг, нәу, фәлә — сымах, хистәрты...

Хорз әвдакат дә уыңы ләппуйән... мәрдтәм. Махән дәр фаг карз прокурор. Цу, уайгә, бынтон дын байрәдҗы уыдзән...

— Баба... — къәйных кастәй, сгарәт кастәй йын бакаст йә цәститәм. — Уыңы ацәргә ләг дәхәдәг нә уыдтә? Әмә ләппуйә исчи дә маст райста? Мәнән цәуыннае исты загътай? Әз мә фыды әффхәрүн куы уадzon, уәд мә цард мә куызды йеды... къәдзилы бын!

— Цу, цу, диплом уал райс, стәй уәд слест дәр кәндзынә, — мәлләг худтәй баҳудт Дербент аәмә йәхәдәг дәр йәхицән фенадгомау: ләгъстәйаг ләг кәд кәй цәстү сахадыдта?.. Йә фырт йә фарс куы рахәцьдаид, уый та йә куыд нә фәндиәд — ие 'мәдисон куы разындаид, уый...

Хорз ын фәцис! Әмә — раст у: сәхицәй, хистәртәй, цәуынц ахсәндарды, абоны әлгъыстаг царды низтә. Стәй кәддәридәр хистәрты азым вәйиынц цардараэсты аиппитетә, хәрәмтә, галиутә... Уәрахъ тыхтъистәй батъистай юрфачы? Батъистай. Дәхи фәерысдау кодтай, фындуастай мин долләртә фындуастай «хъәдин» сомтәй уәлдай кәмә не сты

нымады, уыдонимә. Ахуырмә та рәвдз у, фәлә кәй хъуыдаиккай йә зонындзинәдтә? Зонгәты фәрцы дын бантыст дә авд минәй йә фәндаг бахсәдын... Әмә — ләг дә: дә фырты ба-кодтай уәлдәр скъоламә, ноджы кәдәм? Юрфакмә! Хорз. Маладес, мәлдзыг! Фәлә — фәуыздзән ахуыр, әмә та йын куыстагур... Әмә та — гәртам. Там гәртам, и там гәртам! Әмә йәхәдәг дәр, Уәрахъ дәр йәхәдәг сәртамхор уыдзән — цы федта, цы бавзәрста йә царды райдайәнты-къәсәртыл, уый кәндзән! Әмә фыдәй-фыртмае, фәлтәрәй-фәлтәрмә царды фидар әүүәл сси:

— Аных мә әмә дә аныхон!
 — Әнәсәрст уәрдон — хъинцгәна!
 — Не подмажешь — не поедешь!
 — Хочешь жить? Умей вертеться!

Әмә чи байтыдта арыгәтты аәхсән уыцы хәңгә низы — таләуы вирус? Хистаг хистәртә, әндәр — чи? Амырықәй нәм әрбаңысты, науәд Туркәй?!

Цыд фәстәмәй йә дуканийырдәм Дербент әмә мәстәй хәлд йә хуылф, йә туг зивәг кодта йе 'нусон зилдухы — әнад ын уыд дуне. Цыд: бәостон сәхгәна дуканий дуар, беңъебе йыл сәвәра, әмә йәм ма 'хсайа йә зәрдә — уәд та уымә ма 'хсайа йә зәрдә: исбон, карчы ногуагъд цъиу куы уа, уәддәр зынаргъ у, адджын у ләгән.. Цыд, әмә-иу йә размә цы фәсивәд фәцис, цы кары адәм, уыдон әм, ирон уой, уый аккаг әкастысты. Уымән, әмә уый аккаг, ироны номы аккаг! — әппәтәй разәй дәр йәхәдәг йәхимә нал қаст... Стәй ма исчи у уый аккаг — сыгъдәг ирон туджы аккаг, — уый дәр әй нал уырныдта. Әмә йын уләфын дәр уымән зын уыд. Исты куыд әүүилдзән, куыд хәрдзән, куыд ныхъуырдзән, уый та йәм бынтон диссаг қаст, бынтон әнахуыр, әвәтчиаг хъуыддаг: чи хъуамә уаис, цы уаис, уый куы әе дә, уәд ма удәгасы миниуджытәй хайджын цәмән дә?..

Фәлә...

Фәлә йә чызг Зәлинә куы фәуа скъола, уәд уымән та йә фәндәгтә әнә ләгъзгондәй, әнә дур, әнә сынды аәхсәстәй ныууадза?

Йәх, әмә зәрдәрухсәй чи амәлы!

Нәма бахызт, йә дукани цы агъуысты ис, уый бәрzonд къәсәрәй, афтәмәй йәм йә зәрдә сдзырдта: уым дәм әнхъәлмә кәсы... Дзәрәх!

Æмæ — уартæ! Уартæ уæззауæй лæууы, йæ сагъæсты норстæй...

Диссаг у: цæмæ æрбацыд? Йæхи фæдзæхса, ма мæ схъæр кæн, зæгъгæ?

Æмæ йæ цæмæй зоны, цæмæй, Дербент исты фехъуыста, уый?

— Дæ изæртæ хорз, Дербент, — йæ фæтæн арм æм æрбадардта.

Райста йын йæ домбай, æхсызгон домбай къух, дзуапп ын радта йæ саламæн, цыма йæ кæй уыны, ууыл æгæрон дис кæны, уыйау:

— Кæй... изæртæ сты... уый хорзæх дæ уæд! Цы хур, цы къæвда?

— Эрхъуыды мæ кодтай?

— Уартæ иу куыздæйгуырдимæ куы фæбыцæу дæн, уæд ды уым... бульварыл цыма...

— Нæ, нæ! Кæддæр ма мæ кæй зыдтай æмæ чи уыдтæн, уый æрхъуыды кодтай?

— Куынæ... — Цы хорз у, ахæм æрдзон хуызы дзы кæй сирвæст уыцы куынæ, уый! Стæй, ма йын басæттон, зæгъгæ, дæр куы нæ сфæнд кодта рагацау, уæд ын ныр кæцæй сирвæст уыцы куынæ?

Кæй йыл не'ууæнды, ахæм цæстытæй йæм æрбакаст Дзæрæх. Æмæ йын нырма ныр фæфиппайдта Дербент дæр йæ рихитæ — руагъта сæ, о, æмбæхсы сын сæ быны йæ уæллаг былы нос — рагацау æй базыдта Мэликс. Стæй — мæлæты базонинаг!..

— Æмæ дæ зыдтон амæй размæ дæр? Уыдистæм ма зонгæ? — хорз та бацыд йæ дыккаг цæгомы хуызы ацы хатт дæр, зæгъгæ, фæбуц йæхицæй Дербент. Ныр ыл хъуамæ мауал фæгүурысхо уа Дзæрæх, цыдæртæ дзы кæй сусæт кæны, уый тыххæй.

— Чи зоны, æмæ дæ мæхæдæт фæивдзаг кодтон кæимæдæр...

— Эдзынæг ын бакаст йæ цæстытæм, схудæгau кодта. — Чи зоны, æмæ ма æндæр искаæмæн дæр ис дæуau фæйнæхуызон цæстытæ... Уыдзæн, æндæр уæдæ Хуыцауæн иунæг уникalon сഫæлдист ды дæ?

Дербент дæр схудæгau кодта:

— Цы нæ вайыы, хъуамæ ма искаæмæн йæ иу цæст галиу уа, иннæ та — рагиз...

Дзæрæхы æрфгүйтæ фелхынцъ сты, фæхъуыдыдзаст:

— Цыдæр ахæм æруад мæ хъустыл, цыма, дам, уыцы налат

туырды амардәуыд... Әмә, зәгъын, кәд ды уытта — дә иубоны маст дзы райтай... Уәд дын, зәгъын, әвдисәнәй бацәуон, уәд демә йәхи куыд дардта, уый тыххәй. Фәлә әгайтма ахәмәй ницы... — Нәтәгау арф ныууләфыд, аракәс-бакәс кодта, цыма йәхицән әрбадән бынат агуырдан, уыйау. Дербент әй фембәрста:

— Мәнә дуар бакәнен әмә мидәмә цом...

— Нә, нә, әнәвдәлон дән... Басәттын ыл хъәуы: зәронд кәнүн, зәронд, әмә мын уымән фәивдәзаг дә... Кәддәр уыдис хуыздәр рәстәджытә. Хуыздәр, уымән әмә әрыгәттә уыдыстәм. Зындзәрән, әвадат ран у Ирыстон, әмә та дзы мәхи куы айсин, зәгъгә, ныффәнд кодтон, ныччацкий дән, ома, дам, пойду искать по свету, где оскорбленному есть чувству уголок... Фәлә ләг йәхицәй никуыдәм фәлидзән... О, Җәй, дәүән сә цы дзурын?.. Фәлә уәд, уыцы әевзәр бон, фыдбылыз әрцәуинаг бон, мә зәрдәмә цәмәйдәр фәңыдатә әмә... — Йәхи цыма барәй иуварсырдәм кәсәг акодта, йә цәссыгтә цы ләг фембәхсы, уыйау цыма фәзылд иннәрдәм, афтә фәкаст Дербентмә. Әмә уәд җауыл сүингәт йә зәрдә, әви әңгәл лиздынвәнд скодтаид Ирыстонәй?

— Зәронд, зәронд, мә куызды зәронд! Ничиуал бazzад, ләг душа в душу, дыша в душу әмә зәрдәйә-зәрдәмә әргомәй, әууянкагәй кәимә анылас кәна, уый дәр — фәңысты тәргай иугай-иугай хуыздәр дунемә... Әмә сбыгъдәг иры бәстәе хорз адәмәй, сис ләгтәй — ома, кәүүл банцой кәнай, дәхи кәмә бакъул кәнай, ахәмтәй... — Адардгомау та йә мидхъуыды-сагъәсты, рабар-бабар ай цыма кодта йә мидзәрдәй, зәгъя — ма зәгъя йә дзурина, уыйау. Зәгъя! Зәгъдзынә йә әмә дә уды әккөйә уаргъ әрисдзынә. — Фәхәссон-ма, загътон, уәддәр фәстәмә мә иунәджы сәр мә Ирмә, мә райгуырән бәстәм... Уәрәсейә... Уымән, әмә, дам, райгуырән зәххы фәздәг кәйдәр артәй хуыздәр у... Ма ссу, ма ссу мын кодта мә зәронд мад, фәлә наә чи кәд бакаст йә мады коммә?.. Хорз, әмә абон нал ис...

Зонын дә, зонын, Дзәрәх, зәгъгә, йын уыцы сахат фәңәйсаст Дербент, әрмәст ма цыдәр арфәйаг уәларвон тыхты фәрцы афойнадыл фәурәдта йәхи. Сразы йемә:

— Царды трагеди... Фәлә — фәразын, быхсын хъәуы, уәз-зуу хәс әй дзәгъәлы не схуыдтой ләджы цард наә зондджын

фыдæлтæ... Чи зоны, æмæ æрыгæттæ дæр ахæм туаллаг пысыратæ кæй сты, уый маx, хистæрты, аххос у...

— У, у, уæдæ нæу! Агенты влияния сæм не 'рбарвыста ЦРУ... — Фестъæлфæгу кодта, æрбадардта та йæм йæ къух. — Зонгæ дæр næ баистæм. Дзæрæх у мæ буц ном, мæ райс-бавæрды ном, æнæуи та Джиу... — Йæ цæстæнгас фæфæлмæн, æфсæрмдзастæй баҳудт. — Мæ джитсу ахауд, ома джиу-джитсуйæ хæцыны тренер уыдтæн кæддæр, уалæ Университеты дæр иу чысыл акуыстон... Äрдæбон йæ цуры фæлæууыдтæн. Äрыгон бонтæ мысгæйæ сæр куыддæр акъуыдыр вæййы, цымы ды уый næ уыдтæ, уыцы æрыгон гъæйтт-мардзæ лæппу цымы ды næ, фæлæ æндæр чидæр уыдис. О, дæ ном мын... дæхи мын куы næма бацамыдтай ды — ныхæстыл дæ дарын...

— Дербент дæн... — Къуызгæйæ загъта уæддæр йæ ном, мидыстъæлфæйæ: дæ цæстытуа ма æндæр уæнт ахæм хъулон цæстытæ, фæлæ дæ дисы æftauæг ном та... Äмæ йæ ныр багæды кæндзæн, куыд næ мæ хъуыды кæнъыс, зæгъгæ.

Ницы йын загъта, næ йæм бакаст къахæгай дæр — нынуагъта йæ, дæ бар — дæхи, кæд дæ цæмæндæр афтæ фæнды, уæд, зæгъгæ...

— Цæй, хатырæй фæуæд. Хуыщауы куы бафæнда, уæд ма кæд æмбæлиkkам. Къухтæ næ исдзыстæм хæрзбонгæнгæйæ, — уæздан-уæзынæй азылд Дзæрæх æмæ, цæмæйдæр стыр разæнгард чи у, ахæм сæрыстыр лæджы санчъехтæгæнгæ фæраст: дунейыл ахæм тых næ разындаид, æмæ ма уый фæстæмæ чи раздаха.

Базыдта йæ, хъуамæ дæр æй базыдтаид — йæ ном, йæ цæстытимæ: сæ иу тарæрвçъæх, иннае таркæрдæгçъæх. Ноджы ма, о, йæ эксклюзивон ном... Фæлæ йын басæтт ды дæр — æмæ уæд зæрдиаг ныхас кæн; басæтт ын ууыл дæр, æмæ йæ кæй зоныс, уыцы æнæхъола лæппуйæ йын йæ рагон мастисæг чи бастуыхт, йе 'нæбары мастисæг, уый... Äмæ йын ард бахæр, кæй йæ никуы схъæр кæндзæн, уый тыххæй дæр. Ныр та — цы? Ныр та фæндараст фæуæд, фæндараст æмæ æвæсмон: йæ сæр кæм бафснаинаг у, уым æй ма байяфæд фыдæлтыккон фæсмон, зæгъгæ, о, о, ай кæйдæр артæй хи фæздæг, фыдыбæстæй фæздæг æцæг хуыздæр куы у... Кæмдæры сæрибарæй дæхионты ахæстон тæхудиагдæр...

Уартæ Пушкин чи уыд, Сергей номдзыд фырт Алыксандр, уый та, дам, афтæ загъта, зæгъгæ, Уæрæсейы мæ алыварс цы

цард уынын, уымәй мә зәрдә ницәмәй рухс кәны, фәлә мән уәddәр әндәр фыдыбастә нә хъәуы.

Ныууәззау риу бынтон, нызыныләфән та йын ис — ба-къуындәг та егъау дуне, хрушевкә хәдзары уаты царау та йыл арнылләг хуртулән арв — дә сәр дзы ма схъил кәнай!..

Исты чъыллипп хъәуы, архуым, архәндәг тәрсән цәхгәр архайд, авантюрангәс архайд!

Фәлә — цы?

Ныр дәм дугъон ма уәд, ма әмәй йыл ма багәпп кән әнәе саргъәй әмәй йә цыппарвадәй ма ауадз быдыр-быдыр! Зәхх фәстәмә тәхы, дымгә дә хъусты къуыззитт кәны, бәх зәххы кәроны билгәронәй асәррәтт кәнинмә разы у, армәст дзы ды, йә уарzon хицау, разыйә баззай, әндәр!

Никуы йәм уыд дугъон, уый йын, әвәеццәгән, бынән фы-дәлты миниуәт баззад, фәлә йәм цыппарцалхыг советон хъал дугъон та уыд — «Волгә», кәд әй ныры иномаркәты цур дугъон схонын цәстгом нә хъәцы, уәddәр. Фәлә йын-иу йә дугъ мастрохгәнәны фаг сси, әхсәзыссәдз километры дзы-иу әнционәй арләвәрдта.

Йә сахатмә аркаст — изәры цыппар сахаты дыууадәс минуты хъуаг. Цалынмә йәм ардәм хәеццә кәна, цалынмә хъәумә цәуой тәргәбәхәй, уәдмә иу фондз уыздән. Әмә — тынг хорз: уәд хъәу асафон, ахәм фәлмән уалдзыгон изәр бынтон дәнәтөн хуыз райсы, ләджы сонт уд уынгәггәнәг, зәрдәлхъивәт рәсугъд хуыз райсы.

Фелвәста йә телефон, адзырдта 51-55-55.

— Такси слушает.

Ирон чызг кәй у, ирон чызг-сылгоймаг, уый йын йә хъәләсәй базыдта.

— Салам. Машинә мә хъәуы. Ардыгәй Зиллакмә, стәй та фәстәмә.

— Әмбойны фездәхдзыстут?

— Цъус афәстиат уыздынән. Цас мын сыйтձән? — Афтә бафәрсын әм кәд бынтон аив нә каст, уәддәр әй афарста әмәй дзыппәй дыдагъгонд әхчаты цъәпәра систа, анымадта сә тагъд-тагъд: авд сәдә сомы әмәй ма цыдәртә.

— Минырдәг, кәд цъусәй фылдәр нә фәстиат кәнат, уәд, — чызг, «цъусәй фылдәр» худгәйә загъта, ома, зонәм уын мах уә «цъустә», бырцжын арахъылы бамбәлут, әндәр — иугәр

хъәумә ныңцәудзынә, уәд та йыл куыд хъуамә ма бамбәлай?!

Дербент аргылы сразы әмәй йын бацамында, кәм әнхъәлмә кәсдзән машинәмә, уый...

Үәллаг фәндагыл, фыхтургәнән заводы уәләты фәндағыл әй аңауын кодта шофыры әмәй, Чонкыры къуыбырмә куы бахәцә сты, уәд ын загъта, фәуром, зәгъгә. Цы хорз вәййи, таксийи шофыр мадзура куы разыны, ноджы ма дә әппиндәр куы никәимә фәнда дзурын, уәд. Әмәй ацы дзыгъуыртә — гогызы айк! зәгъгә, әнәбары фәкодта Дербент, — дзыгъуыртә ләппу ахәм фәндагәмбал разында, иу уәлдай фарст әй ницәмәй бакодта, йә развәндагмә цырдзастәй каст, рулыл дәр, әнәбарыгомау нае, фәлә, Дербент куыд уарзы, афтә дыууә къухәй бәрны ныстуанғондәй хәңцид...

Чонкыры къуыбыр дәр, йә дәллаг фарс әмәй уымәй дәләмә къуыбыртә дәр уыдысты цыппәрдигъон амад, дәргъәццион — хиконд, әрдзон нае уыд сәе арәзт. Хъәуырдыгәй сын әмдзәхгәр билтә, әмдзәхгәр уырдыг, бәхтыл нае, фәлә сәм фистәг-джынта дәр тыхтә-амәлттәй бирстаиккой хәрдмә алантәм. Хәхтырдыгәй та къуыбырәй къуыбыры ахсән доны үадтә. Әмәй-иу сын ам, уәлбылты, кәм уыд дон, кәм?! Әви, үадтә нае, фәлә 'рмәст арф дзыхъхытә уыдаиккой?..

Хъәуы иннае фарс та әндәр рәгътә, бәрzonдdәр адонай. Сә дыууәты астәуты кәлес Цәугәдон, зиллаччытәгәнгә. Хъәу дәр йә фыццаг цәрджытә уымән схуыдтаиккой Зиллак, әндәр уәдә цәмән.. Әмәе уыдонәй, хъәуы бындураевәрджытәй, уыдысты Дербенты фыдәлтә дәр, Тырысыгомәй рализдзәтә. Далә сә хәдзар, мәзджытәй мәхъхъәлырдәм уәлдәр... Сә дыууә гәдышәласы дәр хъәуы иннае гәдышәләстимә иу аз әмхузыонәй бахус сты, сәе хъәуы фидауц — зәххы бын дон, дам, бында ацыд, Туацъәйи цымарата бахус кодтой әмәй. Цъайты дәр нал ис сә хәрзад дон, бахуыскъ сты, бахус...

Кәс хъәумә әмәе хъәрз: цәмән, цәмән ауәй кодта йә фыдәлты уәзәг?! Цәмән?! Күы йә зыдта развәлгъу дәр, фәсмойнаг кәй уыдзән, уый, уәд... Зыдта. Фәлә Уәрахы фәндаг дәр хәрдзтә домдта, фәлхас, сәрдәнтә, науәд сәрәй Хетәджы-фырт дәр у, стыр Къоста — къәсәрәй фалдәр сын сәе бәрны-гонд уәлдәр скъоламә нае байрвәзdzынә... Гәртамхорты уаг царды фәтк сси, әнәхәлгә фәтк. Стәй гәртамуарджыты царды агууәлтә дәр афтә...

Машинәйы рудзынгәй ногкарст кәрдәджы тәф әрбакалд — хосән әй наәма ныккарстәуы ацы афон, фәлә фосән афтә цъәхәй әхсәвәрән, науәд та йә дуцгә хъуджы раз әркал. Бәрәг цәйдәр тәфы хуызән уыд хосгәрсты тәф, әмә Дербент бәстондәр сыймыста цъәхснаг тәфмә, суләфтыйтә йә кодта. Әппынәрәджиау әй ацахста: кәсаджы тәф! Ногахст кәсаджы тәф кодта ног карст кәрдәг. Әмә та уый дәр дард әндәр царды мысинәгтәй, Цәүгәдоны-иу ләппүтимә даргә хызәй кәсәгтә куы ахстой, уыцы дард дуджы бонтәй әрбагуылф кодта кәсәгты тәф.

Цы хорз у, цы, сәр дәр къозо кәнын кәй зоны, къуирма кәнын, къодахау кәй нывшәййы, уый: әндәр ыл дард хур бонты мысинәгтә куы раивылиkkой, уәд наә фәхуыдуг уайд! Сабидуджы, әрыгон бонты мысинәгтә та асәстхуыз кәд вәййынц, тарәрфыг... Уыдон — хуры рухсы нығъуылд, зәрдә та — хъизәмары ахасты.

Үәлмәртәм сәхионтыл йә къух авәрынмә бацәуыны хъару йәм наә разындзән ацы хатт, әрцәудзән та сәм сәрмагондәй, фәлә йә сабидуджы уәрәх уынгты уәддәр әруайа, машинайә хизгә дәр наә ракәндзән, афтәмәй — сыхбәстәй йә размә исчи куы фәуа, уәд та йыл уыцы иугәндзон уайдзәфта ныккалдзысты, хорз сыхәгтә бәргә уыдистәм, фәлә ныл даә зәрдә сивтай, фадатджын горәтмә наә дәхи айстай, хәлафы фадыгыл къәмдзыг, ичъитә кәм наә хәцы, уырдәм, зәгъгә.. Куыд әвзаргәдәр ләгтәй фәлыгъдыстут цардагур уә райгуырән хъәуәй, афтәмәй та уә афтәтә фәнды, әмә ма наә әфсарм-әгъдау фыщагон фидарәй уәд та ма хъәуты куы уайд, кәстәр-хистәр ма куы иртасиккам, уый... Хъәуы ма уә уә ирон ном, уә ирон намыс, уә ирон кад? Хъәуәд уә хъәу! Раздәхут әм уәд та ма уә зәры бонты әмә фәсивәдән дәр уа, кәмәй әфсәрмә кәной, кәй раз къәмдзәстыг кәной, кәй хорз әгъдау фәэмой, уый! Науәд, цы уынынц, уый кәнынц. Цы уынынц, кәйтү уынынц, уыдоны тыххәй та ләг дзурын дәр әфсәрмә кәны, раст цыма даә бинонты сусәггаг хъуыд-дәгтә дә фыдгулты цинән хурмә калыс, уыйау...

Быдыры дзыхъхъытә-мыхъхъытә надвәндагыл — уәззаяу трактор «Кировец»-ты цәлхытәй гуыргъахъонд фәндагыл сә уынджы райдианмә куыдәр ныххәцә сты, афтә фәком-коммә Кодзырты Агуыбейы, дзәнәтү бадәд, кәртмә. Чызгыл цыдаид әртә-циппар азы, ләппүйил та циппар-фондз азы.

Изәры фәлмәнзәрдә хур йә сызгъәрин рухсы каст уыцы кәртмә скодта: ләппу диссаджы хъазтәй хъазыд йәхәдәг йәхиммә, чызг та йын кәд цыдәр фәрссаггәнәг уыд, цыдәр уәләмхасән, науәд та, чи зоны, әмә уый цәстмә дәр кодта, цытә кодта ләппу, уыдон...

Къыдыртә ләппу, сунаджы бәзәрхыг, мәкъуистәгджын гуырд-иу куы ныzzылд йә мидбынаты, стәй-иу хәрдмә куы сәпп ласта, цыдәр әнахуыр кафты хъәртә ныккәнгәйә, стәй та-иу куы азгъордта әмә та-иу хъәрмуст рыг зәххыл куы атылд, әмә та-иу әм йә хо куы батахт әмә-иу ыл куы схәц-схаң кодта, уәд та-иу, уыдонмә кәстәйә, Хуыцау дәр йә мидбылты баҳудт, йе сфаңдыст адәмәй та-иу разыйә бazzад: цытә сын рантысы, цытә, цы сунәгтә!

— Уром-ма! — сонт хъәр фәкодта Дербент әмә рудзынгыл банныхәст, цы уыд, уымәй цәстытә, уымәй зәрдә, уымәй адәймаг фестад: дәлә цы ныв уыны! Ә, дә хур макуы аныгуыла! Ә, дә хуртәй дә ныйгарджытә бафсәдол! Ә, дәуән дәр та дә фәндәгтә сәрдинаг-әхсәниаг чи фәкәна, уыдон... уыдон дә фәхъхъау фәуой!

Саби ләппу дзыхәй цыдәр цагъдәр әрцәгъды йәхциән, цыдәр әндәр дунеон цагъд, әмә та цылау ныzzили йә мидбынаты, сәппытә кәны хәрдмә, уыциу фәлдаехтәй әрфәлдәхы хус хъәрмуст зәххыл әмә та аратул-батул кәны, Җалынмә йәм йә хо нә базгъоры әмә йыл йә гыццыл гүккитәй схәц-схаң нә байдайы, уәдмә нә фәтәрраст ласы.

Нә йә хъәуы исты аджинагәй рәвдауын, исты әхциәй дәр — фехалдзынә йын йә Хуыцауы ләвар замманай дуне, аскъуин-дзынә йын йә мидзарәг, йә мидәг цы музыкә зәлы, уый йын ныптырх кәндзынә. Әмә уыдзынә әнәуаг, чидәр цыдәр, әңгәг адәймагән әңгәлөн, цыдәр чидәр, әнәхъола горәтаг...

Йә сәр дәр фәкъул кәны фәрсырдәм, байхъусы дунейы уалдзыгон уынәртәй цәмәдәрты, айхъусы сә әмә та уәд ныхъхъәр кәны кафән цагъды хъәртә, әмә та — гәпп, әмә та зәххыл — тъәпп, әмә та — ратул-батул!

Байхъуста ләмбынәт Дербент дәр, әмә йә фембәрста: уыцы әнәнтыст куы гу-гук әмә гак-гуччы уасын ацахсы, куы зәрватаччи зарын, әмә уәд йәхәдәг дәр фәдзәнәты цәрәг вәййы. Әмә ие 'гәрон цин ахәм царциаты әмбисонды кафтәй җедиси.

Байдзаг Дербенты зәрдә әнәнхъәләджы цардыхос рухсәй, царды ныфсдәттәг рухсәй — сабидуджы әнәныгуылгә хурәй.

Әмә уыңы цины ңур ницуал уыдысты дун-дунейы мәстытә әмә хәрәмтә.

Ә, Хуыңау дәу уарзынәй макуы бафәллайа, макуы сәнад уай адәмән дәр, дәлә әнәнтыст нәртон ләппын!

— Раздәх әмә фәстәмә хъәуы сәрты ңом...

Куы ницуал уынид, куы никәйуал хъусид уәд та ма иу къуыри исты, уый йә фәндид ныр. Әрмәст ма уыңы чысыл уәйыг йә цәстытыл уайәд әмә йын мауал баудазәд йә зәрдәмә мигъы цүүпп дәр, иу тәпп дәр.

Куыд, куыд бахъаҳхъәнән ис уыңы зәды къалиуы йә хоимә царды әнәхъудажы мәстытәй, хәраймаг зонды хәрәмтәй, адәмы фыдәхәй?! Кәм ис уыңы аудәг, уыңы арахстдожын, уыңы быхсаг уарзт?!

Зәрдә, иуәй, райы.

Зәрдә, иннәмәй, тоны.

Фәлә уал райдаст равдажы тых фылдәр уыд, әмә Дербент кәдәй-уәдәй рог зәрдәимә батымбылтә — кәддәрау, саби ма куы уыд, уәдиккон кәддәрау! — йә сынтәдҗы. Нә мә хъәуы әхсәвәр дәр, мачи мәм мацы дзурәд, мацәй тыххәй мә бахъыгдарут, зәгъгә, бафәдзәхста йә бинонты дәр.

Диссәгтәй цы кәңыс, әмә дә хъәуынц әмбисәндтә: кәд әмә райхъал стыр сихәрттәм әввахс — сывәлләттү мад әппәтү разәй куыстмә аңыд, уый фәстә аивгъуыдта-атын-дзыдта скъоламә чызг, стәй сым-симгәнгә дыккаг лекитәм ләппу — ма дын аңауа искуы фыщаг сахәттәм!..

Йәхи әхсынмә куыд фәцәйцид, афтә телефон райгас, райхъал уый дәр.

— Алло, хъусын дәм.

— Тыңг расст кәңыс, уымән әмә мәнмә чи хъусы, уыдон әвәсмон сты!

Цәра. Әндәр уәдә чи кәндзән хъазән ныхас, суанг дәм амәй-ай судзагдәр зианы тыххәй хъәргәнәг куы уа, уәддәр...

— Уәлдайдәр халәттә, хәдмәлхортә: сихорән цы хәрой абор, уый сын дәуәй хуыздәр чи бацамондзән...

— Дәүән хәбиздожын дәр ма ратт, мән нылхыскъ кәнүнәй уәлдай! О, фәлә уыдон — хорз. Ныр та мә бәхәй рахизирдәм, ома галиумә хизын, мәе екс дәр мә галиу къухы... Йед... Джөор мын бафәдзәхста дәуән дәр фехъусын кәнүн: абор йә цардхәрәфыртән дыууиссәдзәм бон кәнүнц әмә...

— Цавәр хәрәфыртән? Йә зианы куы нә уыдтән, уәд ын ныр йә хист хәрынмә бацәуон?

— Нә мә бауагъта уәд дәуән дәр зәгъын, ай фыццаг, дам, нын хъаст куы кодта, къуыримә әхсәз зианы уыдтән, ноджы иу бон дыууә раны, зәгъгә, әмә, дам, ай уадзут. Йә хойы иунәджы та йын далә «Гурман»-ы цур «Хаммер» сәвата әмә... Фәлә, дам, ай цыма уәдмә мардәй сәвата, ома, дам, уәдмә мард цыма уыд, чидәр ын йә игәр фәдыууә кодта цыдәр әнахуыр Җәфәй, цыдәр каратист... Җәуылдәр, дам, фәбыңау сты.

Хъуста ма йәм, фәлә та ай дәр, Мәликсы куыд нал хъуста, афтә нал хъуста, нал әм хәццә кодтой Җәрайы ныхәстә, сә мидис сын нал ахста: акъодах та йә сәр, гуыв-гуывы бын та фәңис.

Уый, уыцы йед әмә — Гуыппи-Рыпшии хәрәфырт?! Әмә йын ныр йә хәрнәгмә фәңәуәг уа? Цы зәрдәйә? Цы җәсгомәй? Куыд ын хъуамә зәгъдзән зәрдиагәй, сыгъдәгзәрдәйә, рухсаг у, зәгъгә? Йәхи Хуыңауы раз тәригъәдджын нә кәны, стәй Джөоры цур дәр куыд әрләудзән тәфәрфәсгәнәджы сәркүләй?

Әмә дзы, алы мардәй дәр хәрзтә куыд фәдзурынц, афтә та уымәй дәр куы әппәлой, уәд йәхимидағ худа ирон җәстмәми әгъдәуттыл? Фәлә цы зәгъя, цы 'фсон скәна нә җәуынән дәр?

Җәуын ай хъәуы! Мард мард у, мардәй ма йә масти чи фәиси, стәй Джөоры зәрдәхудт дәр цас хорз у — куыд рәстытә кәндзынә уый фәстә дәхи йә цуры, тынг зын куы вәййы уыцы ныхәстә, әфсәнттә мысын, уәд..

— Омә мын ай уәд та зон зәгъән нә уыд? Науәд аbon раздәр?

— Зон дәм әппын къаддәр әхсәз-авд хатты дзыртон, изәрәй та мын загътой уәхимә, бафынәй, дам, зәгъгә. Рай-сомраджы дәм фәдзурон, уый та мәхи зәрдә нә бакымдта, аив мәм нә фәкаст куыддәр — уәддәр та зианы хабар...

— Йед.. Анатолийы машинә та мәм рарвитинағ стут... уәдау?

— О...

— Әмә та йәм мә җәстытә ныуурс уыдзысты, нә?

— Йарәби, әдзух уый цалх уадззән йә дымст, дәумә цәугәйә?

— Дыуудаесмæ уæдæ. Фæстæдæр ссу, æмæ, хæрзаг, зæгъиккoy, тækkæ хæларгæнæн афон фæзынæ, зæгъгæ...

— Баныхас кодтам. Цинты цу!

— Цинтæ хъусын кæн!

Цы сты адон, цы схуындæуа ацы хабæрттæ? Хуыщау æй фæлвары, хæйрæг дзы хынджылæг кæны, æви дзы цард хъазы?

Дысоны лæппуйы ратул-батул кафты фæстæ йæхицæн скарста, зæгъгæ, ницæуылуал бадис кæндзæн царды, ницуал æй бам-æстджын кæндзæн, йæ рохтыл хæцын фæраздзæн, барæй йæ куы къахой, уæддæр. Æмæ — цард ивылд дон фæуæд, уый та æхсныф. Æмæ йæм æнтъухы йæхи, скъæфæд æй, ласæд æй, цымæ йæ кæдæм фæласид, кæдæм фæхæссид...

Ныхсадта йæхи, скодта аходæн — урс кæрдæнæй æмбæрзтæй йæм æнхъæлмæ кasti фынгыл, йæ къæбæргæнæджы узæлдæн цæстуынгæ æвдисæндарæй...

Тарбын дарæс скодта æмæ рацыд уынгмæ, дыуудæс сахаты ма авд минуты хъуаг уыдышты, афтæмæй.

Валютчицæтæ сæ бынаты — æлхæнынц доллæртæ, евrotæ, уæй дæр сæ кæнынц. Цасæй сæ балхæнынц, цасыл сæ ауæй ласынц, уыцы пайда се'фтиаг. Куы næ вæйиы нæдæр уæйгæнæг, нæдæр æлхæнæг, уæд се'хçатæ ногæй-ногмæ нымайынц — æхца, дам, нымад уарзы... Сæ чыссæтæ сæ ронбæсттылы ауыгъд. Кæддæриддæр дымст. Эхçайæ. Стæй — мастæй. Æмæ сæм лæг næ хæлæг кæны, уымæн æмæ æнæ фыдæбон næу уыдоны куист дæр, næу æнæ фыдвæнд, фыдгæндты амæддаг...

Куыд тæгъд райдыдта тыхсын æнхъæлмæ кæсынæй — нырма дæс минуты йеддæмæ нæма рауад фыццæгæмæй æмæ — афæл-мæцыд, ахъуырмæ ныридæгæн. Ау, уæдæ ныхасгонд куы сты уыцы бærbæра Цæраимæ, уæд та кæм фæстиат кæны сæ урс «Жигули»? Джигул æм ис? Стæ-ма, цытæ ласыс, зæгъгæ?

Диссаг: уæддæр та йæ йæ номыртæй næ бафарста! Æмæ далæ цы урс уærдон æрбазылд, уый уа, næ уа — ацу æмæ йæ ды базон...

Чысыл уæлдæр дзы фæурæдта. Æцæг та дзы ничи хизы, ничи йæм дзы ракæсы æмæ йæ næ бафæрсы, ды Дербент næ дæ, зæгъгæ.

Дуар куыддæр байтом кæна, афтæ йæ дзы кæд рагæрах кæндзысты, уæддæр... Æмæ та амæн дæр йæ рудзгутæй мидæмæ ницы зыны, раззаг, ныхы авгæй бакæса, уый та йæ цæмæндæр

нæ бафæндыд — уый йæм дуар бакæнынæй æнæаивдæр фæкаст.
Æмæ:

— Бахатыр кæн, лæппу, фæлæ дæ, мыййаг...

Нал æм байхъуиста, уайтагъд æм фæхизæг æддæмæ. Бærzonд, хæрзконд, уындинджын, коннджын, фæлмæндзаст, æнæ рихи тымбыл цæстом ын — зæронд чи никуы фæкæны, ахæм зæрдæхæлархуызхæссæг цæстом.

— Бахатыр кæн, нæ фыды хай, бадгæйæ дын хъумæ куыд дзуапп лæвæрдтаин æмæ дæм кæронмæ уый тыххæй нал байхъуистон. Машинæ дæм рарвыстой æмæ дæм нæ зыны, æрæджен кæн?

Дербент фæуыргъуийау, фæкуыддæр — рæвдыд ныхасмæ не'нхъæлмæ каст, ирон уæздан уагмæ, æмæ ныссуйтæ. Тыхтæй-амæлттæй ма сфæрæста:

— О, ўед у...

— Æмæ дæ кæдæм цæуын хъæуы? Æз дæ фæхæццæ кæн-дзынæн. Дæ фарн фынæй, хистæр, фæлæ мæнæ мæ зæды хаймæ... ардæм...

Дербентæн йæ дзых, улæфын йæ бон кæмæн нал у, ахæм лæджы хуызæн хæлиуæй аzzад. Адæргæй ма сæвнæлдта йæ зæрдæсæрмæ, стæй фæцуудыдта æмæ афæлдæхтаид, лæппу йæм нæ фæрæвдз ис æмæ йæ нæ ацахста, зæгъгæ, уæд. Ацахста йæ, уромы йæ рагиз къухæй, галиуæй фæстаг дуар фегом кодта æмæ мидæмæ баргъæвта Дербенты, сдзырдта ма:

— Уæуу мæнæ! Цас æнæвдæлондæр уай, уыйас...

Уыциу схуыст акодта рынчындонмæ, тагъд æххуысы рынчындонмæ. Райста йæ хъæбысы Дербенты, дындинжыр лæджы, æмæ йæ йæхæдæг баскъæфæгагау кодта мидæмæ. Æрмæстдæр уæд фесты йæ размæ дохтыр чидæртæ. Сæ иу æй афарста:

— Чи дын у? Дæ фы?

Куыд зæгъя, чи йæ схона, зæгъгæ, лæппу фæкататайаг йæхимидæг, стæй цæттæйæ, о, зæгъгæ, фæкодта. Санитартæ фелвæстой Дербенты тъахтинæй, авæрдтой йæ сæ рынчынтæласæны уæлæ, батылдтой йæ лифтмæ æмæ йæ уæлдæр уæладзыгмæ аластой. Уым ын дохтыр укол скодта, йæ цæстытæм ын æркаст, йæ хъус ын йæ риуыл авæрдта, загъта:

— Æртæккæ йæхимæ æрцæудзæн, æрæмбардзæн йæхи... Цæут-ма, йæ фырты ыын бафæрсуг, чи у, кæцон, уымæй...

Цалынмæ санитартæй иу фæстæмæ зæхт, уæдмæ Дербент

æцæг дæр йе 'муд æрцид, дзагъырдзастæй ракаст — кæм ис, уый не 'мбары.

— А... Ракастæ дæ цæстæй? Жерчъицидтай? Уый — хорз, — дохтыр ын йæ къух райста, цонджы хъулы раз ын йæ зæрдæйы цæфмæ хъусы.

— Йæ фырт уым нал ис, — цима, йæ фырт уым кæй нал ис, уый йæхи аххос у санитарæн, ахæм азымджын хъæлæссыуагæй фехъусын кодта.

— Ныры фырттæ дæр ма фыццагон фырттæ сты, — загъта дохтыр æмæ Дербентмæ баздахта йæ цæстытæ. — Ма тæрс, ахæмæй дыл ницы 'рцид, æрмæст дæ зæрдæ бахъарм... Йед... Дæхæдæг ацæудзынæ?

— Уколтæй дæр хæрзтæ ис, уæдæ нæй, — Дербент баху-дæзмæл.

— Дæхæдæг, зæгъын, хорз лæг, ацæудзынæ?

— Ацæудзынæн, кæд ма, кæцырдæм цæуын хъæуы, уый ба-зонон, уæд...

Мартын — май, 2007 аз

ТЕГДОЙТИ ТАЙМУРАЗ: 85 АНЗИ

АЕМДЗАЕВГИТАЕ

* * *

Мæнæ ци бон! Цума дуйне бæлвурд
нizzардзæнæй цъæх арви хоридзагæй;
цума хуæнхти фипцаг дессаги дзурд
фегъосдзæнæн, куд мади сабий 'взагæй.

Фæндуй мæ нур мæ аци бæгъæнвадæй
тъæбæртт кæнун цъæх халæ кæрдæгбæл,
дæнттæн раба кæнун, цума се 'рвадæ,
фæлмæн г'æдæн бамбæлун æ сæрбæл.

Кæлуй билтæй мæ оди ундзинадæ.
Нифсæй, хъарæй хъури уæнгæ ку сдæн
цифæнди хъазуатдæр зиндзинадæ,
стур уæлахæз, стур уарзт æма кустæн.

Цума нæйис дуйней уæхæн бæрзæндæ,
æз ке сæрæй нæ ракæсон фæндон, —
нæйис уæхæн стур бæлд æма ниффæндæ,
мæхе уиндау ке не 'сæнхæст кæнон.

Дессаги æндзæвгитæ барвændonæй,
цума идзуулд адæни бæрæгбони,
иуазгутау, нимбурд æнцæ мæнбæл
æма мæмæ кæсунцæ дзурд æнгъæл.

Нур ма си уæлдай фулдæр неке уарзун.
Кæсун сæмæ, æнбаргæ зæрддагау:
ке си скæнон ме 'ргон зæрдæн ўеуазæг?
Аккаг си ка 'й, мæ адæни аккаг?..

Мæнæ ци бон! Цæй зин æма фæдестæ!
Æрмæст ес нифс, æскъæфгæ разæнгард!
Æнеу ибæл уойасæ ци ниддес дæн,
кæд, абонау, алкæд фæууй мæ цард!

* * *

Цагъар не 'суодзәнән нәдәр
мулкән, йе кенә мәгүйрадән,
студән, йе кенә — хахурадән, —
раст ма рәсугъди уарзән дәр!

Цагъар не 'суодзәнән цифәнди
дүйнетә райсәг тухән дәр,
зундтитә сайәг рохс бәлдән дәр,
зәрдитә тайәг цъухән дәр!

Цагъар, кай зонуй ма, исон
әрмәст адәни сәребарән,
куд хонхәй уайгә адгин дон —
цард фәлундагә зәнхи цъарән.

* * *

Хаттай ефстаг әма ефстагмә
әз әнаә гъуди ку фәуун,
гъеуәд хәстәг нәдәр ме 'знагмә,
нәдәр ме 'рдхуардмә фәләуун.

Биләй арф коммә ка рахауý
әма дессаги стур нивән
мәләт ке фәткә фәййевгъауý,
фәууй уой хәңцә әнхузән.

ДИГОРӘЕ

Де 'ной, Диgorәe, куд нә зонун,
куд нә фәразун әз цәрун!
Зәрдәй фәндуй мә дә уарzon ун.
Хуәздәр амондмә нә бәллун.

Дә алли къум дәр, алли дор дәр
зонун, куд евгъуд фиццаг уарзт.
Раст ма дә сәрмә арви хор дәр
кәнуй зәрддагдәр мади каст.

Уарзун дæ сатæг дзæхæратæй
мæргъти цъæбар æма цъубур,
де 'вваст дунгитæ, дæ къæвдатæ,
дæ арви 'рттивд æма гур-гур.

Куд стонгæ æ мади гъар къæбæрæй, —
æппун не 'фæдун дæ уиндæй,
дæ дзурд, дæ тохи зарти гъæræй,
дæ лигъз æвзаги циргъ зундæй.

Фæнди æндон, фæнди уодхарæ,
фæнди æнтæсти уæд мæ тонх —
æрмæст ду дæ мæнæн ме 'фсараЙ,
мæ нифс, мæ зæрдæ, мæ уорс хонх.

Дæ ном, æппæлгæ, куд нæ зарон,
ами кæд алли синхи дæр
цæруй æносмæ легендарон
скъухт лæг, йе кенæ бæгъатæр!

Ку суай мæнæй тухгин арази,
ку уон мин хатти æнтæстгин,
уæддæр æз дæн дæуæн дæ рази
дуйней дуйнемæ ихæсгин.

Мæнæй маке кæнæд нур гъаст,
æрмæст ду ке дæ мæ хевастдæр
хормæ тæхагæ фипдаг уарзт,
ма азелагæ фæстаг уарзт дæр!

* * *

Беретæ хæссунцæ дæ ном,
Уæддæр æгириддæр æндæр дæ:
Æндæр — дæ тавагæ цæсгон,
Æндæр — уарзтидзагæй дæ зæрдæ.

Беретæ хæссунцæ дæ ном,
Фал си неке кæнуй дæу адæ:
Некæмæ райрайун æргон,
Мæ зæрди неке си байзадæй.

Раст ма дæ медбилти худт дær, —
 Цума 'й хори тунтæй байсарстæй:
 Цæхæртæ калагæ фækкаст дær
 Мæн адгин балvasуй куддæр.

Курмау дæ тавагæ цæсгонмæ
 Не 'фæдун кæсунæй, æма
 Мæнæн над амонис ме 'сонмæ,
 Ду дæ мæ хъибиллæ, цума.

* * *

Нæ культи тас æма азари
 Бунтон фесафтан нæ рæстуод,
 Нæ зунд, не 'фарæ ма не 'харæ, —
 Иссан алцæми дær тæппод.

Уæууæй, тæпподи ба цæй бартæ,
 Цæй бæлд, цæй баргæн цард гъæуй! —
 Иссæн е 'лгъистæдæр цагъартæ,
 Ае фонс, æ сай хæргутæ! — Туй!

Хундтан нæ фæткæ сæребарæ
 Не 'намондадæ ба амонд,
 Махæй цæгъардæр фуртти карæ
 Нурмæ нæма 'дтæй фæлдесонд.

* * *

Дæ рохс æрттевгæ уорс уæлхъур
 Тæнæг фелаугæ хъуртохæн
 Кæнуй тæбар æма тубур,
 Цума мæ уоди хъурдохæн.

Ай е сирены сифтæрау,
 Цидæр æхсицгæ ма рæуæг,
 Мæн ба стур арти цæхæрау
 Кæнуй æвзонг æма нæуæг.

Хæссис æй боли дараæсæн.
 'Ма думги хæцдæ е дæуæн
 Кæнуй хъуритæ æхцæуæн,
 Фал мæнæн ба æй араæсæн.
 Ду кæд дæ епи хъуртохæн, —
 Аермæст мæ уоди хъурдохæн.

УС-БИРӘГЬ

Tayrægъ

1

Kуырттаты коммә уырыссаг адәм әфтын күңгүрттаты заманы Әзизбек атасы хөкимиеттөй, уыңы заманы Әзизбек атасының тарыхы. Уәді заманы Әзизбек атасының тарыхында дәр сәе исбонмә гәсгә нә дихтә кодтой әлдәрттә әмә сау адәмил, цагъардартә әмә цагъайрәгтыл, фәлә мыггәйтәй иутә уыдысты уәздан-каджын, иннәтә та — фыңном, әгад. Уәздан мыггаджы ном хастой фәллойуарзагәй, әфсарм амә ағъдауыл хәст бинонтә.

Ахәм бинонтыл нымад уыдысты Хъанаты Мысырби әмә йә цардәмбал Цәрәццайы бинонтә дәр. Мысырби әмә Цәрәццайән се стырдәр исбон уыдысты сәе фырттә Арсәмәг, Арсай әмә сәе буц чызг Косер. Сывәллон ма уыди Косер, афтәмәй фәцалх уәләдарәс хүййыныл, йә дыуудәс азы йәхи нәма фесты афтә сылгоймәгты дисы әфтидтой, йә дыууә 'фсымәрән цы рәсугъд күрәттә әмә цухъхъатә бахуыдта, уыдон. Елхъанатә сәе кәстгон хъаны йә фыды хәдзармә күңгүрттаты заманы Әзизбек атасының тарыхында дарәс хүййәгән Косеры равзәрстой. Ләппүйи уый хүйд уәләдарәсси кәстгон уазджытә күңгүрттаты заманы Әзизбек атасының тарыхында дарәс хүййәгән Косеры равзәрстой.

Косерыл ىыппәрдәс азы куы сәххәст, уәд та йә хонын райдыңтой чындзхәссәг фәндырдзәгъдәгәй. Усгур ләппутәиу ыл сә цәст әрәвәрдтой. Ноджы ма-иу куы кафыд, уәд уәлдайдәр.

Бирә азты фәстә дәр ма дзывгъисәгтә дзырдтой, цалынмә, дам-иу йә фәндыры цагъд хъуысти, уәдмә хъәуы нә уасәт уасыди, нә куызд рәйдта.

Уәдә уымәй дәр әмбисонды хәрзконд әмә рәсугъд. Хистәртәй-иу ай чи федта әмә базыдта, уыдон-иу хұымәтәдже нә бакодтой «Тәхудиаг фәүой Мысырби әмә Хабыңон, уыцы зәд кәй къәсәрәй рахизы!».

Комбәсты бирә уәздан әмә 'харджын ләппутә уыди, фәлә дзы әрмәст иумә баҳудти Косер фәлмән мидбылты, әрмәст уымә дзырдтой мин мырәй йә фәндыры зәлтә. Чызджы сәууон әртәхаяу сыгъдәг зәрдәйы буц бынат чи ссаидта, уый уыди сә хәстәг сыхаг Тынгауты Забейи фырт Базыг. Ләппу йә цахъхъәнты раз бәрәг дардта йә куыстуарзонәй, йә хъару әмә ье 'харәй. Кәд бакастәй домбәйттә араәт нә уыди, уәддәр ын кафт әмә бәхыл хъазынәй әмбал нә уыди. Ләгдзинад хъуаг дәр нә уыд. Иу аз гулиаг қуаноны зилгә дымгә Саукүуырфма куы фехста, уәд әм әрмәст Базыг баҳаста йә нығс ныххизынмә. Гулийы хъәуы бәндәнтә иууылдаәр әрәмбырд кодта, сбаста сә әмә йыл йәхи сәрсәфәнмә ныуугъята. Қуаноны бәндәнен кәроныл бабаста, йәхәдәг фәстәмә сбырыд әмә уәд ләдҗы дәр сласта...

Тынгаутә әмә Хъайыратә рагәй-әрәгмә лымәнәй цардысты, сә зәххытә әмә сә фосдарәнтә дәр фәрсәй-фәрстәм уыдысты. Базыг әмә Арсәмәт канд әмгәрттә нә уыдысты, фәлә ма дыууә уарzon хәлары.

Дыууә бинонты хәлардзинад фәстәдәр уарзондзинады арт ссыгъта Косер әмә Базыдҗы зәрдәты. Уый уыди Дзывгъисы дзуары бон. Уәд комбәсты фәсивәд Кафән ләгъзы стыр хъазт ныззылдтой. Сә арәхст әвдисын райдыңтой Хидыхъусы куывидзау фәндырдзәгъдҗытә сә уадындиндә әмә къәрцән-дҗытәй. Комы зәлыдысты уәвдзәдҗы мыртә — уый уыди фәсивәдән уәлдай уарzon хъазуатон кафты цагъд. Комбәсты фәткәмә гәсгә алы бәрәгбоны дәр хъазуатон уыдис хъазты кәронбәттән. Адәм сә мидбынаты базмәлышты, хистәртә сәхи хъазтмә хәстәгдәр әрбайстый — се 'ппәт дәр се 'гром

сарәстөй чъегърэйрдәм, цыма йә фәрсгә кодтой, ацы фы-
дәлты әвәджиау нәрәмөн кафтән аборн та сәрәвәрән чи
скәндән, зәгъгә, уйай. Чъегъре, цыма кафән зылды астәү
арт судзы әмә дзы тәрсгә кәнен, уйай, фәндыйрдзагъдмә
хъырнгә, зылдаң йә кәрәтты ләппүты рәгъәвәрдмә баңыд,
әрләууыд, стәй Базыдҗырдәм сонт зылд фәкодта, фәрсәдҗы
каст әм бакодта әмә йын амонән ләдзәдҗы фындај йә
размә зәхх рог әрцавта, уйй фәстә чызджыты рәгъәвәрдмә
баңыд, Косеры комкоммә әрләууыд, йә сәрәй йын зына-нәзы-
на әркуывта, рахиз къухәй йын кафән зылдмә азамыдта, стәй
йә мидбынаты фәстәмә фәзылд әмә, иу санчъех фәрсырдәм
аләугәйә, чызгән фәндаг радта.

Чъегъре фыщаг кафтмә утәппәт чындаzon чызджытәй
Косеры кәй снысан кодта, уйядыл чызг йәхинимәры батыхс-
ти, исдугмә джихәй аzzади, йә уадултә сәрдигон фәткүуы-
йау асырх сты, әфсәрмыйтәгәнгә иннә чызджытыл йә цәст
ахаста...

Әмдзәгъд стынг, къәрцгәндҗытә скүистой. Базыг рахиз
къухәй хъамайы сәрыл әрхәцыд, галиу къухәй әхсаргард йә
фарсмә балхуывта әмә згъоргә сирдәй фәзыл рахизырдәм
дыууә зылды әркодта, әртүккаг зылдаң йә цәнгтә цәргәсү
базыртау хәрдмә систа әмә сабыргай лыстәг сирдәй чызд-
жыты размә баңыд.

Адәмы та цыма тыхджын дымгә уигъәгау бакодта, сә уынәр
райхууист әмә сә мидбынаты базмәлъысты, стәй, цыма арвы
дуары фегоммә әнхъялмә кастысты, уйай се 'нгас чызджы-
тырдәм ныщцарәстөй.

Косер Базыдҗы йә комкоммә куы ауыдта, уәд йә сәрыл
уәлдәр схәцыд, йә цәстытә бынмә 'руагъта әмә йә бәрзонд
зәвәт фыранкձабырты лыстәг сирдәй кафән зылдмә ленк-
гәнәгау ракодта.

Хъазуатон әнцион кафән нәу, бирә фәзиләнтә йын ис,
уәлдайдәр та, кафты рад фыщаг кәмә 'рхауы, уыдонән, фәлә
Базыг әмә Косер афтә арәхстдҗынәй кафыдысты, цыма уыцы
кафт сә царды фыщаг әмә фәстаг нысан уыди әмә йәм
цәрәнбоны сәхи цәттәе кодтой, уйай.

Комбәсты фәсивәд куыд нә кодтой рәсүгъд кәфтытә,
фәлә уәддәр Базыг әмә Косеры хъазуатоны кафт адәмы
зәрдәтү мыггагмә бazzад.

Кафты кәрөн Базыг Косерән йә сәрәй куы 'ркуывта, уәд әм чызг әнәбары фемдзаст, йә пух былтә гәзәмә цины змәлд бакодтой, стәй фәтардзаст, цыма йә цыдәр схойгә бакодта, афтә «аив нәү», зәгъгә. Базыгмә та афтә фәкаст, цыма, нырмә қәй зыдта, уый әндәр Косер уыди. Ныр йә разы ләууы әнәзонгә, әбуалгы рәсугъд чызг. Уыцы изәр чызг йе уәнгтә әмәй йә былты гәзәмә базмәлдәй уарзты артдзәстыл бавәрдта фыщаг әндзарән.

Базыгән дәр уыцы бонәй фәстәмәй йә хъуыдитә иууылдәр баст уыдысты Косеримә. Әксәвәй, бонәй цыфәнды куы архайдтаид, уәддәр иудадзыг йә цәстыты раз ләууыд йә сурәт. Әксәвы тары йәм даргъ цәстыхауты бынәй зәрдәлхәнән худт кодтой йә дыууә сау цәсты, бон та йәм хуры тынтиимә тыбар-тыбур кодтой.

Цалынмә Косерән йә фындаас азы йәхи фесты, уәдмәй йә курджытә здәхтысты иу дзуаппимә: «Махмә чындзэзон чызг нәма ис». Уый фәстә та сә афтә здәхтой «хорз мыггаджы минәвәрттә бәргә стут, фәлә маҳмә сымахән чызг нәй». Иу изәр сәм фәзындысты Тынгауты Базыджы минәвәрттә дәр.

Мысырби сә фыщаг куы федта, уәд уыцы әнәнхъәләджы хабарәй фәуыргъуяу, ома бинонтән ныронг уыцы ләппу хәстәг-хионы хуызән куы у, уәд цәмән.. Йә дзуапп та уыди: «Нә хистәрты бафәрсдзыстәм, әмә уыдон уынаффәйил мах дәр дыууә нә зәгъдзыстәм». Дыккаг әрбаңыдән сын Хъайыраты хистәр Абаци бамбарын кодта Тынгаутимә сә хәстәгдзинад бакәнын қәй фәнды, уый.

Тынгауты минәвәртты әртүккаг әрбаңыд әрәййәфта Къутугәнаены фәстә дыщаг әхсәвмә. Фысымтә сыл зәрдиагәй бачин кодтой. Уый фәстә Хуыцау әмә 'вдисәнты раз әртә кәрдзыны, бәгәнйы къус әмә әртә 'взиист сомәй сә хәстәгдзинад бафидар кодтой.

Дыууә мыггаджы әнәе уәлдай ныхәсай ираәд снысан кодтой әрмәст фондз дуцгә хъуджы, дыууә галы әд цәд әмә Тынгаутәм, цы араппаг бәхтә уыдис, уыдонәй иу ефс әд байраг. Куыңданыс кодтой, афтәмәй чындзәхсәв әййәфта Касуты бәрәгбоны фәстә хуыцаубонмә. Уәдмә, афәдзыидәргы, Косер хъуамә фәбадтаид куырдуаты...

Рæстæг цыди, бонтæ згъордтой. Тынгаутæ әмæ Хъайыратæ әрцæттæ кодтой, агъдауы сæ цыдæриддæр хъуыди, уыдон.

Дзывгъисы хъæубæстæ Куадзæны фæстæ зæрдиагæй бавнæлтой сæ уалдзæджы куыстытæм. Хъайыратæ әмæ Тынгаутæ архайдтой, цæмæй чындзхасты бонмæ сæ уалдзыгон куыстытæй сæхи сæвдæлон кæной, ууыл. Косер кæд адæмы әхсæнмæ нал цыдис, уæддæр раздæрау хæдзары куыстытæ кодта, райсом әмæ изæрæй та ие 'фсымæр Арсаумæ цыди доны фаллаг фарсмæ хъуг дуцынмæ, уым Хъайыратæ әмæ Тынгаутæн уыди сæрдигон дараентæ. Ныр дæр та, рухс ма уыди, афтæ фос дыгъд фесты. Фæстæмæ рацæуынмæ куыд хъавыдысты хо әмæ әфсымæр, афтæ тыхджын къæвда рацыд. Фыйяджыдон афтæ тынг раивылд, әмæ мækьюлыйас дуртæ йæ разæй хаста, хидтæ әхсныфтау фæласта, әмæ йæ сæрты әртæ боны ахизæн нал уыд. Косер әмæ Арсау уæтæры баззадысты, әрмæст сын Касуты фæстæ бантыст сæхимæ әрбаздæхын.

Әртæ боны ма баззад, дыууæ мыггаджы афæдзы дæргъы цæттæ кæмæ кодтой, уыцы фарны хъуыддагмæ. Нæлгоймæтæ бæльвырд кодтой кусæрттæ, суг, агтæ, фынгтæ, әрвистой хонджытæ, сylгоймæтæ луæрстой ссад, фæрсыгътой бæгæны әмæ әмбырд кодтой чындзы фæндаггæгтæ. Косер бавнæлтæ йæ чындззон чырын әфснайынмæ, фæлæ йын әппын ницы æнтысти, цыдæр уæнгмард әмæ рохст уыди, джихтæгæнгæ архайдта, суанг ма Цæрæццайы дзабыртæй иу йæ чырыны нывæрдта, хорз, әмæ ие 'мхæрæфырт Зæриндæ йæ фарсмæ бадти әмæ, зæронд дзабыр чырыны куы ауыдта, уæд Косерыл сбустæ кодта:

— Да хорзæхæй, Годзе, аbon дæ хъуыдтыæ кæцы комы сты — әмæ дзабыр чырынаей систа. Раst тæккæ уыцы уысм кæрты бæласыл сау халон абадт әмæ, гъа ныр ныууасон, зæгъгæ, йæхи куыд фæгуыбыр кодта, афтæ йыл Зæриндæ Цæрæццайы дзабыр фехста. Халон атахт. Косер халоны фæстæ кæсгæйæ баззад, стæй әрæджиау æнкъардæй «Гъе, уый дын, гъе», зæгъгæ, бакодта. — Әнæмæт у, Годзе, әз әй әрбауасын нæ бауагътон, — загъта Зæриндæ.

Чындзæхсæвы размæ, сабатизæры, комбæстыл уадау атахт æвирхъяу хабар — Тынгауты Базыг амардта Гуысырайы хъазаххъяг хъарағъул афицеры! Әмæ абыраєт алыгъд.

Хъайыраты бинонтæ стыр сагъæсы бафтыдысты, цыма сæм, уæ хуыздæр фæмард, зæгъгæ, æрбадзырдауыд, уйайу.

Косер исдугмæ джихæй аззад, йæ зæрдæ фæрсхойы дзæбу-
гау риуы скүиста, стæй цæссыг фемæхст æмæ чындаңдан чы-
рынмæ ставд æртæхтæй тæдзынæгау уад.

Уæдæй фæстæмæ Косеры æддæмæ рацæугæ ничиуал федта,
рохст æмæ æдзæмæй бадт йæ уаты, йæхимæ хъусыныл фæци,
кæддæры худæндзаст цæсгомыл æрхуым ныщæхгæрмæ, æмæ
куыннае, ныронг æй намысы бæрзæндты чи хаста, йæ сомбон
кæуыл фæдзæхста æмæ кæуыл æууæндыд, уыцы хъысмæт æм
йæ тызмæг, æгъатыр æргом раздæхта. Бинонтæ ма бæргæ ар-
хайдтой, чызгмае йæ кæддæры равг раздахыныл, фæлæ дзы ницы
уади. Уый нæ, фæлæ ма æдас дæр нæ уыдысты, йæхицæн исты
куы бакæна, кæнæ йæ зонд искуыд куы фæуа, уыдæттæй. Ный-
йарджытæй рох нæ уыд, фурд æнæ донкæдзæх куыд нæ вæйиы,
афтæ фыдбылыз дæр æнæ цæдисæмбал кæй нæ вæйиы, уый.

Иу райсом, Уациллайы чъирихсæны размæ, Цæрæцца Косе-
ры уатмæ бацыд, урс зæлдаг хæцьили æртæ суарийы баҳаста,
мысайнагæн ын сæ йæ сæрыл æрхæссынмæ. Чызг æдзæмæй
сынтæджы бадт, йæ роцъо йæ уæрджытыл æвæрдæй.

— Косер, мæ уды гага, Мады-Майрæмы мысайнаг у... — Мад
ма цыдæр зæгъынмæ хъавыд, фæлæ чызг фæразæй:

— Нæ-нæ-нæ! Ацца, ницы хъæуы, æз зæдтæм табу кæнныны
аккаг нал дæн, ныр мæнæн ничиуал баҳуыс кæндзæн! — кæ-
уын хурхы уадындзтæ ахгæдта, æмæ чызгæн йæ цæстытæ донæй
айдзаг сты.

— Хъæуы, хъæуы, мæ уды гага, хъуылдæгтæ иууылдæр Хуы-
цауæй аразгæ сты, æмæ дын кæд дæ тæригъæдмæ йе 'ргом
раздахиккoy. Дæлæ Тынгаутæ сæхæдæг дæр мысайнаг сæ-
вæрдтой...

— Маңыуал зæгъ, æцца, ды хабæрттæ се 'ппæт нæ зоныс,
æмæ сæ цалынмæ нæма базыдтай, уæдмæ мын уый бæсты фæстаг
хатт тынг ахъæбыс кæн, уый фæстæ мæ дæ уды гага нал рапон-
дзынæ, æз хæйрæджы сайд дæн, мæ амонд мын мæ къахфындаzæй
асхойын кодта. Уыцы ныхæсты фæстæ, чызг кæугæ æмæ йæ
цæссыгтæ ныхъуыргæ, мадмæ хæстæг бацыд æмæ йæ разы сæр-
гұбырырай æрлæууыд.

Цæрæццайæн йæ зæрдæ суынгæг, чызгмае æдзынæг гуырыс-
хогæнæджы. каст бакодта, стæй йæ хъæбысы ныттыхта, æмæ

дыууәйә дәр хәкъуырцәй бирә фәкуытой. Уый фәстә чызг мадәй йәхи аиста, йә разы сәргүбырәй йә уәрджытыл әрләууыд, стәй кәүүнхъәләсәй дзыртә ивазгәйә загъта:

— Ёңца, хатыр дә нә курын, әрмәст куы амәлон, уәд-иу мә дә цәссыгәй әнәхай ма фәкән, дә разы тәригъәддҗын дән, фәлә дә бирә уарзтон...

— Мә хәдзар! Косер, мә къона, сыст-ма уәләмә! Куы ницы аипп дәм хәссын, уәд дәм уагәры цавәр ахкосаг ис, — загъта мад әмә чызджы цонгыл схәцыди, Косер сыстад әмә тымбылкъухәй йә уәрджытә ныххоста, стәй фыркуыдәй хәкъуырцәнгә әрдиаг кәнин райдытта:

— Фәскуадзән мын мә раттәг арвы гәрәхтәй фәдзәхсә куы кодта, ма фәрәди, зәгъгә, уәд нә цы хәйрәг сәрра кодта! Фәлтау мә, ёңца, Фыйяджыдон дуртыл хойгә куы фәластаид, арвы гәрах мыл куы сәмбәлдаид!..

— Нә дә 'мбарын, мә къона, цы дыл әрциди, цы ахкосаг дәм ис? — чызджы фарсмә әрбадгәйә, бафарста Цәрәңца.

— Мә ахкосаг, ёңца, мәнә мә хүүлфы — Базыджы гуырдз! Мәнә дәм куыд бауәндытән, ёңца, фәрәт рахәсс әмә мә амар, нә мын фәрисдзән. Хәйрәдҗы сайд дән, — загъта Косер.

Үүңци ныхәстәм мад исдугмә джихәй аzzад, йә билтә куыд дәр уәгъымзәлд бакодтой, ризгә къухәй чызджы гуыбынмә 'вналәгаяу бакодта, стәй йә къух фәстәмә раскъәфта, «нә-ә — нә-ә... ма!», зәгъгә ма, цыдәр зәгъынмә хъавыд, фәлә бауадзыг.

3

Бинонтә Косеры әвирхъяу хабар куы фехъуыстой, уәд сә цима арв әрцавта, уыйау фесты, әртә боны дәргүры сә кәртәй әддәмә нал рахыстысты, йә дзыхмә сә кәрдзыны къәбәр ничи схаста, сә къонайы арт бауазал. Удхәссәгмә әнхъәлмәгәсәгау сә алчи йә мидхъуыдиты катай кодта, хабар адәмы дзыхы куы бафта, уәд ын цы әбуалгы фәстиуджытә уыдзән, ууыл. Цәрәңца йә къәхтүл нал ләууыд, фылдәр уырындыхъыл бадт, әмә йә цәссыг хигъдауәй уадултыл ләсәнтәй уади. Мысырби раздәрау Сыхы Ныхасмә нал цыди, хәдзары әрхүымәй бадт, әрмәст рәстәгәй-рәстәгмә йә тәрныхы тымбыл къухәй цавта әмә хъарәггәнегаяу дзыртта:

— Мәнә цы бәлләхы бахаудтам! О, Хуыңца, уагәр дын цы

кодтам, удәгасәй нә зындонмә куы баппәрстай! Уә уәртә әнамонд мәлиниң, мыггадаң дә цы дуаг ратта?

Иу изәр Мысырби мыггаджы хистәрты Абыци, Елхъан әмә Аццәйи хъәубәсты сусәгәй сәхимә әрбахуыдта әмә сын хабар бамбарын кодта. Ләгтә әваст ңавдуртау фесты әмә иуцасдаң әдзәмәй абадтысты, стәй Елхъан, дыууә къухәй йә сәрыфәхстыл хәңгәйә, уынәргъәгау бакодта:

—Уәүүәй-үәүүәй, уәздан Хъайыратә, уәхәдәг-иу ңауыл худтыстут, уый дывәрәй уә сәртә байиәфтой.

— Цы 'рцыди, уый әрцыди, ме 'фсымәртә, әхст фатән фәстәмә раздахән нал вәйиы, — загъта Абаци әмә ма йә ныхасмә бафтыдта. — Аңы уавәрәй раңауынән мах бахъәудзән уәззау зондәй тәрхон рахәссын, уымән та хъәуы әвронг хъуыды, уый сағъәстәнәг әмә додойгәнәгмә әмхиң нәу, Мысырби!

— Раст зәгты нә хистәр Абаци, нә цард тәразыл әвәрд әрцыд — кәнә раст уынаффә, кәнә мыггадмәйи худинаң, — загъта Елхъан.

Уавәр нә фәндаджы саджилмә 'ркодта, ме 'фсымәртә — галиу фәндаг нә ләгъзыты сайы әнусмәйи әдзытәй цардмә әмә худинаджы зардҗытәм, рахиз фәндаг та әгәрон уәззау әмә әбәрәг у. Равзарын нә хъәуы, рахиз фәндаг кәуылты әмә кәдәм ңауы, уый, — фидарәй загъта Абаци. Стәй ма йә ныхасмә бафтыдта: — Рагацу уә иу хъуыддаг курын, абоны онг хәларәй цардистәм Тынгауты мыггадимә, әмә, кәд аңы ңаутә уыдоны ләппуимә баст сты, уәддәр сә нә худинаджы уавәрә аххосджын ма фәкәнәм, уәд нә бәлләх нәхи дзыхәй раргом уыдзән. Гъе ныр, мә хуртә, афтә бакәнәм әмә Мысырбимә байхъусәм. Табуафси, Мысырби, дә фәндтә, дә хъуыдтә нын зәгъ!

Мысырби сәргуыбырәй сыйстад әмә уынгәг хъәләсәй, ңыма дзырдтә кәңәйдәр иугай иста, уыйау райдыдта:

— Цы зәгъюн, нә зонын. Ирон ләдженәрхъуыды мәм нә разынд, куырм әмә фәлмәнвәд фәдән, уә фарн бирә уәд, мә бинонты раст фәндагыл саразын нә базыдтон. Гъе ныр ңыфанды уынаффә куы рахәссат, уәддәр раст уыдзәни. Әз ңәттә дән мә сәр ударныл әрәвәрәйнәмә дәр.

Уыңы ңыбыр ныхасы фәстә хистәртә сә бынәттә базмәләйдисты. Мысырби та йә бынаты әрбадт әмә әдзәмәй зәхмәйе 'гром сарәзта.

Ме'фсымәртә, гъеныр уә алчиңдәр зоны уавәр, фәлә хуыздәр уаид, нә уынаффә райсом бонмә күң ахәссикам, уәд — әхсәвы уынаффәйә әнә уынаффә хуыздәр. Афтә бакәнәм әмә райсом бонраeftы уәтәры әрәмбырд уәм, уым әңгәлөн хъусәг нә уыдзән, әмә нә ныхас кәронмә ахәццә кәнәм. Иу курдиат та ма мәм ахәм ис: Джатәгъәзмә әмә кәстәртәй иу-дыууә дзыхылхәст ләппумә фәдзурәм, — загъта мыггаджы хистәр Абаци. Уыйадыл ләгтә сыйстадысты, әмә алчи әнкъардәй йә хәдзармә ацыд. Дыккаг бон мыггаджы иумәйаг уәтәрмә әрәмбырд сты Хъайыраты хистәртә: Елхъан, Аццә, Джатәгъәз әмә Косеры фыд Мысырби, уыдонәй уәлдай ма әмбырдмә хуынд әрцидысты әрыгон афицер Беки, Мысырбийы хистәр фырт Арсәмәг әмә Джатәгъәзы фырт Хъанцау.

Дәргъвәтин әмә әргом ныхас цыдис, әмбырды цы бирә алыхуызон фәндәтә 'взәрди, уыдоныл. Се'ппәт дәр иузәрдион уыдысты хъуыддаг хъәубәстәй басусәг кәннылы, фәлә, куыд әмә цы мадзәлттәй, уый хъуыдыйаг сси. Изәрырдәм ма ныхас цыд, әрмәст дыууә фәндоныл, фыццаг уыди: чызджы къардиуәй аппарын, йә мард ын куыд ничиуал ссардтаид, афтә, дыккаг та Уәрәсемә, кәнә әндәр бәстәм әй аласын әмә йә уым дзәгъәл ныууадзын.

Алчиңдәр сә йә ныхас, йә фәндоң күң загъта, уәд Абацийы фәндәй хәлттә сәппәрстөй — чызджы амарыныл разычи уыди, уыдоңәй алчиңдәр хордзены әппәрста дзаг бәрц, разычи нә уыди, уый та афтид бәрц. Әхсәз дзы разынд дзаг бәрцүтә, дыууә та — афтидтә...

— Ләппутә, цалынма къәвдатә цәуынц, уәдмә ацы бонты хъазахъяг Уасилы ссарут, цы ын әмбәлы, уый ын раттут әмә ын хъуыддаг әнәсым-әнәхъистәй бамбарын кәнүт, — ләппуты иуварс акәнгәйә загъта Абаци әмә ацыд.

Адәм ма уый фәстә сәргүбыр, әдзәмәй иу цасдәр абадтысты стәй цыма ныхас бакодтой, уыйау Мысырбийы раз фәрсәй-фәрстәм, тәфәрфәсгәнәгау, уымәл цәститимә әрләууыдысты. Мысырби сын цыдәр зәгъынма хъавыд, фәлә цәссигтә хъуыр бахгәйтой, әрмәст ма былтә уәгъымзәлд кодтой. Ләгтә иу цасдәр афтә аләууыдысты, стәй сәргүбырәй Абацийы фәстә ацыдысты.

Сау къәдзәхты фарсмә бафынәй Дзывгъис. Фыщаг кәркуа-сәнтә аивгъуытой, әмәе ахсәв йә тыхы бацыд, Боны къәвда кәд раджы банцад, уәddәр мигъы уәргъуынтае ахсәвы таримә сиу сты әмәе стыр сау нымәетау ком әрәмбәрзтой. Тар Җәстү хуынчытәе сәрста. Ахәм сәрдыгон мәйдар ахсәвтәе тыхст адәймаджы хаттай әнәхъола уәззау хъуыдитәе асайынц, әмәе йәм афтә фәкәсү, цыма зәххыл әнусмәйы хъаймәтон тар әрфәлдәхт, әмәе бон нал скәндзән. Әвәццәгән, ахәм зәрдәсәттәен уәззау хъуыдитәе йә сәры абухынц, уәртәе сау тымбыл әндәргау доныбыл иунәгәй чи бады, уыцы Мысырбийән дәр. Йә равгыл бәрәг у: йә сәры сәмхәецәе сты алыхуызон таләнтәе әмәе йәм уәззау әнкъарәнтәе әвзәрын кодтой.

«Хәйрәджытә! Хәйрәджытә! әрмәстәрдәр уыдон, әндәр ай җавәр тых самидин кодтаид йәе ныйиарджытә әмәе фыдәлты фарны сәрты ахизыныл?!» — афтә, йәхинымәр дзургәйә, әнхъәлтәй әфсәннәе агуырдта йәе чызджы әвирхъяу рәдыйдән.

«О, цы зын быхсән стут хъәбулы судзгәе масти әмәе тәригъәд! Уымән нә бабыхста уәртәе йәе фәлмән мад әмәе мәлүны къахыл нылдаууыд — ныр әртүрккаг бон тыхудисән кәнү. Бецауән йәхи та ахсәв йе 'фысмәртә дәләе ләгмар хъазахъяг Уасилы бәрны бакәндзысты, әмәе йә..!»

Мысырбийы йәе хъуыдитәе ахсәрджын къохы сәрмәе сдавтой, әмәе йәе Җәстүти раз хәрдмәе фәңцид Гәмәх къардиу — куыдзәппарән. Къардиуыл ләууы Косер йәе әрвгъуыз разгом къабайы, йәе нарәг астәуыл, Беки йын калачы цы камари рон балхәдта, уый. Чызг фыдмәе мидбылты баҳудт, фыщаг хатт разгәмтәе куы скодта, уәд дәр айдәнмәе кәсгәйә, афтә худти, исдугмәе йәе Җәстүти атар, әмәе йәе фәстәе разынд Уасилы бәзәрхыг гуыр... Мысырби йәе бынатәй фәгәпп ласта, йәе къухтәе ахсәрджын къохырдәм стылдта әмәе йәе хъәләсү дзаг ныхъхъәр кодта: «Нә-а! Нә-а!», стәй фембәрста уыцы ныв, йәе Җәстүти кәй ауад, уый, фәләе ма иуцасдәр джихәй хъуыста, хәхты азәлды Косеры хъәләс «Ба-а! Ба-а!». Мәнә та дыккаг хатт йәе бынатәй фестад, җавәрдәр бәхы къәхты гуыртт-гуыртмә. Йәе армытъәпән йәе хъусмә сарәзта, фәләе йәе уайтагъд әруагъта: уый йәе зәрдәйи гуыпп-гуыпп уыди! Дурыл әрбадт, Җәссигүтәе та фындырагъыл згъорынц. Чи зоны, ҹас ма абадт, фәләе әвиппайды хидырдыгәй фәңцид бәхы хуыррыйт.

Мысырбийән йәхъуыдтыә ракаскъуыдысты. Цы дурыл бадти, ууыл йәриуәй әрәнцой кодта, әмәе йе 'ргом цәдвәндагмә сарәзта, уәдмә дыууә егъау әндәрджы фалдонмә бахызысты әмәе Хъәдәргъәвәнырдәм ацацуал кодтой. Мысырби әмраст аләууыд кәүүинхъәләсәй «Мә гыщыл Коце-е-ер!» зәгъгә, әрдиаггәнәгау ныккода әмәе доны былты, хидырдәм азгъордта, фәләе йын цавәрдәр тых цыма йә бацәвиттә* хъиләй бакъуырдта, уыйау, фыццаг йә уәрджытә зәххы фәецавта, стәй әмбәрцәгәй дәлгоммә зәхмә әрхаудта. Йә сәр ма иу хатт бәргә схъил кодта әмәе барджыты фәстә акаст, фәләе уәдмә уыдан адард сты. Мысырби ма иуңасдәр, зәхх тымбыл къухтәй хойгә, ризгә хъәләсәй «Коце-ер, мә гыщыл чызг!», зәгъгә, цалдәр хатты ныхъхъәр кодта, стәй, ныхъхъус.

Дыккаг бон дыууәизәрастәу хъәубәстыл айхъуысти Косер, дам, уәтәрмә цәуггәйә хидәй ныххауд, әмәе йә дон алас-та. Йе 'фсымәр Арсау, дам, ма йә хъәрмә бәргә әрбазгъордта, фәләе йә нал ауыдта — ивылд доны уыләнтә йә сә быны анорстой, әрмәст, дам, ма йә зәлдаг сәрбәттән хидыл ауыгъдәй дзедзырой кодта. Хъәубәсты ләппутә йә хионәй, әңгәлонәй цалдәр боны фәцагуырдтой, фәләе никуы әмәе ницы.

Уыйадыл Косер мәрдтыл нымад әрцид. Ууыл къуыри куы рауад, афтә Цәрәцца дәр амарди. Хъәубәстә мад әмәе чызджы мардыл тынг фәхъыг кодтой. Цәрәццайы уәлмәрды бағс-найдтой, Косерән та доныбыл цагъд къәйдурәй цырт сәвәрдтой. Афтә Мысырбийи фәрныг хәдзар сылыстәгәй сафтид, әрмәст ма әртә састизәрдә нәлгоймагән сә сурәттә хъуыдыйагән бazzадысты.

Мысырби әмәе йә фырттә адәмы 'хсәнмә арәх нал цыдысты, фылдәр хәдзары кәнә уәтәры әрхәндәгәй бадтысты, алчи дәр сә хъуыды кодта, цыма утәппәт бәлләхты фәстә бынтон әндәр дунемә бахаудта әмәе йә на зоны, дардәр та цы кәнин хъәуы, уый. Адәмыл исты фыдбылыз куы әрцәуы, уәд кәрәдзимә әвшахсәр свәййынц, уыцы удахасты әвәджиау миниуәт адәймаг йе уәндҗы хәссы цәрынәй хәрынмә, фәләе — диссаг: ацы уәззау уавәры, уыцы миниуәт Хъайыраты бинонтәм йәхи куыд ницәмәй равдыста?.. Алкәд

* Ома къахыфәтасәнтә — (Ред.)

әмзонд, иузәрдион кәрәдзийән нығс куы уыдысты, уәд, үимә, аборн хицәнтәй цы марой кәнынц, үимә кәрәдзийил әнәу-уәнк систы, уйайу. Әвәццәгән, әртәйә дәр сәхи әмә сә кәрәдзи дәр нымайынц аххосджыныл, цы 'рцыди, уыцы бәлләхты, уәлдайдәр та Косеры мәләты.

5

Дзыгъис әхсәвы тары аныгъуылд, фәскъәвдайы сатәг ләууы уәлдәфы. Хәдзары нарағ рудзгуытәй хъуысы комы доны иугәндзон сәр-сәр, Абациаты куыройы хуыррыт-хуыррыт. Хъәубәсты кусгә боны фәллад әмә фыдәбәттә ад-джын фын йәхимә исы. Хуыссәт хәстәг нә цәуы әрмәст Ко-серы уатмә. Чызг йә нарағ хъәдын сыйнәтгыл, уәрдҗытә йәроцъомә сбыщәугәнгәйә, бады әмә йә царды цаутәй хицән скъуыдзәттә йә цәсттытыл, фынта уынәгау, уайынц. Аборн уыцы мысинәгтә сбирә сты, әмә тагъд-тагъд иу иннәйы ивы, сә фылдәр та басты ныронг ма йә зәрдә чысыл кәуыл дары, йә фәзындумә әхсәвәй бонәй әнхъәлмә кәмән кәсү, уыцы Базыгимә.

Гыццыл чызг ма уыди, уәд әй Арсәмәг әмә Базыг ахуыр кодтой бәхыл бадын, саргы базыл ләугәйә цапуал кәнынны әмә кард нысанмә әхсүнныл. Иу хатт әй Базыг Фыйяджыдоны сәртү бәндәнныл хилин кодта иннә былмә, гыццыл ма йә хъуыди, афтә йә къәхтә бәндәнәй феуәгъд сты, әмә доны ныххауд, уәд Базыг йә фәстә багәпп ласта әмә йә йә цонгәй ацахста, стәй йә гәдүйы ләппинау Арсәмәгмә сләвәрдта. Ныр дәр әй бәргә фервәзын кәнид, фәлә, әвәццәгән, мәтуыр, йәхәдәг абон хуыздәр уавәры нәй. «Ацы дунейы нә хәйрәг кәрәдзийә атыдта, фәлә йә бон нә баци уарzonдзинад бамынәг кәнын, ныр та кәд Стыр Хуыцау фәтәригъәд кәнид әмә мәрдты бәсты башу уаиккам. Нә-нә, Хуыцау ахәм ми нә ныббардзән, стәй мын әй адәм дәр нә ныббардзысты, аборн куы нә уа, уәддәр мә райсом кәнә топпәй фехсдзысты, кәнә мә къардиүәй бирәгътән Уыттыраты чындызы әппәрст акәндзысты, уымән әмә мә рәдыйд къаддәр нәу. Баба-иу хуыматәджы нә загъта: адәймаг цыдәриддәр Хуыцауы әвастәй кәны, уыдон дәлимоны тәфагәй сты, уый йә амидин кәны, Хуыцау та, дам, ын сә фиддон кәны уәләуыл, кәнә зындоны. Диссаг у, дыууәйә дәр нә уыцы әнәхайыры әхсәв дәлимон

куыд сәрра, куыд самидин кодта? Уагәры йәм ңавәр әгәрон хъомыс ис, иунәг әхсәв мын әхционадимә әррагәнән бадарда, мә нәргә амонд уәтәры баззад, мә бинонты зындоны баппәрстон, мә уәздан мыггаджы зарәттаг фәкодтон, мә фәлмән, мә уарзон мады ингәны был әрләууын кодтон, ныр мә йә размә уадзгә дәр нал кәнүнц, куы алидзон, кәнә мәхи куы амарон, уымәй тәрсынц, әз иу Хуыцауы әваст ми бакодтон, әмә әгъгъәд у. Диссат, баба-иу афтә куы загъта: «Адәймаджы удән әрмәстдәр Хуыцау у тәрхонгәнәг» әмә, кәд әңәг афтә у, уәд раджы кәддәр Уыттыраты чындызән хъәубәстә Җәмән скодтой ахәм әвирхъау тәрхон? Ау, уәд әй къардиуәй чи аппаратын кодта, уыдон тәригъәдджын не сты? Кәд мыййаг, сусәг тәригъәд кәмә вәййы, Хуыцау зындонмә уый баппары, әргом тәригъәдджын чи вәййы, уымән та сә адәм уәләуыл бафидын кәнүнц. Афтә хуыздәр у: уәд тәригъәдджынәй не 'рләууы Хуыцауы раз адәймаг», — хъуыдатә кодта Косер.

Дуары къәпсыры хъәр фәңыд, Косер фестъәлфыд, йә хъуыдатә әрдәгыл әрбаскъуыдысты. Дуар байтом, әмә талынджы чидәр уатмә әрбахызт. Косер, цима исказмә удхос әрбахәссынмә әнхъәлмә каст, уйайу сыйтәгәй рәвдз фестад әмә йә афарста: «Чи дә?» Дзуаппы бәстү райхъуыст Арсәмәдҗы әнцад әмә уәзбын хъәләс:

— Даа дзаумәттә дә уәлә акән әмә әнәуәлдай ныхасәй мемә цом.

Косер фәсус әмә къуызгә хъәләсәй, «Хы-хорз», зәгъгә, бакодта, тагъд-тагъд йә сәрак дзабырты йә къәхтә атыста, йә тинтычъи кәлмәрзән йә къухы райста әмә үе 'фсымәрмә дзуры:

— Арсәг, цәттә дән.

— Гъе ныр мә фәстә цу!

Куыддәр стыр хәдзармә рапхызысты, афтә Косер кәуынхъәләсәй Арсәмәдҗы афарста:

— Арсәг, әңцамә бауайон?

Әңца ма гъеныр дәу хъуаг у, — загъта Арсәмәг әмә йә федте кодта. Кулдуармә куы рапхәццә сты, уәд Косер әрләууд әмә та йә афарста:

— Фәстаг ха-атт ма-а йә фе-фе-нон әңцайы...

— Руай, руай! Уый дәр дә 'йиафдзәни, — Арсәмәг чызджы уынгмә ссонәгау ракодта.

Ахсәр къохәй сә размә рацыд џавәрдәр нәлгоймаг, йә фәстә иадаңәй ласта дыууә саргъы бәхы. Бәхтәй иуыл сбадт Арсәмәг, иннәмән йә рагъмә әнәзонгә ләг Косеры рифтагау сәппәрста. Косер ләджы йә әнәуаг митәм гәсгә, стәй ма йә сәрыл цы цыргъбырынкъ худ уыди, уымәй раиртәста хъазахъяг кәй у.

Уәдмә хъазахъяг бәхән йе згъеллагом йә дзыхы ба-кодта, йе 'хтәнгтә йын сәлвәста, чызджы фәсарц бабадт, бәхырохтә галиу къухмә райста, рахиз къухәй та чызгән йә цонгыл әрхәңәцид аәмә ано кодта. Косер хъазахъяджы әнәджел-бетт бавнәлдәй фестъәлфыд, йә цонг феуәгъд кәнүныл ацар-хайдта, фәлә йын хъазахъяг йә фарс гуымиры цәф куы ба-кодта, уәд йә мәгүуры бон базыдта аәмә ныссабыр, быхста.

Барджытә доны сәрты ахызтысты, аәмә сә ных цәгатырдәм сарәзтой. Дзәвгар куы рауадысты аәмә галиуырдәм куы азыл-дысты, уәд Косер дызәрдиг нал кодта, йә мәләтә фәндагыл кәй цәуы, фәлә йә цәмәй, куыд хузы мардзысты, уый нә хатыдта. Хъәуәй цас дардәй-дарддәр кодтой уйиас йә сагъәс-саг хъуыдыты хъоргъы арфәй-арфдәр ныгъуылд.

«Куыд әрбадән әвиппайды әнәуынон, әрәджы дәр ма мыл әрхъәцмә чи нә хъәңди, уызы әфсымәртән?

Цымә кәм и, цы баци, ныр дәр ма мын мә зәрдәмә дард кәңәйдәр, стъалыйы дзир-дзурау, ныфсы 'ртау чи хәссы, уызы Базыг? Цымә мын мә уавәр зоны әви нә? Чи мын рахаста марыны тәрхон? Цәмән мә кәнүнц марынмә куырмәджы, Уыттыраты чындыз къардиуәй бон-сихорфон куы аппәрстой? Цы мадзалај мә мардзысты, кәд топпәй, уәд мә афтә дардмә цәмән раластой? Кәд мә, мыйяг, куыдзәппарәнмә ласынц? Цымә адәм цы цәстәй ракәсдзысты нә мыггагмә, фәцам дән, уый куы айхъуыса, уәд? Дә-дә-дәй, цы зәгъдзынән Дунескәнәг аәмә мәрдты Баастыры раз куы 'рләууон, аәмә мә мә уәләуыл цардәй куы 'рфәрсой, уәд? Куыд равдисдзынән ме 'лгъаг цәстом мәрдты бәстү нә фыдәлтәм?».

Хуымәтәджы нә фәзәгъынц: удхәссәг йә цәвәг кәмә сиси, уымә фынууынәгау фәкәсси.

Чызгән куыдфәстәмә йә хъуыдытә бинтон сәмхәецә сты, цәмәндәр аәм афтә кәссиң байдыдта, цыма йәхиуыл аәмә йә алыварс цыдәриддәр әрцыдис, уыдон әцәгәйдәр фын сты.

Йә цәстистыл әнәсцихәй уади Базыдҗы сурәт, йә хъусты

зәлланг кодтой Базыджы ныхәстә: «Мә сәууон стъалы, аз дәу амондән арвы кәронмә дәр фәңғәудзынаң, мә уд дәр дын суәлдай кәндзынаң. Мә гыщыл зәды хай, аз әмә ды кәрәдзи уарзгә әнусмә цәрдзыстәм, уымән әмә әнәтәригъәд стәм. Мә уалдзыгон уарди, дә зәрдыл дар, нырай фәстәмә аз әмә дәу кәрәдзийәничи әмә ницы ахицән кәндзән. Мәрдты дәр кәрәдзи уарзгәйә дзәнәты баддзыстәм. Маңаңмай тәрс, аз дә тәригъәды никүы баңаудзынаң әмә дә әфхәрын дәр никәмән бауаддзынаң».

Базыджы фәстаг дзырдтә ма Косеры хъусты зәльдисты, афтә хъазахъяг бәх әрурәдта, Косеры та саргъәй дәр рифтаг исәгау әристә әмә йә зәхмә әппарәгау әркодта. Чызгән йә аддыйн сәнттә цыдәр әрбәисты, йә уәрджытыл ләугәйә исдугмә саңдайә аzzад, стәй йә хәд сәрмә бәхы хуыррытткуы фәңцид, уәд бынтондәр йә әңдәр үавәрмә раздәхт әмә та сәр үәззау хъуыдитәй айдзаг.

Хъазахъяг Арсәмәгән мынәг хъәләсәй цыдәр загъта, стәй Косермә баңыд, йә къухтә үйин синагәй бабаста әмә йә цонгәй хәрды үәләмә ласәгау акодта.

Косер нырмә әнхәл үыди, топпәй йә фехсдзысты, зәгъгә, әмә йә мидхъуыдты йәхи уымә цәттә кодта. Афтә йәм каст, цыма уәд әваст, әнә уәлдай хъуырдухәнәй, әрбамәлдзән, фәлә йә ныр бамбәрста, хъазахъяг әй күздәппарәнмә кәй кәны, уый, әмә бынтондәр йә зәрдә асаст, йә буар әмризәдҗы рызти, әфсәртә кәрәдзи хостой. Косер ахәм үавәры үыдис, әмә сәры зонд тас әмә фәллад нал әмбәрста, әрмәст әй уәнгтә әнкъардтой, хәрды цәуын дзы, кәд стыр хъару домдта, уәддәр тыхамәлттәй, удхосмә цәуәгау тындыцта йә адзалмә, уымән әмә йә фидарәй уырныдта әрмәстдәр уый руаджы йә уд ссыгъдәг үыдзән, уый үйин айсдзән йә тәригъәдты уаргъ...

Хәрдмә цас бәрzonндәр цыди, уыйас рәстәгәй-рәстәтмә цәстистыл уайын байдыртой цавәрдәр әнахъинон, урс дарәсү, рұксәй конд адәймәгтә. Уәртә йәм үыдонәй иу комкоммә 'рбаңауы, Косер әй уайтагъд базыдта, уый үе 'мхәрефырт Зәриндә у.

— Зә-зә-зәри, ма мыл фәхуд, ма мыл..! — ризгә хъәләсәй йәм сдзырдта Косер, фәлә йә хъазахъяг йә цонгәй ра-риугъта әмә чызг фәхъус.

Косер әмәе хъазахъаг ҳохы сәрмәе куы схәццае сты әмәе къардиумә се' рғом куы сарәстой, раст уызы рәстәджы чызгән йәе ңастьтыл ауда, цима, сәрсәфәнырдыгәй сәе размәе раңаңыд Цәрәецца — йәе туырәй тыхджын рухс цыди әмәе Косерән йәе ңастьта тартәе кодтой. Усән йәе уәләе уыдис йәе райст-баба-вәрдү әрвхуыз зәлдаг къаба, йәе сәр та әмбәрзт уыди урс сәрбәттәнәй. Мад чызгмәе дәрцәфтомауәй мидбылты худгәе йәе къухтае әрбадардта, рауай, зәгъгә. Косер ма сывәллон куы уыди, уәддәр-иу әм Цәрәецца, дзуццәджы бадгәйә, йәхимә афтәе сидти. Чызджы фыццаг нае бауырныдта, уый дәр та, кәд мыйиг, Зәриндәйы фендау, ңастьтыл уайы, зәгъгә, фәләе йәе мады узәләг хъәләсү уаг куы айхъуиста: «Рауай-ма, рауай, мәе уды гага», зәгъгә, уәд йәе хъәләсү дзаг ныххъәр кодта:

— Ә-ә-цца, ных-ха-ха-тыр мын кән! — әмәе йәе уәрдҗытыл әрхайд. Хъазахъаг әй гәдйиы ләппинау зәххәй фелвәста әмәе йәе къәдзәхыл ныщавта. Чызг бауадзыг. Хъазахъаг әй сәрсәфыны билмәе сыйфәйласәгау баласта әмәе йәе тәккәе билгәрон зәххыл әруагтта, хъrimag иуварс әрәвәрдта әмәе, куыддәр чызгмәе әргүыбыр кодта, аппарон әй зәгъгә, афтәе йын йәхи Арсәмәг сәрсәфәнмәе нысхуиста.

6

Косер әхсәвы иуафон әрчъицидта. Йәе ңастьтае куы байгом кодта, уәд фыццаджыдәр федта дыууә бәхы къутәртәм бастәй, фәләе кәм ис, уый нае бамбәрста. Йәе алыварс акәстытае кодта әмәе йәе фарсмә Арсәмәджы куы ауыдта, уәд бамбәрста, кәм ис, уый. Арсәмәг, йәе уәрдҗытыл хъазахъаджы сау хъrimag, афтәмәй, дурыл бадт әмәе Косермә фәрсәджы каст кодта. Стәй бәхтәй иуы әрбаласта, әнәдзургәйә Косеры саргылы сбадын кодта, йәхәдәт иннәе бәхмәе схызт, чызгмәе, мәе фәстәе уай, зәгъгә, бадзырдта, әмәе фәуырдыг кодтой. Комвәндагмә куы рахәццае сты, уәд фәддзуяе ңағатырдәм сәе фәндаг адартой.

Хур сәуәхсиды сырх хъәццулы бынай үәе чыил сдардта, афтәе Арсәмәг әмәе Косер комгәронмә рахәццае сты. Хъәдрәбынты ма дзәвгар ауадысты әмәе иу нарағ къахвәнданыл әхсәрбыны хәрдмәе сзылдысты. Чысыл ма куы суадысты, уәд сәм разынд сәе фәндаджы кәрон — хъәдәлхынцъәй араэст къаннаег агъуист. Цалынмә сәе бәхтү бастой, уәдмәе агъуисты

чъылдымты әд хъримаг сә размә рацыд урс боцъо зәронд ләг — йә уәләдарәс әмәх хъатарайә бәрәг уыди, цуанон кәй у, уый. Арсәмәгимә кәрәдзийл бацин кодтой, стәй зәронд ләг Косермә раздәхт, зынәмбарән ирон ныхасыздәхтәй йын әгас-циай загъта әмә сә дыууәйи дәр хәдзармә бахуыдта. Ко-серән, пецы фарсмә цы уырындыхъ уыди, уымә азамыдта, сбад, зәгъгә, фәлә уый ләууыди, цалынмә йын Арсәмәг сбад загъта, уәдмә. Хәдзар уыди зәхбын, нылләг цар ын, сәгдзыд къултә. Йә бәстастәу уирагдурәй къона. Уый йә дих кодта дыууә әмыйас хатәныл, рухс сәм цыди топпуадзәнты хуызән нарағ рудзгуытәй.

Арсәмәг әмә зәронд ләг нылләг фынджы уәлхъус ныхәй-ныхмә бадтысты, әмәх Косер куыд раиртәста, афтәмәй әрдәг кәсгонагау, әрдәг иронав, зәрдиаг әмә дәргъвәтиң ныхас кодтой. Ныхастәнгәйә арәх Косермә кәй амыдтой, уымәй та бәрәг уыди, йә дардәры хъысмәтыл ын кәй дзурынц, уый, фәлә йә уырныдта, йә уавәрән хуыздәрүрдәм аивән кәй нәй, әмә уәззая хъуыдитимә әнхъәлмә каст хъысмәты ног фыдаевзарәнтәм.

Иуцасдәры фәстә Арасәмәг сыйстад, Косеры раз әрләууыд:

— Абонәй фәстәмә уыдзына ам — мәнә Мураддины хәдзары. Әнәнхъәләджы дә исчи куы фена, уәд зон: ды Мураддины ногъайаг хәрәфырт, зоныс иронав дәр, фәлә дын ам хи-онтәй ничи ис әмә дзы никәй зоныс. Абонәй фәстәмә де ’цәг мыггаг дәр ферох кән, махәй нал дә. Косер сәргүыбырәй ләу-уыд, йә къәсхүр уадултыл цәссыг әнәрәнцайгә згъордта. Арсәмәг ма Мураддинән кәсгонагау цыдәртә загъта, йә хъәбы-сы йә акодта, стәй дыууәйә дәр әддәмә ахызтысты.

Мураддин Арсәмәджы афәндарастант кодта әмә, фәстәмә куы ’рбаздәхт, уәд фынгыл арәвәрдта сәгүүты басы фых хъәдур әмә хъәбәрхоры кәрдзын, стәй чызгмә баздахт:

— Косер, ма хур, цы ’рцыди, уый әрцыди, топпәй куы фех-сынц, уәд нәмыгән фәстәмә раздәхән нал вәййы, фәсмон йә кәннын аргъ нәү. Мах, зәххон адәм, иууылдәр Хуыцауы хъәбултә стәм, әмә нын ныйярәгау на сонт рәдьидтә бары. Ды та дә рәдьид сусәг на бакодтай, басастәй йыл, дә зәрдәйирыстәй йә сраст кәннынл архайдтай, фәсмон ыл кодтай, уый Дунескәнәг йәхәдәг уыны. Хуыцауәй тәрсын на хъәуы, Хуыцауән табу кәннын хъәуы, тәрсын әмә хи хъаххъәнин

хъәуы әнәхуыңау адәймагәй. Цалынмә ды ам уай, уәдмә дын әз уыздынән фың дәр әмә фыдыфың дәр, әфхәрын дә никәмән баудаздынән. әз Җәмәй Җәрын, ды дәр уымәй Җәрдзынә, Җард та Җәуы әмә йемә амонд хәссы. Ныр та, мә хур, раяй әмә бахәр, стонгән мард дәр нә фәразы, сәр та кусгә нә кәны.

Косер йе' намонды бонәй абонмә ахәм зәрдәвәрән фәлмән ныхас нә фехъуыста, әмә йәм афтә фәкаст, цыма уәдәй нырмә уәззау хъуыдыйтәй йә сәрымагъз фыңғә кодта, әмә йыл ныр, зәгъән кәмән нәй, ахәм ахционад дәттәг, сатәг улдзәф әрбадымдта. Уыңы ныхәстәм чызджы зәрдә бинтондәр әрбауынгәг әмә хъәрәй кәуын райдынта. Афтә ма күндә, йә рәдид Җәрәццайән күң загъта, уәд.

— Косер, кәугә — на! Кәуынәй ницы пайды ис, әмә дәхиуыл фәхәә! — чызджы сәрил ныйиарәгәу йә армытъәпән әрәвәргәйә, загъта Мураддин, стәй йә фынгмә йә цонгәй бакодта.

Косер нырма цыбыр рәстәг кәд ацард Мураддины хәдзары, уәддәр йә уавәрмә әндәр Җәстәй кәсын райдынта: баярныдта йә, Хуыңауәй хатыр ракурән кәй ис, мәләт нә райсгәйә дәр йә фыдахәй фервәзән кәй ис, уый. О, фәлә әрәдҗы дәр ма кады бәрzonдәй зәрдәрайгә йә уарзон хъәубәстәм мидбылты чи худти, уыңы Косер нал уыд. Ныры Косер у, тыгъд бидыры базырхаудәй цызырнәг бazzайы, уый хуызән.

Куыдфәстәмә хәдзары куыстытә йәхимә райста Косер, хәринаг кодта, хуыссәнгәрзтә әмә уәләдарәсмә зылди. Мураддин хъәдәй цыдәриддәр хаста халсарәй, сырды фыдәй, дыргъәй, уыдон Косер бәлвырд кодта.

Кәй зәгъын ай хъәуы, чызджы зәрдә уәззау хъуыдыйтәй бинтон нәма сцуҳ, уыдон ай тынгәрдәр тыхсын кодтой, хәдзары-иу иунәтәй күң бazzад, уәд. Йә сагъәстү сәйрагдәр сси, әнхъәлцау цы гуырдзәй уыди, уый фидән. «Цытә йын кәндзынән, әвәгәсәгәй күң әруәззау уон, уәд? Базыг дәр күң никәцәй зыны, фыдәнхъәл мә күң фәкодта...»

Мураддин къаты бонты райсомәй сихормә цуан кодта, си-хорәй изәрмә та хъәдәй къахта къоппатә әмә уидгүйтә, кәнә та-иу быдта чысыл рәсугъд чыргъәдтә. Сабаты әмә хуыңауоны цыди, Дзылаты базар кәй хуынта, уырдаәм сәүдәджен

кәнүнмә. Хәрәгуаргъыл уырдәм хаста цәрмтә, чыргъәйтә, къоппатә, уидгуитә, хатт та сырды фыд дәр, әмә сә уәй кодта, кәнә сә әндәр истәуылтыл ивта. Базары-иу йә уәййәгтә дзәбәх күң аңыдисты, уәд-иу изәры, агъуысты ныхмә цы пәләхсар бәласы кәлдәзаг уыди, уыл бадт, әмә мынәг хъәләсәй цавәрдәр әңкъард зарәг зарыд, кәнә Ко-серән алыхуызон таурағтә кодта.

Иу ахәм изәр, арты фарсмә бадгәйә, ахәм хабар радзырда: — Кәддәр Пахсәныдоны әдде царди кәсгон әлдар Асланухъ. Әгъятыр әмә цъаммар кәй уыди, уый тыххәй йә адәм рахуытой «Сау әлдар».

Сәедз азы йыл күң сәххәст, уәд фыццаг усән ракуырдта йәхи хуызән хъәздыг әлдары чызджы, уый йын ныййардта цыппар чызджы әмә иу удхъуаг ләппу. Әлдарыл дыууиссәдз азы күң сәххәст, уәд йә зәрдә бахъазыд ассийаг мәгуыр ләджы цыппәрдәсаздыд рәсугъд чызгмә. Чызджы хәдзармә минвәрттә барвыста, фәләе йын ай нае радтой, нырма, дам, сывәллон у, зәгъгә, уый әфсон. Әлдар уыцы хабар күң базытда, уәд фырмәстәй цәхәртә калтта, йә минәвәрттәм загъд кодта: «Ау, уыцы хъуымиаг куытә мә дәлбар сты, уый сә ферох и! Уыдон уын, хъуамә, куын скодтаиккой, сә кәвдәссы зад гадзайыл сын кәй барвәссыдтән, уый тыххәй, әниу сын ай тыххәй цәуынә рахастат?» Дыккаг бон әлдар йәхәдәг әмә йә гәрзифтонг хәрзгәндҗытә чызджы хәдзармә баләбурдтой, йә цәститы раз ын йә мад әмә йә фыды фыннад фәкодтой, чызджы йә гәндзәхтә тилгә голладжы ныппәрстой әмә йә рахастой.

Чызгән әндәр гәнән нал уыди, әмә, мәстәй йә былыцьәрттә әүүилгә, әнәуынон әлдарән сси хъазәнхүл, къәхтәхсәт әмә фаджыс мәрзәг. Йә цәрәнуат уыди талынг скъәт, дзаумайы хорзән та — кәттаг раздарән әмә салбар, сынтәг әмә гәрзтәхсән тәгәна, фаджысхафән бел әмә уисой.

Чызгән афәдзмә әлдарәй райгуырд ләппу, фәләе йә әлдар йәхицән фыртыл башмайын йә сәрмә не 'рхаста, әмә йә мад тыхамәлттәй схъомыл кодта. Ләппу дәр йә мадәй амондаджында әфәци әмә цагъайраджы бонтә 'рвиста, сау әлдары уәтәртү әмә уыгәрдәнты мамәлайы къәбәрыл уәхскүәзәй күиста, быхста әлдары цъаммар митән. Сәедз азы йыл күң сәххәст, уәд сәфәнд кодта, гыццыләй нырмә кәй уарзта,

йә хәрзәгъдау хъуыстгонд қәмән уыди, йә уынд, йә кондмә та хур дәр ма хәләг қәмән бакодтаид, уыцы мәгүир, фәлә күистуарzon Афинәтимә йә цард байу кәнын. Чызг әмә ләппуйән сә фәнд, сә хъуыды иу уыди. Ләппу чызджы фыдма минәвәрттә барвитынмә куы хъавыд, раст уыцы рәстәджы сау әлдар чызджы қәмдәр федта әмә йе 'ххуырстытән бабар кодта, чи у, уый базонут, зәгъгә. Дыккаг бон ын әххуырстытә загътой, кәй чызг у, уый, стәй йә әлдарән йә номылусы фырт кәй куры, уый дәр. Әлдар айтә-уытә нал фәкодта, уыцы 'хсәв йә хәрзгәндҗитимә чызджы хәдзармә баләбурдта әмә, кәддәр йә дыккаг усы куыд рахаста, афтә Афинәты дәр дыккаг номылусән рахаста.

Дыккаг әхсәв әлдар чызджы хуыссәнмә баңыд әмә йәм куыддәр бавнәлдта, афтә йә чызг хъамайә срәхуыста, әмә дә фыдгул уый раны фәүәд. Чызг ма рудзынгәй бәргә рагәпп кодта, фәлә йә хъалагъуры нәмыг алидзын нә бауагъта. Топпы гәрахмә адәм әрбамбырд сты, фәлә байрәджы, сау әлдары мард ссардтой чызджы уаты, чызгән йәхи та удисгә — рудзгүйты бын...

— Мураддин, әмә ләппу та цы баци? — әрәджиау бафарста Косер.

— Ләппу кәдәмдәр аңыд әмә, цы фәцис, уый ници зоны...

Косеры дисы 'фтыдтой Мураддинән канд йә таурәгътә нә, фәлә ма йәхәдәг дәр. «Диссаг у, ахәм хәдзонд, әрхъуыдьджын әмә хиуылхәст адәймаг ам иунәгәй моладзаны цард цәмән кәны, уый. Хъодыгонд уайд, әмә әгәр әфсармҗын у; әнәхуыщау уайд, әмә уәд ламаз нә кәнид; уәдә искази дәр нә амардтаид — әгәр фәлмәнзәрдә у. Уәвгә, Базыг дәр тызмәг нә уыди, фәлә йә, әвәццәгән, йә уавәр самидин кодта уыцы афицеры амарынма. Мураддины царды цыдәр сусәгдзинад ис, фәлә цы у? Хъуамә таурәгъты аивәй йәхи кой дәр фәкәнү...» — афтә хъуыдитә кодта Косер.

Мураддин дәр әмбәрста чызджы әмә иудадзыг дәр архайдта, цәмәй йә хъынцъымтәй иртәст уа, ууыл, зәрдәтә йын әвәрдта, йе сконд хәринагәй йын әппәләйд, йемә йә дыргътә әмбырд кәнынмә кодта, уәләдарәс ын әлхәдта, суанг ма хәдзары күистәгътыл йемә уынаффә дәр кодта. Иуәй-иу хатт әм-иу фәдзырдта.

— Косер, мә хур, рауай, әмә та дын нәртон диссәгтә радзурон!

Косеры нал уырныдта, йæ бæллæхты фæстæ ма искæй адæй-магау баҳъæудзæн, уый, уымæ гæсгæ йын æхсызгон уыди Мураддин-иу æй ныхасмæ куы агуырдта, уæд, æниу уыцы уавæры стырдæр циндзинадмæ æнхъæлмæ куыд кастайд, фæлæ йын уæддæр йæ зæрдæйи тарфы кæмдæр цыдæр дзырдта: «Де'фсымæртæ дыл сæ къух нæ систаikkой, æгæр бирæ дæ уарзтой», — æмæ йын уый ҹавæрдæр ныфсы цыртт лæвæрдта, чи зоны, æмæ ма сæ хъæуын, зæгъгæ.

7

Фæззæг йæ бартæ йæхимæ райста. Дзæвгар фæсатæг дæр. Ахсæвыгæтты ставд æртæх æртилаг къоритæй кæрдæгыл бадт. Иуæй-иу бæлæстæн сæ сыфтæр азгъæлд, фылдæрæн та хъай-лайау сбур сты. Мыртгæ æмæ къæбырттæджы сырх пуцæлттæ ранæй-рæтты адæймаджы цæстæнгас сæхимæ сайынц. Рæстæгæй-рæстæгмæ хърихъуплыты цæвæгæнгæс хал, æнкъард хъырругæнгæ, хуссармæ фæцæй хилы. Цæвиттон, рæстæг зымæдджы хæстæгæй-хæстæгдæр кодта. Рæстæджы цыд Косеры ног сагъæсты 'фтыдта — йæ хъуыдыта иугæндзонæй уыдысты, фæстаг бонты йæ ахаст æвдисын чи байдыдта, уыцы райгүри-нагыл. Тынгдæр мæт кодта, куы æруæззау уа, уæд иунæгæй цытæ кæндзæн, уæлдайдæр зымæгон, ууыл. Базыг ма искæцæй фæзындзæн, уый йæ нал уырныдта, æрмæст ма йын цыдæр удæн-цой уыди Мураддин йæ фарсмæ кæй ис, уый.

Иу райсом та Косер æрхы доны гæрзтæ 'хсадта. Суаргоммæ фæндаг та ардæм хæстæджыты цыди, уымæ гæсгæ чызг æдас нæ уыд, æрвylбон дæр тар къаба æмæ ногъайаг кæрдæгхуыз салбар дардта, тарсти искæй цæст ыл куы 'рхæца, уымæй. Мæнæ ныр дæр лæмбынæг хъусы алы сыйртма. Халон хъуахъх кæнæ чырттымы къæр-къæр куы фæцæуы, уæд фесхъиуы, йæ куыст фæуадзы æмæ йæ алфамбылаймæ акæсы. Мæнæ хæстæг кæцæйдæр райхъуыст бæхы мыр-мыр. Уæдмæ Косер гæрзтæ 'хсад фæцис æмæ сæ рæвдз чыргъæдмæ авгæдта, фæлæ сæ фел-васон, зæгъгæ, дзуццæджы куыд æрбадт, афтæ йæ тæккæ размæ зæххы бынæй стæхæгау, февзæрд бæрzonд æмæ хæрзарæзт пыхс рихи лæппулæг. Чызг исдугмæ джихæй аzzад, æнæзонгæ лæгæн йæ ирон дзабыртæй йæ цæгоммæ цадæггай йæ цæст схаста, стæй сабыргай систад. Ахвæр уавæры баҳаудта, уый куы ра-хатыдта, уæд алидзыны охыл йæхи иуварсмæ аппæрста, фæлæ

йә фәстәрдыгәй дыккаг әнәзонгә ләг мидбылты худгә ацахста. Чызг ма иу цасдәр йәхи атоныныл ацархайдта, фәлә ыйн пыхс рихи ләппуләг йә къухтә әмәй йә къехтә әрчырәхсәнәй абаста. Чызг ныхъхъәр кодта Мураддин, зәгъгә, әмәй ыйн уәд йә дзыхы пысулаәй къәрмәг атъистой. Тыгәндҗытәй йә сываллонхәссәгау сәхъәбысы рахастой, се 'мбаелтә сәм әнхъәлмә кәм қастысты, уырдаә — фәнда-джы билмә әмәй йә бәхуәрдәттәй иуы гүйффәйы хъавгә әрәвәрдтой, стәй сәхәдәг дәр рәвәдз сәхъәбәтты агадтысты әмәй уайсурәй сәхъәбәттәй адәрдтой. Ләппутә уыдысты цып-пар әд үәрдәттә, үәрдәттәй әртә уыдысты уаргъәфтыд, иу та — афтид. Афтид үәрдоны хиңау уыди Косерән йә къухтә чи бабаста, уый. Ласгә дәр әй уыцы үәрдоны кодтой.

Косер әмәндәр нә тарст, исчи йәм сәхъәбәттәй әмәй үәрдоны охыл бавналдән, уымәй.

Иу нараәт комы дзәвгар баңыдысты, әрурәедтой әмәй, Косер үәрдоны бадти, уырдаә әрбаңайыдысты. Уәрдоны хиңау Косерән йә къухты баст әмәндәр чысыл фәуәгъедәр кодта әмәй йәм мидбылты худгә иронуа сәзирдта:

— Эәз дәх хуызән рәсугъыд рагәй куы агуырдтон...

Косер йәхи ницы фехъусәгау акодта. Уәдмә иннәтә дәр әрбахаәцца сты.

— Бимболат, куыд у дәх кәсгон мәлхъ, нә дын ныххуындуг? — афарста ләппутәй хистәрхуыз чи уыди, уый. — Кәсүт әм йә цъәх салбаримә — раст уалдзыгон джыдҗынайай у. Ауыстән, кәсгон чыздҗытәй дәр рәсугъыд сты, дзәгъәлы сыл нә хәләф әнхынц үәлладжыраг әлдәрттә... Сәхъәбәтты та сбадтысты әмәй ано кодтой. Хуры зылд хәхтә цъуппитетәм әрхәстәг, афтә комы арф баңыдысты әмәй фәсвәндаг иу әрдүз рәсәнән равзәрстай. Бәхтә суәгъыд кодтой әмәй сәхъәбәттәм рәтәнәгъедәм дәргъыбаст бакодтой, сәхәдәг, комдзаг скәнәм, зәгъгә, әрбадтысты. Иу дзы Косерән йә разы дзул, цыхт әмәй къумәлы къус әрәвәрдта әмәй ыйн йә къухтә райхәлдта. Чызг хәринагмә кәстә дәр не 'ркодта, әрмәст йә сәрбәттән әсестытыл нылләг әруагъта әмәй йә цондҗыхъултә әууәрста.

— Уә дзылаты рәсугъыд, хәргә кән — афтид голлаг хъил нә ләууы, хәринагмә амонгәйә загъта ләппу, фәлә Косер йәхи әнәмбәрәг скодта.

— Бимболат, дәх дзыхъынног цардәмбалән әнә дәу къәбәр

йә хъуыры нә цәуы, рацу-ма ардәм, — ләппуйы уыцы ныхәстәм иууылдәр баҳудтысты, Бимболат та әңгәдәр чызджы размә 'рбаңыд.

— Цәмән дәм фәдзырдан, кәд ай, мыйаг, йәхихъуыды фәнды, — мынаг хъәләсәй загъта ләппу.

Хъуамәе, афтә дәр уа, рәстәг бирәе раңыд, — загъта Бимболат әмә чызгән йә къәхты баст дәр райхәлдта, уәрдонәй йә әрхизын кодта, дәлдәр цы уәләнгай ләгәтгөнд уыди, уырдәм ын баңамыдта, йәхәдәг иуварсмә аңыд. Бимболатәй фәстәмә уәрдонмә күни ракодта, уәд та йын йә къухтә әмә йә къәхтә сбастой. Әмә та фәраст сты.

Хур уәдмә аныгуылд, әрмәст ма әрвгәрәтты йә рухс гәзәмә бәрәг дардта. Әхсәвы тар скәсәнәй хәхтәм ләсү. Фәнdag нал зыны, әмә бәлләттә сә зәрдә дарынц бәхтыл; бәх фәнdag аңкъары әмә әдәрсгә уайы. Мәнә сә цавәрдәр хъәуы бинмә әрбаластой.

Бимболат йә уацайрагмә кәд арах ракәс-ракәс кодта, уәддәр әй нә базыдта, күн алыйгъд, уый. Ныхъхъәр ласта — Хасанбег! Уром! Чызг цыдәр фәци! Әркастысты уәрдонмә, әмә дзы чызг баст цы әрчъирәхсәнтәй уыд, уыдон дәндаг әхсыдәй...

Косер бон адәмәй тарст әмә йын бирәе цәуын не 'нтысти, әхсәв та, сыртәй тәрсгәйә, әгъуиссәг кодта. Йә хәринәгтә систы зайдәхал әмә гагадыргъ. Бынтон сләмәгъ, бонәй йә хуиссәг ахсын байдыдта, сывәллоны сонт змәлд ын хъуыдыйаг сси, афтә йәм каст, цыма йын уый йә катай, йә хъуыдитә әмбары...

Иу райсомраджы Косер йә хуиссәнуаты стыр къәдәхдүры фарсмә къуырфы күни бадт, афтә йә хъустыл ауад уасәдҗы уасты хуызән. Байхъуиста. Ныр әм сыйғаңдәрәй фехъуист. Тыхтә-амәлтәй систад әмә цудтытәгәнгә араст уасәдҗы уаст кәңзырдыгәй райхъуист, уызырдәм, мәнә йә размә бәрзонд иу къуылдым фәңыд. Зонгәе йәм фәкаст. Йә фәд-йә фәд фәстәмә раздәхт. Иуцасдәр күни ауад, уәд әм уәлбыләй стыр уәрәх ком разынд, әд мәсгүйтә әмә хуымы цәндтә. Доны былтыл күни афәлгәссыд, уәд йә цәстистыл нә баууәндыд: фәлә Брыттыаты күнрой! Әрәджиау ләмәгъ хъәләсәй сұзырдан:

— О, сау удхор, цы дын кодтоң, цәуынна мә ныуудзыс?

Хуыщауы фыдахәй цъәх арты фәсүдзай! Тфу! Тфу! Бастьәл — дур систа әмә йә «хәйрәгыл» фехста.

«Цәмәй тарстән, уый мыл әрцыд», — йәхинымәр загъта Косер, йә райгуырән Куырттаты коммә ләмбынәг кәсгәйә.

Чи йәм дзы әнхъәлмә кәсы? Ничи. Әрмәст — худинаң.

Косер раздахт, әхсәв сыртәй кәм әмбәхст, бон та йын хуыссәнуат чи уыди, уыңы къуырфмә. Йә раздарәны дзыппәй систа, зон ңыхырыны цы уәтәры зокъотә әрәмбырд кодта, уыдонәй Җалдәр, аддженән сә бахордта, стәй йәхи фынты әвдҗид бакодта.

8

Фәззыгон донгъуыз бәзджын мигъ Дзывгъисы йә быны ныннорста. Әдзәм хъәуы ңиуызмәләг нәй, әрмәст хъуысы комы доны иугәндзон хәл-хәл әмә дардәй кәңәйдәр кәйдәр күйдзы әнәбары хәпп-хәпп. Сәрдыгон асафәтты хъәубәстә сә изәры зиләнты фәстә къордә-къордәй фәбадынц дуәртәм, фәлә сә ныр уәлдәфы сатәг Сафайы дәлбазыр бакодта.

Косер сә нылләг дурәмбонды фәстә йә уәрджытыл ләууы әмә әдзынәг кәсы, кәддәр чындыкхәсджыты 'рбацыдмә хәрзәфснайд кәй бакодта, уыңы уарzon кәртмә әмә та йә цәстисыг фемәхст. Мәнә йәм сә зәронд күйдз, йә къәдзил әхсызгон тилгә, әрбацыд, йә русын әвзагәй асдәрдта. Әвиппайды хәдзары дуар байтом, чидәр иуырдәм чиугә рахызт. Чи уыд, уый Косер, талынджы нәма раиртәста, фәлә ләг әмбондмә хәстәг күү 'рбацыд, күйдзмә «Мила», зәгъргә йә номәй күү фәситти, уәд, Мысырби у, уый базында, фәлә йәм диссаг фәкаст йә базмәлд — ләг тыххәй цыди, йә рахиз къях зәххыл ласәгау кодта, рахиз къух та, тахынәгау, уәгъд дзедзырой кодта. «Хуыстризәг?!» — фыды фенгәйә чызджы сәрү магъзы фәмидәг уыңы хъуыды, зәрдә йәхи риуы гуыдырыл ныххоста. «Хуыстризәг мын ныщавта мә мәгүүр фыды! О, Хуыңау, уый та дын цы кодта, аххосджын аз күү дән, уәд. Цәуыннә мә амардтай, цәмән ма мә фервәзын кодтай?!» — йә хъарәг күү сирвәза, уымәй тәрсгәйә дыууә къухәй йә дзыхыл ныххәңцид.

Мысырби күйдзән холлаг әрәвәрдта әмә фәстәмә хәдзармә баңыд. Косер ма дзәвгар фәбадт, кәд мыйиаг Цәрәцчайы исты хуызы фенин, зәгъргә, фәлә хәдзарәйничи-уал раңыд. Уәдмә тынг суазал, гәртт-гәртт кәнын райдында

әмәе әмбондыл бахызт, бәхдоммәе баңыд. Уым ауыгъд уыди зәрөнд уәләсін кәрп. Йә уәләе йә скодта әмәе аңыд кәддәр ын Арсау цы ләгәт бацамыдта, уырдәм. Косер куыддәр ләгәті фәмидағ, афтәе йә сәрты тарст уыгтәе қалдәрағай фәд-фәдыл ралиуырдтой, сә базыртәй дзәхст-дзәхстгәнгә. Косер, фың-цаг цы 'рцыди, уый нәе бамбәрста әмәе йә мидбынаты йәхи зәхмәе нылхъывта, стәй къуымы йә кәрцы мидәг бағынәй.

Дыккаг әхсәв та Косер ногәй әрцыд хъәумә, мә мадәй кәд исты бәрәг базонин, зәгъгә. Кәрты кәразы сәрмәе схызт: уырдыгәй дзәбәх зынд къонаіы артдзәст, фәләе хәдзары Цәрәецца зынағ нәе уыди, къонаіы дәр арт нәе сыгъди. Йә риңчын мадыл исты 'рцыди, уый зәгъын нәе, фәләе ма афтәе хъуыды кәнені дәр нымд кодта, ома зынг зәгъынәй ком нәе судзы, фәләе зәрдә риссы.

Косеры стонг баҳаста әддаггонмә — Цәрәецца уым арәх әфснайдта хус дзиңза әмәе дыргұтә, фәләе дзы ныр дзиңза нәе разында, әрмәст иу тәсчын кәрдотә уыди, иннәйы та — мугәтәе. Чызг йә раздарән райхәлдта әмәе дзы кәрдотәй қалдәр батыхта. Фәстәмәе күн раңайцыди, уәд фәсдуар стыр тъәпәнәг ауыдта, цы дзы и, зәгъгә, йә күн асгәрста, уәд — зады цъәл. Чызгән йә зәрдә ныссәххәтт кодта: «Аңы бонты фәzzәджы хистытә фәкәнинц, махмә та.. цы уыдаид..? Тобә! Тобә! Уәууа, алцәмәй дәр тәрсын күн райдыдтон. Тагъд фистәлвиңән бәрәгбонтә уыдзысты әмәе, әвәцәгән әңца рагаңау бәгәны баҳсиста», — афтәе йәхинимәр ныхәстәе кодта. Косер уымәй размә цъәл нәе, фәләе әнтыды цымгә дәр йә дзыхмә никуы схаста, нәе йыл әрвәссыд, ныр та зәрөнд сылыхъ рагъәнәй әристе әмәе йә цъәләй байдзаг кодта, стәй фәсфәдты йә ләгәтмәе аңыд. Кувәндоны размәе күн схәццә, уәд сылыхъ зәххыл әрәвәрдта, кувәндонырдәм йә уәрдженитыл әрләууыд әмәе мынәг хъәләсәй бақуывта: «Табу дәхицән, бәрзонд Ләгтүдзуар, дә хорзәхәй ныххатыр мын кән!» — стәй систад әмәе Кафән ләгъзыл йә цәст ахаста. Йә цәститыл та ауад йә фыңцаг хъазуатон кафт Базыгимә. Зәрдил та әрләууысты хъәлдзәг амондажын бонтә, йә кад әмәе йә бәллицты таҳт. Тынг зын у царды бәрзәндты тәхәгән әвиппайды нылләг архауын. Бәрзәндты тәхдженитәй чи цәмән әрхауы, уымән йә аххосағтә вәййынц

дыууæ хуызы: иутыл базыртæ нæ вæййы, иннæтæ та, базырдкын уæвгæйæ, нæ рахатынц дуджы дымгæты ахаст æмæ сæ базыртæ асæттынц.

Косер цалынмæ лæгæты цардис, уæдмæ цъæл, арты фых хыдырæт æмæ сæ уæтæры цы хус цыхт ссардта, уыдон систы йæ минас, нымæты æмæ куырæты бызгьюртæ, дзала æмæ уæлбæры гæппæлтæ та хуыссæны фæлыст.

Иубон, фæззыгон цъæх мигъ комыл йæхи куы айтыгъта, уæд Косер æрцыд Дзывгъисы сærмæ цы хъарм суадон уыди, уым йæхи æрæхсынмæ. Мæнæ йæм уæлмæрдтæй райхъуист сылгоймæгты ныхас. Чызг дураууонмæ йæхи байста. Уæдмæ сылгоймæгтæй кæцыдæр хъарæг кæнын райдыдта:

Дæ-дæ-дæй, ме 'дзард хо, радæй мæ рад куы уыд, уæд мæ куыд ныууагътай?

Талынг дæ уымæл уат, сау къæй дæ фæлмæн баз, дзурагæт æмбал дæр дын нæй...

Уæртæ дæ цардæмбал, фу-фу дын чи кодта — сусæгæй марой кæны.

Дæлæ дæ буц чызгæн йе 'взонг буар кæфхъуындар гæбазгай хæры.

Нал-иу дæм бадзурдзæн буцæй дæ рæсугъд чызг, бирæ дæ уарзын, æцца, зæгъгæ!..

Косер фестъæлфыд, хъарæг Цæрæщайыл у, уыцы хъуыды зæрдæ нынкъуысын кодта, фæлæ фæдышæрдиг, кæд, мыйяг, хъарæггæнæг æцца нæ, фæлæ æндæр ном загъта, ууыл æмæ дардæр хъуыста.

Уæртæ уæ къæсæрыл амонд æнхъæлцауæй бæззад йæ чындиндæzon чырын.

'Взаргæ лæппутæй йæм ничиуал бахатдæн «Хонæм дæ хъазтмæ, Косер!»

Рухсаг, мæ иунæг хо, рухсаг дæ хъæбул дæр, ацы мæрдтыл ут фæдзæхст!

Косер æрæджиау базыдта йæ мадыхо Зæлдайы. Сонтау фæхъæр ласта, «Æцца-а-а! Йæ-æ-хæ-хæ-хæ!» зæгъгæ. Сылгоймæгтæй кæцыдæр рахъæр кодта: «Уссиу! Нæ фыддæр дын худинаг!». Бæрæг уыди, Косеры хъæр уыджы уаст кæй бандхъæлтой, уый.

Уæдмæ устытæ ацыдисты. Чызг йæ мады уæлмæрдмæ бацыд æмæ йе 'мбæрцæгæй ингæны уæзæгтыл ныддæлгом. Афтæ йæм

каст, цымәй йәм уәзәджы фәлмән зәлдәй хъардта йә мады хъарм, ахста йын цима йә буары әхсизгон тәф...

Аивгъуыдтой Цыпурс әмә Ногбон, тъәнджы мәй йә барты бацыд. Косер әнхъәлцау цы гуырдзәй уыди, уый арахәй-арәхдәр сонт фезмәлдүйтәй нысәнтәе әрвитын райдытда, дунейы рухс фенены афон мын у, зәгъгә.

Доныскъәфән әхсәв бонырдәм сывәллон бәлвырдәй йәхи әddәmә курын райдытда. Косер йә лыстән бадзәбәхтә кодта, җадәггай ләгәтәй рацыд, Мады-Майрәмы кувәндонырдәм йә зонгуытыл әрләууыд әмә скүвштә:

—О, Сыгъдәг Мады-Майрәм! Табу дәхицән, табу дә сыгъдәгдинадән! Ныххатыр мын кән... Табуафси, мәе саби де уазәг...

Уый фәстәе әртхос райста, хус нәзы 'хсныф ссыгътә, ома ләгәт артдзәф фәкодта рәстмәйы хъуыддагән.

9

Иу бон Дәллагхъәуы сәрмә Гуыриаты хъомгәс федта әнахуыр адәймаджы цыдәр цъәх дарәсү. Әңгәт, сылгоймат уыди, әви наелгоймаг, уый нае раиртәста.

Хәмәтаты Циндә әмә Цоколаты Дзерассә та әнәзонгә сылгоймаджы Дзывгъисы уәлмәрдты федтой — цъәх ногъай-аг салбары, дам, нае тәккә рәзты азгъордта әмә бәрәзеты фәаууон. Адәм хъуыдыйаг фесты, уымән әмә куырттаты сылгоймәттә салбартә нал дардтой.

Хуыдзиаты Саумәр ард хордта, Джөргүубайы хәд размә, дам, мәхи Җәстәй федтон, Абациаты куыройы бинәй дәлимон уәләсин кәрцы бәрз къохмә куыд асенк ласта уый. Йә уәләдәрәс әмә йә даргъ дзыккутәм гәсгә, дам, ус-бирағъ цы вәййы, уый уыди.

Хохы хабар дугъон бәхыл бады. Цыбыр рәстәгмә, комы ус-бирағъ кәй фәзында, уый дызәрдүггаг бираётән нал уыди. Иу бон Барзыхъәуы ләгты 'хсән ахәм ныхас циди:

— Фехъуыстат, айфыщаг ус-бирағъ Дәргъәвсү комы цытәе бакодта, уый? — райдытта Дзодзиаты Аксо. — Әндәрәбон мын Тохтиаты Салам ахәм диссаг радзырдта. Фәзыхъәуы ләппутә, зәгъы, быдырәй хор сәйлластой әмә ус-бирағъ кәсгөн чызджы фәлгонцы сә размә рацыди. Йә рәсугъдзинадәй син сәртәе куы разильн кодта, уәд әй ләппутә

әрцахстой. Күйддәр сә хъәугәронмә схәццә сты, афтә сын бирәгъ фестад, уәрдонәй алиуырданда әмә цәстыйфәның къуылдмә хъәды смидағ. Уыцы ахсәв уәтәры фондз әмә ссәдз фысән сә къубәлттә адзәнгәл ласта, гъестәй бавдәлд, гамхуд йә уәлә әркодта әмә иу дәргъәфсагән йе'ртә дугъоны афардәг ласта, уымә, дам, ыл хъәуы күйтәй иу дәр хәпп не сфәрәзта, йә цәстәнгасәй, дам, сә фәсүтыр кодта.

— Хуыщауыстән уә ныхәстәй иу дәр мән наә уырны, аәз афтә хъуыди кәнын, әмә ус-бирәгъы адәм әрымысыдысты. Хәйрәг ис, ус-бирәгъ наәй, — загъта Елханаты Фидар.

— Цытә дзурыс, Фидар, ау, уәд уәлә сәрвәтәй — Дзиррийи дзуары бынәй ус-бирәгъ йеддәмә Гуыриаты нывонд гал чи адавтаид, йе'фәгъыл нывонды къәбәл куы уыди, уәд әм хәйрәдҗджын йеддәмә чи хъуамә бауәндыдаид? Уәлләй, йә ныхмә йын исты мадзал куынаә саразәм, уәд наә нылгаффутт кәндзән, наә сывәлләтты та нын рынты амәддаг бакәндзән. Уымән цы кәнын хъуыди, уый наә фыдәлтә хорз зыдтой, фың-циаг-иу сబәлвырд кодтой, кәй бинойнаг у, уый, гъестәй-иу ын йә хәдзары разбадән әркодтой әмә-иу, күйддәр фәзында, афтә-иу ай ацъипп ластой, уый фәстә — маргә, — загъта Хәдарцаты Дрис.

Уәды заманы бирәты уырнында дәлимонтә сәртәг сылгоймагәй ус-бирәгъ куыд скәнынц, уыцы аргъяу. Фыңцаг, дам, ай сә комытәфәй самидин кәнынц куыройы нучы нылләссыныл, куы нылләссы, уәд та бирәгъ фесты. Фәлә бахъуаджы рәстәг сылгоймаджы фәлгонц дәр райсы, кәнә гамхуд нык-кәнә әмә афтәмәй адәмән алыхуызон фыдбылызтә февзарын кәнә.

Ус-бирәгъ, дам, цы куыройы нучы нылләссы, уымән йә быны хәйрәдҗытә ахсәвигон фәбадынц әмә сәхи фәнайынц. Уый хынцгәйә, фыдәлтә куырәйтты бынәй, стәй дәлдәр дон никуы истой, талынджы та дзы йә къух дәр ничи тъыста, хәйрәдҗы комытәфдзыд у, зәгъгә.

Сәууон ныхас, дам, уадыл бады. Әртхырәны мәйы иу райсом Гуыриаты кусәг гуырдзиаг Бичихъо Дәллагхъәуыл ног хабар атаяус кодта: абон, загъта, мәхи цәстәй федтон, ус-бирәгъ чызджы дарәсси бәрzonд ләгәтмә куыд бацыд, уый. Уыцы хабар фехъусгәйә ләппүты стыр къорд әд хәцәнгәрзтә ныхасы хистәрты раз әрләууыдысты.

— Фәсивәд, наә уә уромәм, — къордыл йә цәст ахәсгәйә, райдыңда хъәуы хистәр Уасләт. — Хъуыддаг күйд ахсджиаг әмә тәссаг у, уый уын амонын наә хъәуы, әрмәст, уә хорзәхәй, рох уә ма уәд, Бәрзонд ләгәтмә наә фыдәлтә наә цыдысты, сыгъдәт ран кәй наeu, уый тыихәй, дыккаджы та, ләгәты чи ис, уый баélвырд базонут: ус-биrægъ әнхъәләй әнах-хос адәймаджы тәригъәды күйд наә бацәуат, афтә.

Хур акъул, афтә ләппутә ләгәты ныхмә хәстәввонгәй әрбадтысты. Хур фәссохмә ныттылд, йә фәстаг тынтаeй ма бәрзонд әврәгътә рухс кодта, раст гъеуәд ләгәтәй әд къәрта цъәх салбары рацыд сылгоймаг. Дыуаe къухәй йә урс даргъ дзыккутә фәсонтәм ашпәрста.

Сылгоймаг цъәх салбары ус-биrægъ у, уый ләппутән дызәр-дыггаг нал уыд, әмә сә әмәхсты гыбар-гыбур хәехтыл араугә азәлыд. Сылгоймаг ләгәты фәмидаe. Цалынмә сә хъrimәттә ифтыгътой, уәдмә ләгәтәй райхъуыст сылгоймаджы зәрдәхалән цъәхахст. Уый хәд фәстә азәлыд дыккаг әмәхст, әмә та цалынмә ләппутә сә бәрцытә әмә сампалтимә ар-хайдтой, уәдмә ус-биrægъ кәй хуыдтой, уый даргъ урсдзык-кутимә, тугәй амәст бәгънәг сывәллон йә къухты, афтәмәй ләгәтәй къардиумә рацыд.

— Би-рæгъ-тæ-ә! — йә хъәләссыдзаг ныххъәр кодта, дыуаe цонгәй тугәйдзаг сывәллоны йә риумә әрбалвәста, афтәмәй фәндаджы хъәбәрмә къардиуәй йәхи фехста әмә нал базмәлыд. Уыцы ныв фенгәйә, ләппутә исдугмә джихәй аzzадысты стәй, сә амәддагмә хәстәг наә бацәугәйә, иугәйттәй хъәумә аивгъуытой.

Зын зәгъән у, ләппутәй иу дәр мард ус-биræгъмә цә-уыннаe бацыд, уый. Чи зоны әмә сә иутә тарстысты ус-биræгъән йә мардәй, иннаетә та, әвәццәгәn, тарстысты, мард сылгой-маг ус-биrægъ куыннаe разына, уымәй әмә сә наә фәндид йә фенин.

Дәллагхъәу әмә Дзывгъисы цәрдҗытә дәр, кәд ус-би-рæгъәй әмә йә мардәй дәр әдас наә уыдысты, уәddәр дык-каг бон йә фенинмә ацыдысты. Мард кәм уыди, уырдәм наәма бахәццә сты, афтә уыцырдыгәй райхъуыст бәхы әнахуыр зәрдәхсайгә уаст, цыма истәмәй тәрсы, уыйау. Адәм фәндаджы фәзиләнәй куы ахыстысты, уәд бәхән йәхи дәр федтой: уый фәндаджы был ләууыд, йә сәр бәрzonд систа әмә адәммә

әдзынәг каст, цыма зәгъынмә хъавыд: «Рауайут-ма, фенат ам цы баэллахтә 'рцыд, уыдон! Фәндаджы астәу уәлгоммә хүйсси迪 әрыгон сылгоймаг, даргъ урс дзыккути мә, йә ри-уыл та бадәлгом тугәйдзаг дзиңдизидай сывәллон. Сә фарсмә, ливор йә къухты, афтәмәй хүйсси迪 хәтәгон араэст ләппуләг, йә къәмисәнәй туг куыд хъардта, уымәй бәрәг уыди, йә мард уыцы бон райсомәй кәй әрцыди, уый. Мәрдтәй чысыл фалдаэр бәласмә цы зыгъар бәх баст уыди, уый адәм уайтагъд базыдтой: Тынгауты Базыджы дугъон... Уый фәстә ләппүйи мардмә ләмбынаэг куы 'ркастысты, уәд рабәрәг. Ничи базыдта, ус-бираптә кәмәй у, кәңон у, уый. Әмә йә уәд ләппутә әд сывәллон хъилтәй дәлбылы иу къуырфмә ныппәрстой. Базыджы та йә бәхыл семә хъәумә раластой.

Уышы бон изәрәй Арсау Арсәмәгән афтә зәгъы:

— Арсәт, иу хъуыдагыл мә зәрдә гуырысхо кәны әмә дын ай зәгъын уәндгә дәр нә кәнын, фәлә мә хъуыдитә әндәр кәмән зәгъон.

— Арсау, цәмәй мә тәрсис, куы никуы дә бафхәрдтон, уәд? Зәгъ ай, цы у?

— Кәд, зәгъын, Годзейи дон нә аласта, кәд, зәгъын, дәлә... йәд... сайгә йә кәд акодтой, йәдтә... дәлә кәй амардтой, уый хуызән? Стәй мәм афтә кәссы, цыма Базыг йәхи йәхәдәг амардта... Әндәра йә бәх баст цәмән уыди?

Арсәмәг йе 'фсымәрмә цыдәр әнәууәнк каст бакодта, стәй Ын әрәджиау загъта:

— Косер ахәм әнәсәр әмә әнәгъдау нә уыди, әмә дзы цавәрдәр хәйрәджытә әмә дауджытә ус-бираптә ацаразой. Фәлә, цәмәй дызәрдиг ма кәнәм, уый тыиххәй райсом раджы цом әмә, кәй амардтой сәрхъәнтә, уый фенәм. Кәд сылгоймаг әңгәт нә хо у, уәд Базыджы тыиххәй дә хъуыды раст у.

Дыккаг бон сәумәцъәхәй әфсымәртә ус-бираптә марды цур баләууыдисты. Арсәмәг чызджы уәлгоммә куыддәр рафаэлдәхта, афтә әфсымәртә дыууәйә дәр джихәй аззадысты, стәй Арсау йә уәрдҗытыл әрхауд әмә йә зәрдәйи тыппыртә цәстистыгитимә сиу сты. Арсәмәг Косеры дзыккути йә армытъәпәни систа, мит ын йә цәстомәй асәрфта, стәй ма, Годзе, цы нын бакодтай, зәгъгә, сферәзта, дыууәйыл дәр ныддәлгом әмә сывәллону фәкуыдта.

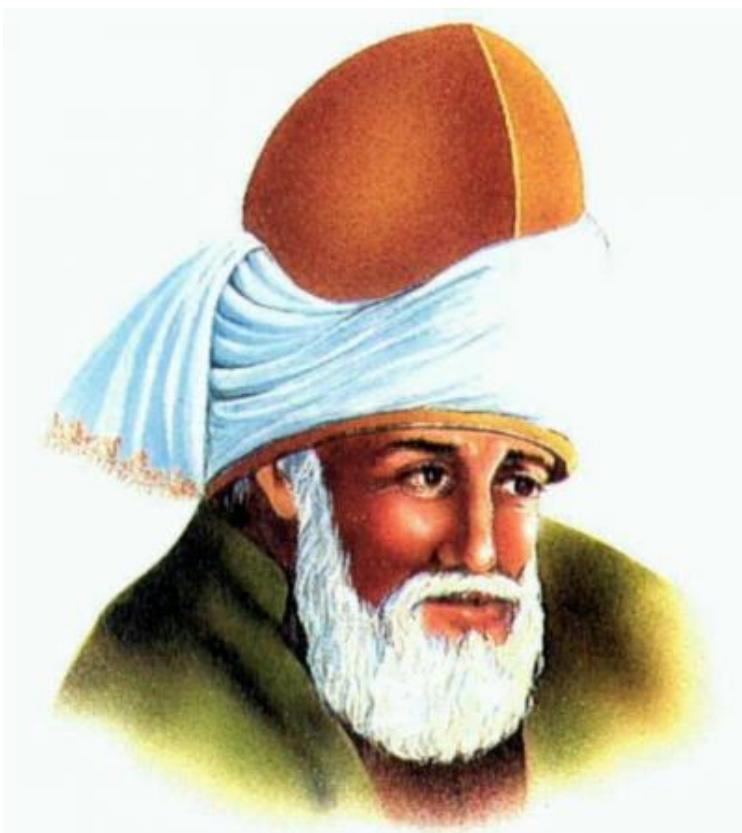
Уыцы бон әфсымәртә сә хойы әд сывәллон банағәйтой Хъәдәргъәвәны сәрмә Стыр фәзы...

Куырттаты иннә мыггәйтәй хъауджыдәр Хъайыраты чыздыкты, Косеры амарды фәстә, суанг XX әнусы райдианмә хордтой ард, цыппәрдәс азы-иу цы чызгыл сәххәст, уымән кодтой әртәе әртәдзыхоны, уәрыччы фыдаң фәрскфизонәг әмә тәнәг къуымәл. Уыдонимә-иу әй ье стыр мад кәнәе мыггаджы хистәр сылгоймаг акодта Мады-Майрәмь кувәндөнмә. Кувәндөнли-иу скүйвтой Стыр Хуыцаумә, Мады-Майрәммә. Уый фәстәе чызг, йә уәрджытыл ләугәйә, хордта ард, йә ныйиарджыты цәсгом әмә йә мыггаджы ном кәй никүы фәчъизи кәндзән, ууыл. Стәй-иу ын йә сәрыл әрхастой мысайнағ әмә-иу чызг уыцы мысайнағ, йә уәрджытыл цәугәйә, баҳаста кувәндөнмә әмә-иу әй уым нывәрдта.

Косеры цыбыр әмә әнамонд царды фәндаг әмә фыдәлты карз тәрхонмә абоны цәстәй кәсгәйә зын бамбарән у, чи цас уыди аххосджын уыцы бәлләхы, уый.

РУМИ: 800 АЗЫ

Джалалиддин Руми (1207—1273) — номдзыд персаг поэт-мистик, стыр ахуыргонд. Бирæ рæстæг куыста медресей, разамынд лæвæрдта суфиты æхсæндаен. Суфитæ уыдысты пысылмон динил хæст, фæлæ сæ къух систой Хуыщауæн бæльвирд рæстæджыты æмæ уызы иу фæткмæ гæсгæ кувышыл, сæ буар фæлтæрдтой уазалæй, стонгæй, дойныйæ, æгъуыс-сæгæй, дардтой хъисынæй хуыд цауд дарæс, ома, дам, аскеты цардæй цæргæйæ, адæймаг æввахсæр кæнен Сфæлдисæгмæ. Румийи газельтæ æмæ одæтæ сты, суфиты ахуырад æппæтæй ирддæрæй æвдышт кæм æрцыд, ахæм уацмыстæ. Уæлдай ахадгæдæр у йæ кадæг «Месневи». Поэт йæ хъуыдыштæн иллюстрацийи хуызы пайда кæнен адæмон æмбисæндтæй, цыбыр хабæрттæй, таурағytæй.

Руми цы фольклорон уацмыстæ фембырд кодта, уыдон ахызтысты, Скæсæн æмæ Ныгуылаені, стæй æвзæгты æмæ динты 'хсæн цы арæнтæ уыд, уыдныл æмæ систы æппæтадæмон. Сæ сюжеттæй сын пайда кодта Андерсен, суант ма Шекспиры драмæтæм дæр фæхæцца сæ тавс. Нæ журнал джиппы кæй уадзы, уызы æрмæг ирон æвзагмæ раивта Фатаонты Уариган.

ХИСТАЕР ЧИ У?

Урсбоцъо сауджыны бафарстæуыди, дæхицæй дæ боцъойæ, дам, хистæр чи у.

— Мæхæдæг дæн, ай-гъай, хистæр, — дзуапп радта сауджын.

— Уымæн æмæ, куы райгуырдтæн, уæд мыл боцъо нæма уыди.

Уæд та йæ ногæй фæрсынц:

— Кæд дæ боцъойæ хистæр дæ, уæд циу, цы хабар у: дæ боцъо куы сурс и, уæд дæ зæрдæ сауæй цæмæн баззад?

БЫНДЗЫ ХАБАР

Бындз кәмдәр фәкъуымәлдзәф әмәй йәм афтә фәкасти, цыма науы капитан у әмәй йәе агәрон денджызы скъәры. Әңдәгәй та хус сыйфтарыл бадти. Ленк та кодта, хәрәг йәе доныхүпп кәм акалтта, ахәм цыыфдзасты.

Адәмәй дәр бирәтә, къуымых әмәй әнәфенд уәвгәйә, сәхимә әркәссынц әвәджиауы куырыхонтә.

ЗӘХКУСӘГ ӘМӘЕ ДОМБАЙ

Иу зәхкусәг йәе боны куыстытә куы бакодта, уәд йәе галы скъәтмә баласта әмәй йыл дуар сәхгәдта.

Әхсәвы хъәумә домбай әрбацыди, царәй скъәтмә ныххызт әмәй галы баҳордта. Стәй фыдызгъәләфсәстәй әрхүиссыд әмәй рәдзә-мәдзә кәнны. Зәхкусәгән әмбисәхсәв йәе зәрды әрәфтыд үе стуры фенен — ома йәм давәт ма ’рбаңауәд. Бацыди скъәтмә. Талынджы домбайы йәе гал фенхъәлдта әмәй йын үе ’рагъ, йәе фәрстә ләгъзытә кәнны йәе армәй. Домбайы нае фәндыди, ләг фәфыдәнхъәл уа, уый әмәй йәхинымәры хъуыды кәнны: «Талынг кәй у, уый тыххәй Хуыщауән бузныг зәгъ, мәнәе ләт, намә афонмә фыртарстәй дә быны фәмизис».

ТАРСТ ЛӘГ

Иу ләг удаистәй кәйдәр хәдзары смидәг. Фыртәссәй әмризәджы ризы әмәй дзурын дәр тыххәй фәразы. Хәдзары хицау әй фәрссы:

— Сәрәй къәхтәм дыл ризәг куы бахәцыди, хуызы ’ртау дә куы нал и, уагәры дыл цы ’рцыд?

— Уынджы паддзахы чапартә хәрджыты ахсынц! — тыхтә-фыдтәй сഫәрәзта ләг.

Ома ды хәрәг куынә дә, уәд цәмәй тәрсис? — дисгәнгә та йәе фәрссы хәдзары хицау.

— Паддзах йәхәдәг дәр, йәе чапартә дәр чи сты, цы сты, уый куы зоныс: адәмәй хәрджытәй сын уәлдай най! — загъ-та әнәзонгә уазәг, гәзәмәты үе ’муд куы ’рцыд, уәд. — Иугәр дыл куы ’рхәст уой, уәд сын цалынмә, хәрәг нае дән, зәгъгә, әмбарын кәнай, уәдмә дын дә царм айсдзысты!

ДЗУАПП КЪЭРНЫХӘН

Цавәрдәр къәрныхы кәйдәр дыргъдонмә бахызт әмә хәләфәй тоны дыргътә. Цәхәрадоны хиңау ай аудатта әмә йәм дзуры:

— Уый цы ми кәнис, хорз ләг? Кәд мәнәй нә тәрсис, уәд та Хуыңауәй фәтәрс!

— Аэз Хуыңауы цагъар дән әмә тонын, Хуыңау цы дыргътә әрзайын кодта, уыдан. Ацы бәркәтә нын Хуыңау ләвар дәтты, — дзуапп радта къәрныхы.

— Чи зоны, раст дә! — ахъуыды кодта дыргъдоны хиңау. — Амә кәд дунейыл ыңдәридәр чындауы, уыдан Хуыңауәй аразгә сты, уәд мәнмә дәр ници аххос хауы, дәу мәнә ацы бәласмә куы бабәттон, уәд.

Амә ләг къәрныхы бәласмә бабаста, стәй йыл уәззаяу цым ләдзәгәй әрцидтытә кодта. Давәг ләгъстәтәм фәзи:

— Цы ми кәнис? Аэз Хуыңауы цагъар куы дән әмә Хуыңауы фәндәй куы тыдтон фәткъуытә, уәд мәм дә къүх куыд систай?

— Бузныг дә амындтытәй, — дзуры йәм дыргъдоны хиңау.

— Ныр мә бауырныдта, иттәг раст кәй дән, уый: аэз дәр Хуыңауы цагъар дән әмә Хуыңауы сконд ләдзәгәй нәмын Хуыңауы цагъары.

РЫНЧЫИНФӘРСӘГ

Иу къуырма ләгән йә сыхат фәрғынчын. «Хъумәй йә бабәрәг кәнөн», — загъята ләг, фәлә къуырма кәй у, уый йә зәрдыл әрбаләууыд әмә, рынчыны ныхәстә күнә фехъусон, зәгъгә, сдыгъуырщәт. Фәлә фәстагмә әрсабыр, йәхихәт загъята: «Күңд дә, зәгъгә йә куы бафәрсон, уәд уый хъумәе дзуапп ратта: «Фәдзәбәхдәр дән». Аэз та йын зәгъдзынән: «Гъемә Хуыңауәй разы!» Уый фәстә та йә бафәрсдзынән: «Хәргә та цы кәнис?» Йә дзуапп цавәрфәнды куы уа, уәддәр ын зәгъдзынән: «Гъемә дын хәлар уәд!» Афтә бафәрсын дәр аипп нә уыдзән: «Амә дә дзәбәх та чи кәнис?» Цыфәнды дзуапп мын куы ратта, уәддәр дохтырәй раппәлын мәннырдыгәй аив уыдзән.

Афтә рагаңау йәхи барәвдзытә кодта әмә араст рынчынмә. Бахызти къәсәрәй әмә фәрсы:

— Күйд дæ, күйд, мæ дзæбæх сыхаг?
 — О мæ хæлар, рæхджы мæм удхæссæг фæзындæни, —
 лæмæгъ хъæлæсæй сдзырдта рынчын.

Рынчынфæрсæгæн йæ ныхас цæттæ уыд æмæ йæ срæцыгъта:
 — Гъемæ Хуыцауæй разы!

Рынчын фæуыргъуыйау æмæ йæ сæры тарст хъуыды фæкуыси: «Æрмæст мæ фыдгул бабæлдæни мæ мæлæтмæ!»

Къуырмайæн та йæ фарст цæттæ уыд æмæ ма йæ кæдмæ ауæрстаид:

— Æмæ хæргæ та цы кæныс, ме 'фсымæр, хæргæ?

— Цы, куы зæгъай, уæд хойраджы 'фсон марг хæрын, марг!

Къуырма йæ, ай-гъай, нæ фехъуыста æмæ та йын йæ зæрдæ «алхæдта» йæ цæттæ ныхасæй:

— Гъемæ дын хæлар уæд, мæ дзæбæх сыхаг.

Рынчын ахæм арфæ куы фехъуыста, уæд йæ цæстытæ атартæ сты, фæлæ та йыл къуырма йæ цæттæ фарст андæрста:

— Æмæ дæ дзæбæх та чи кæны?

— Æвæццæгæн, удхæссæг йæхæдæг, — дзуапп радта рынчын, æмæ йæ цæстытæ доны разылдысты.

Къуырма та йæ нæ фехъуыста æмæ йæ ныхас дардæр кæны:

— Уыцы дохтыр хæрзарæхст кæй у, уый алчи дæр зоны, æмæ цы райдайы, уый æрдæгыл никуы ныууадзы. Дæуæн дæр æнæмæнг схос кæндæзи.

Уыл рынчынфæрсæг йæ ныхас фæцис æмæ, йæ сыхаджы кæй бабæрæг кодта, уымæй иттæг разийæ бæззад, афтæмæй йын хæрзбон загъта æмæ рацыди. Рынчын та зæрдæрыстæй хъуыдты аныгъуылди: «Уый æнхъæл та чи уыд, æмæ ацал-ауал азы фæрсæй-фæрстæм кæимæ фæçардтæн, уыцы сыхаг йæ зæрдæйи утæппæт марг фембырд кæндæзи! Æз лæмæгъ уытæн æмæ йын æвиппайды дзуапп раттын нæ бафæрæзтон, фæлæ йын мæ бæсты Хуыцау тæрхонгæнæт уæд. Искæй зыныл цинæй чи мæлы, уымæй стырдæр тæригъæдджын ничи у а дунейыл».

Чи зоны, махæй алкæмæн дæр йæ царды ахæм хъуыддæгтæ вæййы, æппæлинаг нæ, фæлæ фauинаг чи у, æрмæст сæ мах нæ фиппайæм æмæ бар-æнæбары искæй тæригъæды бацæуæм, мæнæ азы рынчынфæрсæг къуырма лæгау.

ЭМИРЫ БÆХ

Иу лæг эмирæй бæх куырдта. Эмир йæ рæгъауыл йæ цæст ахаста æмæ йын иу цъæх бæхмæ ацамытда:

— Уартæ уый акæн!

Курæгæн уыцы хайуан йæ зæрдæмæ наэ фæцыд æмæ лæгъстæ кæнен эмираен:

— О мæ паддзах. Ныббар мын, фæлæ уыцы бæх оцани у, фæстæмæ цæуын уарзы æмæ мын æй æндæрæй баив.

Эмир йæ фæнд нал аивта, дзуры лæгмæ:

— Омæ йын йæ фæстаг дæ хæдзарырдæм сараз, æмæ дæ уайсахат уæхимæ бахæццæ кæндзæни.

Хиуарзон лæг йæ мондæгты уацары куы бахауы, уæд, йæ фæстаг размæ, афтæмæй фæцæуы.

ÆЛГЬИН ЛÆГ АЕМæ МÆГУЫРГУР

Иу хъæздыг лæджы дуармæ æрлæууыд мæгуыргур æмæ хæдзары хицауæй ракуырдта къæбæр. Уый йын афтæ:

— Хуыцау æвдисæн, иу мур дæр нæм нæй къæбæр.

— Уæд та мын фыдызгъæлы кæрдих.

— Омæ ай дзидзауайгæнæн дукани нæу! — дзуапп та йын радта хæдзары хицау.

— Уæд та мын ссады тæпп!

— Омæ дæм æз куыройгæсы хуызæн кæсын? — фæрсы хæдзары хицау.

— Иу доны къус дæр дæм нæ разындæни, дойныйæ фæмæлын?

— Куы йæ уынис, мæ кæртыуылты цæугæдон нæ кæлы, суадон дæр дзы нæ гуыры, — дзуапп ын радта хæдзары хицау.

Уæд мæгуыргур лæджы иувæрсты мидæмæ бахызт, йæ хæлаф æрласта æмæ уаты бæстастæу ныббадти.

— Цы ми кæнис, æнаккаг! — фæхъæр ласта хæдзары хицау.

Уæд ын мæгуыргур æнцад-æнцойæ афтæ:

— Омæ уæдæ æппындæр кæм ницы ис, уыцы хæдзар æндæр цæмæн бæззы.

МЫСТ АЕМæ ТЕУАЙЫ ДЗЫЛАР

Мысты зæрды æрæфтыди теуайы дзылар адавын. Ома уыцы дзылар мæ уæлæ куы бакæнон, уæд теуаймæ æмсæр-æмдых-æмиас

сүйдзынән. Фәләбурдта дын дзылармә әмә, — йа-мардзә! — лидзгә. Теуа дәр әй суры, уәдә цы?

— Кәсис, теуа, ныр мах әмсәр-әмдых-әмиас стәм. Мә фәстә дзәбәх куы згъорыс! — бацьыс-цьыс кодта мыст.

Теуа йын ницы дзуапп радта, аәрмәст йәхижән дзуры: «Де схъәл митә цыма бираә нә ахәсдзысты».

Уалынмә сын цаугәдон сә фәндаг аәрәхгәдта.

— Цәй, цы 'рләууыдтә? Лиизгә дардәр! — дзуры теуа мыстмә.

— Эгәр арф у ацы дон. Йә фаллаг бил мәм зынгә дәр нә кәны!

— Гъа-ма, фенәм әй, цымә әңгәт у арф, — загъта теуа әмә доны бараст. — Цәй арф у, уәрджытәм йеддәмә куынә хәңцә кәны!

— Ферох дә, теуа, нә къәхтә әмиәстә кәй не сты, уый! — бахъыс-хъыс та кодта мыст. — Махәй алкәмән дәр йәхи'гъдау ис. Дәуән дә уәрджытәм цы дон у, уый мәнән мә сәрты кәлдзән!

— Уәдә дә бон зон, аәгәр схъәл ма у. Дәхи әмсәртимә әвзар дә тых, науәд дәхи байсафдынә.

— Раст зәгъыс, мәхимә исты аәркастән, — басости мыст.

— Фәлә ныр әнә дәу әххуысәй ардыгәй нал аирвәздзынән. Теуа йын фәтәригъәд кодта әмә йәм дзуры.

— Рацу уәдә, сбад ме рагъыл. Дә хуызәттә әз мин дәр рогән ахәсдзынән!

КӘД ЗОНЫС, УӘД АМОНДДЖЫН ДӘ

Цыппар ләджен — туркаг, персайнаг, араббаг әмә грекъаг — фәңгәйцидысты әмә иу ран әхца ссардтой. Цы дзы балхәнәм, зәгъгә, хъуыдытыл фесты, әмә фәстагмә сә ныхас хылмә расайдта. Персайнаг загъта:

— Ангур дзы балхәнәм.

— Цы кәнәм ангурәй, фәлтау дзы ейнаб балхәнәм, — дзуры араббаг.

Туркаг дәр йәхи нал баурәдта:

— Цы радзур-бадзур кәнүт? Ангур дәр нә ницәмән хъәуы әмә ейнаб дәр. Кәд әнә 'лхәнгә нал ләууәм, уәд ма узумәй хуыздәр цы ис? Узум балхәнәм, узум!

Грекъаг сәм бирә фәхъуыста, стәй уый дәр йә ныхас баппәрста:

— Мауал-ма быңау кәнүт. Страфил балхәнәм, әмәユе'ппәт дәр разыйә баззайдзыстут!

Фәлә цыппар ләгәй алчи дәр тардта йәхи фәнд, әмә фәстагмә кәрәдзи наемынмә аерцыдысты. Бәргәе, уыцы сахат сыл иу фенәг-зонәг ләг куы 'rbambäldaid, уәд сын бамбaryн кодтаид, се 'ппәт дәр иу хъуыддагыл кәй дзурынц әмә дзырдә «ангур», «ейнаб», «узум», «страфил» кәй амонынц «сәнәфсир», фәлә йә алчи дәр йәхи 'взагыл кәй дзырдта.

Бейт:

*Зәндджын чингуыты, фенәг ләгты амынд
Хәссы дәүән хәрамы бәсты амонд.*

БӘЛАС АӘМӘ ЙӘ ДЫРГҮТӘ

А дуне у егъяу бәласы хуызән, адәм та — дыргұты әнгәс. Цалынмә дыргұтә не сәттә вәййынц, цалынмә хъаймагъәй фәдзат кәнынц, уәдмә сын архауынәй тас нау, къалиутыл фидар хәсцынц, уымән әмә бәласимә иу сты. Фәлә куы срәгъәд вәййынц, уәд ма тыхтә-фыдағ фәхәсцынц къабузтыл, архауынмә сә бирә нал фәхъәуы. Афтә уәззау свәййынц, әмә бәласы цәнгтә зәхмә артасынц. Уәд сә хъуамә исчи артона, кәнә та сәхәдәг әрызгъәлой. Аәмә та уәд къалиутә сәхиуыл схәсцынц, сә раздәры бынат ссарынц.

Афтә у адәймаджы хъуыддаг дәр: зәронды бонтә йә аркәнынц йә царды кәронмә, фәлә адзалыл фембәлымә цәттә вәййы.

БЕДУИН АӘМӘ АЕХХОРМАГ КУЫДЗ

Иу бедуинән йә куыдз фыр аеҳхормагәй риджы ныффаңдәхт әмә сыйтын нал фәрәзта.

— О Стыр Хуыцау! — хъарәтгәнәгау дзырдта бедуин. — Мә иунәг хәларәй мә әнәхай ма фәкән.

Уалынджы йә рәзты иу мәтуыргур арбаңауы әмә фәрсы бедуины, цәуыл хъардҗытә кәныс, зәгъә.

— Куыннае кәнөн хъардҗытә, — дзуапп радта бедуин, — кәд әмә мә уарzon куыдз йә уд исы! Дыккаг ахәм ныфсхаст

әмә тыхджын күйдзыл ма кәм фәхәст уыздынән! Бон мемә цуаны цыд, әхсәв та мә хъахъхъәнгә кодта. Ме знәгтә әмризәдҗы қәмәй рыйтысты, ахәм әнувыд хәлар мын уыд.

— Фәразын хъәуы, чи зоны та дын Хуыңау әндәр ахәм күйдз баләвар кәна! — зәрдәтә әвәрдта хәтәгхуаг әмә ма йә ныхасмә бафтыда: — Әмә уәд дә голлаг та тыхнад ңәмәй у?

— Уым мә фәндаггәтә сты — дзул, фыдызгъәл, стәй әндәр цыдәртә.

Уәд ай фәндаггон дисгәнгә фәрсъ:

— Ау, кәд дә голладжы хәринәгтә ис, уәд дзы дә уарzon күйдзән ңәуылнә раттыс?

Уый бедуинән фәхъыг әмә мәстыхуызәй афтә:

— Цытә дзурыс, цы! Күйдз мын кәд цыфәнды зынаргъ у, уәддәр ын мә фәндаггәтәй күйд хъуамә раттон? Әви сыл әхца наә бафыстон?

Фәндаггонән дәр уыцы ныхәстә хъыг күйнәнә уыдаиккәй әмә йә мәститә скалдта:

— Әнхъәлдән, бынтон тутт әмә әдылы цыдәр дә! Кәд хәринаг цардәй уәлдәр әвәрьыс, уәд ацы күйдз дәуәй на-мысдҗындәр у! Цы ңәсссыгтә згъалыс, уыдон та фәндаджы риджы аргъ дәр не сты! — әмә бәлцөн афардәг, фәстәмә дәр нал ракаст, афтәмәй.

ФЫСДАВӘГ

Иу зәхкусәг ләг йә фысы базармә фәңгәйласта бәндәнәй бастәй. Фәндагыл ын иу ңәстфәлдахәг йә бәндән әрбалыг кодта әмә фысы фәсвәд ран амбәхста. Зәхкусәг ләг хабар әрәджиау базыдта, әмә афтид бәндәнә әвдҗид күй аzzад, уәд скатай, әнәджелбетт ратәх-батәх систа.

Къәрных әм хәстәг баңыд әмә, сә цуры цы цъай уыд, уый фарсмә сбадт әмә кәуы. Зәхкусәг ай бафиппайдта әмә йә фәрсъ:

— Цы хабар у, ңәуыл кәуыс, хорз ләг?

— Мәнә ацы цъайы мә чыссә ныххауди, мини 'рдәг дзы динартә уыди. Мәхәдәг әнарәхст дән, фәлә мын ай чи си-сид, уымән фондзыссәдз динары наә бавгъау кәнин.

Зәхкусәг йәхинымәры скарста: утәппәт динартәй фыс наә, фәлә гал дәр ис балхәнән. Йә дзауматә раласта әмә цъаймә

ныххызти. Къэрныхы дәр ма хуыздәр цы хъуыд — зәхкусәджы дзауматә амбырд кодта әмә әрбадәлдзәх.

Бейт:

*Нә зыды цъиу та исы коймә ссонт,
Әмә тәрсүн, куы фесафа йә зонд.*

ХЪУЫДЫТАЕ, БАЗЫРДЖЫН НЫХАСТАЕ

* * *

Хұымәтәджы адәймаг дур кәй әнхъәлы, уый зонәг-фенәг адәймагән налхъуыт-налмас у.

* * *

Зымәгон нәм фынәйы хуызән чи фәкәсы, уыңы хихтә сусәгәй күсгә кәнүнц, ңәмәй уалдзәджы әрбаләудыл рәвдзәй сәмбәлой.

* * *

Райдайәны ды уыдтә ләг. Стәй дә рауади дур, уый фәстә та — зايәгхал. Зайәгхаләй рапызтә ңәрәгоймә, ңәрәгойә — адәймагмә. Адәймаг суәвыны размә, кәдәм ңәуыс, уый нә зыдтай, фәлә уәддәр дәргъвәтин балцы уыдтә. Нырма дә сәдә дунейыл ахизын бахъаудзән.

* * *

Ацы дуне у хохбәстә, нә митә та — хъәртә: хохы нә алы хъәрән дәр йә азәлд фәстәмә нәхимә раздәхы.

* * *

Хъәуы Рәстәджы зиллаккәй рапизын әмә Уарзондзинады зиллакмә бахизын.

* * *

Кәрдәджы халәй хох нә акъәртт кәндзынә. Дуне рухсгәнәг хур цы дуне рухс кәнү, уымә куы 'рбаввахс уаид, уәд әй байсафиid.

* * *

Дәс адәймаджы хәдзармә бацәуын куы фәнда әмә дзы фарастән йеддәмә күниә бантыса, уәд хъуамә дәсәм афтә ма зәгъя: «Хуыңауы афтә бафәндиди». Хъуамә сбәрәт кәна, йәхәдәг кәм фәрәдыд, уый.

* * *

Зонд әмә зонындзинад хъәуынц, цәмәй фәнdag әмә фәсвәд кәрәдзийә иртәстәуа. Алы ран дәр фәнdag куы уайд, уәд ма мах зонд цәмән хъәуид?

* * *

Хуыңау нә уый тыххәй сфералдыста, цәмәй мах руаджы сбәрәт уа Рәстдзинад.

* * *

Цардмә әнәфис цыбәлы цәстәй ма кәс; калмы рагъыл дәр аив нывәфтыдтә ис, фәлә йә марг мәләтхәссәг у.

* * *

Акәс-ма зәххы цъассытәм әмә арвырындзмә... Рәстәджытә дәр уыданау фәйнәхүызон сты: афәдзы 'рдәг зәхх зәрәстон вәййы, иннә әрдәдҗы та дидинәг фәкалы. Рәстәг дәр афтә раив-баив кәны: йә иу әмбис — бон, йә иннә та — әхсәв... Цыбыр дзырдәй, ағас дунейы уавәр дәр ахәм у: куы стонг вәййы, куы — бәркаджын, куы — хәст, куы — сабыр рәстәг. Дун-дуне уыңы дыууә базыры фәрцы тәхы тъымы-тъиматы.

* * *

А дуне йемыдзаг у хуры әмә мәйы тынтәй, уый та (ома адәймаг) йә сәр цъайы нытътъыста әмә фәрсы: «Афтә зәгъынц, рухс, дам, ис. Кәд уый әңәг у, уәд кәм и рухс?» Гъей, дә сәр цъайә слас, дә алыварс дунемә акәс: хурныгуылән дәр әмә хурыскәсән дәр рухсы тынтәй тәмәнтә калынц. Фәлә ды цалынмә цъайы дә, уәдмә әнәхай уыдзынә уыңы тынтәй.

* * *

Алы знат дәр дын хос у. Пайда дын хәссы: дәхи дзы иуварс ласыс, иунәгәй баззайыс, әмәе дә зәрдәе әрсабыр вәййы, Хуыщауыл дәхи бафәдзәхсис.

* * *

Кәд Дун-Дуне сәфәлдисынән әхсәз болы бахъуыд, уәд ад-әймаджы сәфәлдисынән та — дыууиссәдз азы.

* * *

Дунейыл ахәм әвзәрдзинад нәй, әрмәстдәр зиан чи хәссы... Иунәг ахәм марг дәр, иунәг ахәм сәкәры къәрттә дәр не ссардзынә, иу адәймагән къахы хуызән чи нәу, иннәмән та — хъадаманты хуызән... Калмы марг калмән цәрәнхос у, ад-әймагән та — адзалхәссәг! Денджыз йәзайәгойтән — дзәнәт, сурзәххыл цәрджытән та — адзалхәссәг!

* * *

Нымпылди хус къутәрау ләг:
Тәрүй йәз ингәнмә хәләг.

* * *

Хуыдтой йәз зондажын, уыд нымад.
Уәдәе цы фәзи ныр йәз кад?
Сәйы хәләг-низәй нәз ләг
Әмәе дзы рауди хәйрәг.

* * *

Хәлары хәрзтә чи фиды фыдәхәй,
Цәмән ирвәзының ахәмтә бәлләхәй?

* * *

О, карды 'взаг... Әдас дзы нәу ызнаг дәр.
Әвзаджы кард — әппәт кәрдтәй тәссагдәр.

ДЖУСОЙТЫ Майә

КӘСҮІН ҮӘЛАРВМӘ

ИРӘЕ

Нәерайдзаст сыхы
Хәрзүйндә — бирәе.
Бәрәгдәр дары
Сә астәу Ирәе.

Йәе бакаст цин у,
Йәе фәзмәлд — рогтәе.
Йәе уәңгты айсты —
Зәрдәйы монцтәе.

Бәрзонд тыгъады
Стъалытә райынц.
Чызгайы рухсәй
Ихтә фәтайынц.

О Ирәе, Ирәе,
Цәрай нын бирәе.
Нәе хур, нае Ирән
Йәе уд, йәе цин дәе.

ЧИНЫГ

О чиныг, риумә баст хъәбулау,
Мәе уд дәе фәхъхъау фод!
Ды дәе налхъуыт-налмас фәрдигау —
Мәнән хұыздәр әрдхорд.

Ды уды тарф хъуыдытә сурәг,
Фәззыгон дидинәджы рәэ.
Ды дәе мәе уды катай рувәг,
Мәе зынты — удәнцой, фәрәз.

Табу дәүән! Аңусты рухсәй
Санчъехгай фидәнмә цәуыс.
Үәззау уаргъ — фәстагәттәм буцәй
Нә рис, нә бәлликтә хәссыс.

О чиныг, риумә баст хъәбулау,
Мә уд дә фәхъхъау фод!
Ды дә налхъуыт-налмас фәрдигау —
Мәнән хуыздәр әрдхорд.

15.03.2007

УРС

Урс мит сындәггай уары...
Мә сагъәс демә әдзух.
Зәрдә әнцойад нә ары,
Дәуәй уый әнустәм фәңүх.

Урс базыл — дзаг цәссыгтә...
Зәрдәйы 'рхәндәг әрцард.
Рухс бонәй дардмә фәңүйтә,
Сфыңхуыз әнә дәу мә цард.

Урс бол мыл саутә дары,
Зәрдә әппәтәй дәр — рох.
Мигъ дәр йә цәссыг ләдары,
Кәндзынән уадимә тох.

Урс цинмә нал бәллы зәрдә,
Сау тарән уарzon фәңис.
Дә рәхүист цәстәнгасы 'фхәрдәй
Мә зәрдәйы арф фәд ис.

1994

ФАЕЛӘ УӘЕДДАЕР...

Цәуын цымас...
Куылдәртәй размә...
Къуыпп — дзыхъхъ,
бырынцъаг фәндәгтыл...

Кәссы мыл хур,
 кәссы бәрзондәй,
 Фәлә нә тавынц,
 мән йә тынтае.
 Кәссын дунемә ирд ҇аестытәй,
 Кәссын уәларвмә — исты 'нхъәләй,
 Фәлә мә хъысмәт
 тарәрфыг у,
 фыд҇цылыс,
 тыхдымгәйау
 әвзидаг.
 Фәлә уәddәр
 фәрайын әз кәйдәр әентыстыл,
 фиалкәйы фыццаг фәзындыл,
 зәрватыччы ңыбар-ңыбурыл,
 Леуахи-доны
 знает дзәхст-дзәхстыл...
 Фәкәннын дис,
 фәкәннын цин.
 Амә та ног,
 къуыш-дзыхъ фәндәгтә...
 Мә риуы арфы —
 тар җәрхәндәг...
 Әнкъарддинад та йын —
 Паддзахад.

1.03.2007

ДҮҮУӘ ӘМДЗӘВГӘЙІ НӘЙ ГӘНӘН

Мачи бырсәд уарзәтты 'хсән артмә,
Ма халут сыгъдәг зәрдәйы цин!
Ма 'вналут дыууә удән сә уарзтмә, —
Стыр тәригъәд. — Ма сын кәнүт хин!

Фарны ахстон чъизи 'взәгтәй халын, —
Уый нә бары не скәнәг Хуыңау.
У әгайтма 'взонг удты бон уарзын,
Арфә-иу сын ракәнүт фәлтау.

* * *

Мә царды рухс
Мәнәй фәлыгъди дард.
Мә сәр ысурс,
Ысуәлдайаг мә цард.

Мә бон ныссай,
Цәссыгәй къәвда калд.
Нывонд фысау —
Мә уд. Ди та — әд кард.

Цәмән, мә хур?..
Дәлдзәх фәуа мә уарзт...
Мә удыл дур
Ныффәлдәхтай әваст...

ХОЗИТЫ Макар

САБИТӘН

ЗЫМАЕГОН РАГЬЫЛ

Рагъәй дзоныгъыл йәхى
Маргъау раугъата Дәхци.

Уазал цәстыты фәнүхсы,
Митрыг уәлдәфы ыздыхсы.

Ләнчы дзоныгъ-бәх ныззылди,
«Барәг» голлагау аәртыйлди.

Сонт уырдыджы дзабыр ахауд,
Бухархуд ныйярц и цалхай.

Митфәзәй ма цъус дәелдәр
Хъуисти сабиты кәл-кәл.

ОМОНИМТАӘ

* * *

Гъе, зәгъигә, фәсаст мә судзин, —
Уәд фырмәстәй артау судзин.

* * *

Уалә арвыл аәрхуы Мәй,
Мауал мәем кәс аәрхумәй.

* * *

Сыхаг ракаст урсәнг бәрзәй,
Уый адыл нындыг йә бәрзәй.

* * *

Дойнаг дур әрхауд нэ сисэй,
Цу-ма, цу, Мæхæмæт, сис æй.

* * *

Знон әртылдтæн асинæй,
Ныр фæхъæрзын а синæй.

* * *

Мит — йæ хæстæг «æрвад» ихæн,
Уымæн дзы фækæннын ихæн.

* * *

Ацы ахстон дæр ма халон? —
Дзуры гæркъæргмæ халон.

* * *

Разы дæн мæ хъæу Кæрдзынæй:
Бафсады мæ дыргъ, кæрдзынæй.

* * *

Нал и 'рдуйы кад дæр сомы
Амæ-иу дзы ма кæ сомы.

* * *

Сос нæ кæны мадæн уисæн:
Астигъы йæ цъæх цъар уисæн.

* * *

Ир ныббуц йæ хъæуты фарнæй:
У сæрыстыр Нарæй, Фарнæй.

НАС

Нард дзæргъ циу йæ разы асæй
Ахæм ставдкъæдзилджын насæн!
Къуымы каурæбын хуыссы,
Йе стыр гæлдæрæй тыхсы.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нæ равдысты —
Челæхсаты Магрезы нывтæ.*

Лæцы хæху.

Уалдзæг.

Дэргъягсаг легендæ.

Мысинаг.

Остътаты Азәйы сурәт.

Натюрморт.

Зæппæдзтæ.

Зымæг
Дзæуджыхъяуы.

Ирæттæ.

Мæ бæстæ.

УИДЕТТЕ

«ИРОН ГАЗЕТ» ФЫСТА ХУССАРЫ ИРӘЙ

ХУДИНАГГӘНДЖЫТӘ

Диссаг куыд нә у ирон ләджы хабар: ныууадздән йә зәронд мад әмә фыды, йе 'фымәрты, йә бинойнаджы, йә зәхх, йә адәмы әмә фәцәуы әндәр бастә хъахъхъәнәг.

Чысыл нә туырдзиагау «пурى чъаме» чи зоны, кәнә уырыс-сагау «держи ему», уый йәхи фесхъәл кәны әмә фәраст вәййы: аз, дам, хъахъхъәнәг ләууын.

Ацы «стырдзинады» куы бахауы, уәд ма дын исказәмә фәстәмә ракәсдзән!.. Йә худ, гәды бәласы дәргъән, йә сәрүл уырыссаг цынайы хъил акәны фәстәмә, йәхи ныдымсы, нысхъәл кәны әмә, йе 'хсаргардыл хәцгә, футтитә әмә цәхәртә калгә, раңайцәуы уынджы әрра бөгъяу. Ләг зәгъдән, Уәрәсейы цыппәрәм хай уый баци, зәгъгә... Афтәмәй та йә хәдзары артдзәсты кәрчытә бәгъдуләг кәнынц әнә хицауәй...

Биратә хъахъхъәнәгәй 10—12 азы кусынц, фәлә азәй-аз гәвзыкдәр кәнынц сә хәдзәрттә. Иу ләг Ручы комәй ус рахаста, йәхәдәг иу къуырийы фәстә стражник ныллауудис әмә афардәг. Фонд азы йә хәдзармә нәма әрцид, иу капекк нә әрәрвиста бинонтән, йә ус дәр тәригъәдәй мары, йә хәдзары къуымты дымгә әхситт кәны.

Ләг исказәй куы фәфәрсы, цәмән ләуут хъахъхъәнәг, уәд фәкәннынц: «Зәхх нын чысыл ис, нә бинонтыл не 'ххәссы әмә цы саразәм?»

Цымә хъахъхъәнәг ләг куынә ныллауу амә куыздзы куист куынә кәна, уәд әндәр куист нал и? Кәрәф әркодта адәмыл? Уый нә хъуыды кәнынц хъахъхъәнәг цәуджытә, әмә

се 'ртә туманәй, сә бәх әмә сә гуыбыны хардзәй фәстәмә цәм тумантә дәр нал зыйы...

Ләдҗы адәмимә адҗынәй цәрын күң фәнда әмә йәхицән кад күң агура, уәд күист дәр ссарадзәни, бинонтимә әмә хъәубәстимә та хәларәй фәцәрдзән исказәй фәсдуәртты әмә уынгты рахау-бахау нае кәндзән...

Фыдбылыз йеддәмә уыцы күисты пайда нае; уый хорздзинад әмә пайда күң уайд, уәд мах әввахс дәр уымә нае баудзиккой.

Хъазмәхәмәт

ХАБАРТӘ

- Цъунары хъәуы августы 4 бон адәм әрәмбырд сты әмә бадзырд кодтой: алчи йә ләгмә арвитет, әндәр бәсты хъаххъәнәг чи ис, уыдонмә. Чи әрцәуа, уый әрцәуәд; чи нае әрцәуа, уымән та йә хәдзар күңд фехалой, стәй йыл адәм хъәудзырд күңд бакәной, афтә.

- Едысы (Хуссар Иры) адәмы аәксән дзырдхәсджытә әмә ардауджытә тыхджын схаттысты: топпитет, револьвертә фәисын кодтой стражниктән, иуәй-иуты ахсын дәр әркәннын кодтой. Иу иннәмә маст чи дары әмә фыд-зәрдә чи хәссы, уыданән рәстәр әрзылдис: бацәуынц полицәмә әмә радзурынц — ахәм әмә ахәм ләгмә уал хатты бунтгәнджытә уыдисты. Полицәйи дәр бауырны әмә Хуыцауы ницәуыл адәмы ахсынц. Ахәм хъуыдәгтәй йәхи тынгдәр равдиста әмә фесгүихти Тыбылаты Асәхмәт. Цымә цы пайда скәндзән уыцы хорз ләг йә ардауән әвзагәй?.. Хуыздәр уайд, йә ардауән дзәгъәлдзыыхыл күң хәцид, уәд.

- Әрәдҗы дыууә хъуымыхъаджы моллоты әфсон зылдысты Сечеры. Дзәбәх кодтой алы низ дәр. Әлбетгы Гаги бафидытта семә ахәм әгъдауыл: йә рынчын хо сә руаджы күң сәзәбәх уа, уәд цын ратдзән 15 сомы, намә йын сәхәдәг уый бәрц бафидәнт. Дәснитә сразы сты, 15 сомы айстой. Рынчыны әууәлтәм әркастысты әмә загътой: хинтә йын ис

әмәе цәе ссарын хъәуы. Къахын байдыртой хәдзары фәсдуар әмәе ницы ссардтой. «Хин йәе бынатәй фезмәлый», — загътой дәснитәе әмәе та кәрты къахыныл нылләууыдысты. Әлбегтә цыл фәгүрысхо сты әмәе цәе цух нал уагътой. Уалынмәе дәснитәй иу тыхтон къахтмә куыд әспәрста, афтәе йәем чызджы мад фәкомкоммә, әмәе дәсниты хин фәбәрәг ис. Дәснитәй сә 15 сомы уәлдай ма 6 сомы әмәе дыууә сәгуыт-дзармы байстой, иучысыл цәе әфхәргә дәр бакодтой әмәе цәе сәе хәдзармә афтәмәй ауагътой.

• Иубон Дзәуджыхъәуы «Теречы» газеты типографимә 25 ләдҗы әд ливортә баңыдысты фәссихор 3 сахатыл әмәе тыххәй ныммыхуыр кәнын кодтой, әгас Уәрәсейы адәмы астәу цы ’мбырдтәе ис әмәе адәмы сәрүл чи хәңзы, уыдон цы манифест рауагътой, уый. Типографийән алырдыгәй сләуудысты, әмәе-иу чи баңыд, уый әддәмә нал рауагътой, җәмәй цәе мачи базона хицәуттәй. Ныммыхуыр кодтой уыцы манифестәй иу авд мины онг, әмәе цәе ахастой. Куы аңыдысты, уәд типографийы хицау телефонәй адзырдта. Чысыл фәстәдәр хъазахъхъ әрбаләуудысты, фәләе дзы никәйуал ссардтой. Типографи уый фәстәе әхгәд фәци иу дәс боны, фәләе та йын ныр кусыны дзырд радтой, әмәе та газет дәр раңыд.

КОРРЕСПОНДЕНЦТӘ

Зилгә

Әртә-цыппар мәйы цәуы, афтәе нае хъәуәй фесәфт иу ләппу. Уыцы сәфт стыр диссаг куыд нае у! Ләппу ус ракуырдан, ираәд бафыста әмәе, ныр әй, әвәдза, хәссон, зәгътә, куы сഫәнд кодта, уәд әй Хуыщау Терчы фаллаг фарсмә балцы ауагъта.

Араст и Батраз Дзәрәхөхты (афтәе хуынди ләппуы ном) Хъәдгәроныздәм зыбыты иунәгәй бәехтә әлхәннынмае. Йә зәрдәйә сұынаффә кодта: җәвиттон, хъазтытә-йедтә куы ахицән уой, уәд мәе хәдзармә фәстәмә әмбәлдзынән...

Әрхастой йын йәе бинонтә әнәе йәхи ус. Фәкафыдыстәм, фәминас кодтам не ’прат дәр Дзәрәхөхты кәрты.

Бинонтæ әнхъәлмæ қæсынц сæ лæппумæ. Фæлæ Батраз никуы зыны.

Сæхинимæр тыхсын байдытой бинонтæ әмæ-иу къухылх-әцæджы афарстой сæ лæппуйæ. Уый цын зæрдæтæ әвæрдта. Бинонтæ әнхъæл уыдысты, уыдон әфсæрмæй Батраз нæ тагъд кæны сæ хæдзармæ.

Уалынмæ иу райсом Дзæрæхохты кæрты әнæ саргъæй Батразы бæх әрбалæууыди.

Сæ зæрдæ бауазал бинонтæн. Фердиаг кодтой, фæкуытой, әгас хъæубæстæйæн дæр хъыг куыд нæ уыдаид ахæм әнамонд хабар!

Уайтагъд фæсивæд Дзæрæхохтимæ араст сты Терчы фалемæ агурæг. Фæцагуырдтой бирæ, бæстæй әнæстæрст нал ныуугътой Зилгæйы фæсивæд: Цыколайæ Әрыдонмæ агургæ цыдысты, фæлæ хъуыддагæн ницы бамбæрстой. Батраз кæмæ ацыд, уыдон фарст әрцыдысты әмæ сбæрæг. Батраз уыдонмæ әцæг уыд әмæ сæхимæ аивгъуынта.

Фесæфт афтæ фæндагыл Батраз, сæ хæдзарæн мæсыг уæвгæйæ, сæ бинонтæн ныфс, әнхъæлцау, дунейыл йæ зæрдæйы фаг нæ бацæргæйæ...

Ныр алчи файнæ-файнæ ныхасы кæны: чи афтæ зæгъы, Батраз Пысылмонхъæуæй Әрыдоны астæу мæлæтдзаг хъазуат скодта. Иннæтæ дзурынц, әгас ма у, зæгъгæ...

Фæлæ уыцы ныхæстæй мæгуыр бинонтæн сæ зæрдæ ницы рухс кæны. Дзæрæхохтæ бамбæрстой, сæ лæг кæй нал ис, уый...

Амгар
«Ирон газет», 1906 аз, №9

АРВИСТОН

БАУЫРНӘД ӘДЕ...

* * *

Хъулон уырыйән әвәрәнтә скәнын йәе бон у 90 килограммы бәрц. Афтәмәй йәхи уәз та 300 граммәй фылдәр нәу.

* * *

Японы паддахиуәтгәнәг династи у дунейы тәккәе рағондәр. Фәзынди нә эрәйы агъоммә 660 азы. Бәстәйы ныры император у уыцы династийы 125-әм минәвар.

Акихито Цугу, Японы 125-әм император йәе бинойнагимә.

СИХОР — САУ ХЬОРГЪӘ

Галгәс кәй хоныңц, уыцы стъялыгуппары «цәры», стъялытә «чи ныхъуыры», ахәм егъау «кәфхъуындар»-хьоргъ. Йәе ас у, дәсгай милуан хуртә күы баиу кәнай, уәд уымәй стырдәр.

Америкаг спутник GALEX-ыл цы ультрафиолетон телескоп ис, уымән әрәджы бантыст, әнахуыр «кәфхъуындар» стъялыйы күйд «хордта», уый кәрәй-кәронмә равдисын. Ныртәккә хьоргъ кәненә фәстаг ныхъуырдтытә. «Сихор» хәрынмә күйд бавнәлдта, уый та телескоп бафиппайдта дыууә азы размә.

Ахуыргэндтә күйд әнхъәлыңц, афтәмәй алы галактикәйи центры дәр ис егъяу сау хуынхъ — хъоргъ. Max Әрфәны Фәды астәу дәр ис ахәм хуынкъ. Астрономты нымадмә гәсгә, алы дәс мин азы дәр искәцы «әнәрхъуыды» стъалы уыцы хъоргъмә афтә хәстәг баңауы, әмә йын раирвәзыны хъомыс нал вәййы — «қәфхъуындар» әй къабазгай акәны әмәй «әд тъанг, әд тъунг» аныхъуыры.

АДӘМӘН ӘМБИСОНДЫ ДАРӘС

Америчы хәстон-уәлдәфон тыхты кусәг Джейф Оуэнс әрхъуыды кодта фантастикон хъуымаң; мары бактеритә, сафы хиды тәәф әмә алы чъизитә, дон та дзы хъары әрмәст иуырдәм — буарәй әддәрдәм. Ахәм хъуымаңәй футболәй хъазән дарәс кәнә мидәттәгәтә күй баҳуыйай, уәд сә дарән ис къуыригәйттә, дәхи дәр ма най, уәддәр сыгъдәг уыдзына. Диссаджы дарәс канд бактеритә нае мары, фәлә алыхуызон тәссаг микроорганизмтә дәр, зәгъәм, таләу кәй аххосәй фәзыны, уыдон. Уымә гәсгә ацы хъуымаң агургә әмә әнәаргә дзаума уыдзәни хәстонтән, ирвәзынгәндҗытән, стәй әнә дон әмә сапонәй бирә рәстәг күсын кәй хъауы, уыдонән.

АРТЕРИТӘ ЦАЛЦӘГГӘНӘГ

Австралийаг инженер Джеймс Френд аразы микроробот. Уый хъуамә зила тугдадзинты әмә сә кәна «цилцәг». Аппараты дәргъ уыдзәни миллиметры цыппәрәм хайы йас. Роботмә хъуамә уа камерә, бастдзинады системә, хостә әмә әндәр әрмәг — цәвиттон, тугдадзинтә дзәбәх кәнынаң цыдәриддәр хъауы, уыдаттә, зәгъәм, сәрмагонд медицинон сасм.

Ахуыргонды нымадмә гәсгә «тугдадзинтә цалцәггәнәг» дунейы рухс фендиәни 2009 азы. Тугдадзинтәм-иу әй барвит-дзысты хуымәтәджы шприцы әххуысәй. Йә күистытә күй бакәна, уәддәр та-иу әй райсдзысты шприцәй.

«ХУРДЖЫН» САХАР

Америкаг сахар Сантә-Моникәйи цәрдҗыты зәрды ис электрон тых әрмәстдәр дымгә әмә хурәй исын. Сарәзтой сәрматонд экологон программә «Хурдҗын Сантә-Моникә».

Уый кусын райдыдта ацы аз 1 январәй фәстәмә. Ныридәгән уал сахары 60 хәдзары сәрыл әвәрд әрциди хуры хъармәй кусгә батарейтә. Хәстәгдәр дыууә азы ма ахәм батарейтә сәвәрдзысты 50 хәдзарыл — сә фылдәр әмбис — цәрән хәдзәрттә, иннәтә та — оғистә әмә муниципалон күсәндәттә. Сахары цәрдҗыты нымәц у 90 мины, әмә 2020 азмә еппәт хәдзәрттәм дәр электрон тых цәудзәни хурәй. Уымәй дардәр сахар фидәнмае рахиздәни «сыгъдәг» транспортмә — туагтуырәй чи кусы, ахәм автомобилтәм әмә электромобилтәм.

ЕВРОПӘЙАГ МАММ

150 милуан азы размә Европәйы зәххыл цард әнахуыр егъяу цәрәгой. Йе стджытә йын әрәджы ссардтой Испанийы. Динозаврән йә дәргъ уыд 37 метры, ласта 48 тоннәйы (авд пылы иумә цас ласынц, уый бәрц). Йә къахы стәг ныддур, куы йә сбарстой, уәд разынди әртә метры әмә әрдәдҗы дәргъян. Европәйы уыцы рәстәдҗы уымәй стырдәр цәрәгой нә уыд. Ахуыргәндә куыд зәгъынц, афтәмәй әнахуыр мамм никәй ницы хъыгдардта, царди зайәтхәлттәй.

КӘНГӘЕ ЦӘСТ?

Фарон археологтә Ираны хүссар-скәсәны ссардтой әрыгон сылгоймаджы стәгдар, уыдис ын кәнгәе цәст. Ахуыргәндәты нымадәй, уый у цәсты тәккәе рагондәр протез — цәуыйыл 4 мины әмә 500 азы. Конд у хүымәтәджы чыиуәй, әрмәст ма йәем, әвәецәгән, бафтыдауыди цәрәгойты сой. Цәмәй әңгәт цәсты хуызән тынгдәр уа, уый тыххәй йә аразәт спайдада кодта лыстәг зәрин әндәхтәй, капиллярты әнгәс чи у, ахәмтәй. «Цәстән» йә дыууә кәроны ис лыстәг хуынчытә — йә бынатмә йә бафидар кәныны тыххәй.

НИКОЛАЙ II — 1,5%

(Уырыссаг паддзәхтәй уырыссаг туг кәмәе цас уыд²)

Романовты династийы фыццаг паддзәхтә устытә куырдтой хуыздәр уырыссаг мыггәттәй — Стрешневтәй, Милославскитәй, Нарышкинтай... Фәлә 18-әм әнусы уавәр аивта. Сәдәпроцентон уырыссаг паддзах ма уыд Анна Иоанновна — бәстәйи сәргъы ләууыди 1730—1740 азты. Фәстәдәры уырыссаг паддзәхтә равзәрдисты әндәр Анна — Петр Фыццагәм әмә Екатерина Фыццагәмы чызгәй. Екатеринайы чызгон ном уыди Мартә, йә мыггагта — Ставронская, йә фыд — литвайаг зәхкусәг. Уый чызг Анна Петровнайы сәдәпроцентон уырыссагыл куы баннымайәм, уәд хъуыддәгтә дардәр цәуынц афтә: Анна — ләг уыди немыцаг. Сә фырт Петр III — әрдәтурыссаг — рақуырда Софья-Августә-Фредерикәй (фидәни Екатерина II). Райгуырди сын фырт — 25-процентон уырыссаг Павел I.

Уый ус дәр уыди немыцаг. Сә үот — Александр I әмә Николай I, уырыссаг туг сәм хәццә кодта 12,5 проценты. Николай Фыццәгәмбы фырт Александр Дыккәгәммә уырыссаг туг уыди 6,25 процента, йә фыртыфырт Александр Аертыхкәгәммә — 3,125 процента. Фәстаг уырыссаг император Николай Дыккәгәммә ма уырыссаг тугәй әрхәеццә әрмәст 1,5 процента.

НЕМЫЦАГ АХУЫРГОНД ИРОН АЕВЗАДЖЫ ТЫХХӘЙ

Ныртәккә дунейы адәм дзурынц 6500 әвзагыл. Уыдонән сә 90 процентән тас у, XXI әнусы куы «амәлой», уымәй. Ахәм хабар фехъусын кодта, мәлинаң әвзәгтә чи регистраци кәнүү, уыцы организаци (кусы Кельны горәты — Германы 1997 азәй фәстәмә).

Ирон әвзаг дәр 90 процентмә куы баҳауа, уымәй иттәг тәссаг у. Ууыл нәхәдәг фаг наә хъуыды кәнәм әмә фервәзынән ницы мадзәлттә агураем, рагәй дәр стырзәрдә уыдыстәм. Уыйхыгъд ныл әндәр адәмты зондыләгтә, номдзыд ахуыргәндә тыхсынц әмә нын фәдзәхсынц, цәмәй наәхи әрәмбәрәм. Мәнә куыд зәгъы Гетингемы университеты (Герман) профессор Михаэль Йаб:

«Стыр хъуыддаг у, цәмәй ирәттә әрәмбарой, сә күльтүрә, се 'взаг сын тынг ахсджиаг кәй у, цәмәй йә нымай-ой уәләрвты ләварыл, зоной, ахәм ләвар алкәмә кәй нә хауы, уый. Ирәттәй дардәр никәмә ис уыцы ләвар. Аәрмәстдәр уыдон къухы ис се 'взаджы хъысмат. Аәмә хорз уаид, ирәттә куы сарәхсиккөй йә баҳъахъяннымә, цәмәй а зәххыл макуы бамынәг уой ирон әвзаджы зәлтә... Ноджы... зәрдыл дарын хъәуы, әвзаг әмә күльтүрәйи бындур фыццаджы-фыццаг бинонты 'хсан әвәрд кәй әрпәуы, сывәллон фыццаг къахдзәфтә куы фәкәны, уәд. Ахуырады системәйи рәэст та у дыккаг ахсджиаг къахдзәф ацы хъуыддаджы».

«Северная Осетия», 29.03.05

Александр Минкин

ХИУАЕТТАЕ ЗНӘЕГТАЙ – ТӘЕССАГДАЕР

*Александр Минкин у зындгоңд журналист.
Йәе уацты чиныг «Фыстәджытә президентмә»
раңыди 2006 азы Мәскеүйі. Ацы фыстәг дәр
уырдығай райстам.*

Владимир Владимирович, ацы фыстәғыл нә бацин кәндзынә. Ногәй та дә хъыджы бацәуон, уый мә бәргә нә фәндыди, фәлә хъуыддаг ахсджаиг у, ды та йә, әвәецәгән, нә зоныс.

Бесләнү мадәлтә (сә сабитә кәмән бабын сты, уыдан) тәрсынц, террорист Кулаевыл исты куы 'р҆дәуа, уымәй. Цы иунәг бандиты әрцахстой, уый фидарәй зәгъы, амынәттә, дам, скъолайы фәмард сты федералон тыхты ахкосәй, сәрәй бынмә радзыртта, хабәртә куыд цыдысты, уый.

Бесләнү мадәлты комитеты сәргъләууағ загъта, мах, дам, курдзыстәм, цәмәй Кулаевән йә тәрхон фәрөгдәр кәной, әрмәст, дам, тәрхондоны рәстытә дзурад: «Бынтон әй суәгъд кәной, ууыл не сразы уыдзыстәм, уымән аәмә хъуамә закъоны раз дзуапп ратта. Фәлә йын нә бон ныббарын у, әцәгәй цы 'р҆цид, уый адәмән куы базонын кәна, уәд».

Ноджы ма Комитеты сәргъләууағ загъта: «Мах тәрсәм, мыйиаг әй куы амарой, уымән аәмә йә ныхастә официалон версийә тынг хицән кәнынц. Тәрсәм, Кулаевмә инфаркт уыди кәнә әнәнхъәләдҗы цәмәйдәр әрбамарди, зәгъгә, нәм куы райхъуыса, уымәй. Мах курәм, цәмәй нын слестгәнджытә аәмә тәрхондон фидар дзырд радтой, Кулаевыл процессы кәронмә кәй ницы 'р҆дәудзән».

Владимир Владимирович, ацы хабар бәлвырд факт у, кәд ыл адәймаг зынтәй әүүәнди, уәддәр. Чи фәмард, уыцы сабиты мадәлтә цәттә сты террористән ныххатыр кәнынмә. Мә ныхасмә ма бафтаудзынән: кавказаг мадәлтә.

Хъуыддагән аәфсон ссарын зын нәу: ацы сылгоймәгтә хъыгәй, мастиә сә хъуырмә сты аәмә сә чемы әрцәуын сәе бол нәу. Фәлә Бесләнү мадәлтә эмоцитәй нә — зондәй архайынц. Се знаджы чырыстон уарзтәй нә бауарзтой, мыйиаг. Террорист сә хъәуы хъуыддаджы охыл, цәмәй рәстдзинад раргом уа, уый

тыххәй. Хъәуы сә әвдисәнән, хъуыддаг галиуырдәм чи здахы, уыданы багәды кәнүнән. Әнә Кулаевәй дәр әй зоныңц, цы ’рцыд, уый. Фәлә хъуамә тәрхондоны райхалой күирмәлхынцъ.

Дәуән хъыг цы уа, ахәмәй цы ис ам? Әрмәстдәр уый, әмә ацы ирон сылгоймәгтә әнәхъән Уәрәсейы тәрхонгәнәг-слестәнәг системәйә тыңгәр әүүәндүңц Җәцәйнаг террористыл. Уый дәр ма — гъа, фәлә уыңы системә тәссаг әвдисәнны куы фесәфа, уымәй тәрсынц.

Тәрхондоны әмә иннә системәтә ахәм заууаты уавәрмә әртәрынән уагәры цытә сарәзтәуыди, хуымәтәджы сылгоймәгтә сә сә цыфыддәр знагәй дәр тәссагдәрыл нымайын җәмән райдытой?

Иу хатт ма хатыр, дә хъиджы кәй бацыдтән, уый тыххәй. Мә тых, мә бонәй архайын, җәмәй дын дә зәрдә барухс кәнөн, ууыл. Ахәм истәуыл куы фәхәст уон, уәд дәм әвиппайды фәхабар кәндзынән.

2005 азы 15 июнь

ХЪАЛДЗӘГ НЫХӘСТАЕ КАФЕЙЫ

Кафейы иу рәсугъд чызгмә къуымәлдзәф ләппу бацыди, кафынмә йә рапонон, зәгъгә. Чызг ын нае бакуымдта. Ләппу әрбамәсты, йә җәсгом нынхъырдтә, афтәмәй чызджы афхәрдта, кәфхъуындарты равдысты, дам, дә федтон.

— Әңәг, әңәг, — фәцарәхсти чызг дәр. — Әз дзы жюрийы уәнг уыдтән, ды та уыңы конкурсы фыццаг бынат бацахтай!

МИЛАН — ФРАНЦЫ СТОЛИЦӘ

Уәләдарәс базары иу әрүгон ләппу йәхиуыл бары хәлаф әмә уәйгәнәджы афарста, кәцион товар у, зәгъгә.

— Нәй үйнис, — сбустә кодта уәйгәнәг ус. — Мәнәйыл фыст куы и: «Милан. Франц»!

«МӘХИ ХЪУЫДДАГ У!»

Павильоны нозтджын ләг буфетгәсәй агуры 100 мисхалы уырыссаг арахъхъ әмә иу гуыл. Уәйгәнәг әй фәрсү: җәимә дә хъәуы гуыл — дзииздзаймә әви къабускаимә?

Ләг әваст арбамәсты:

— Йой мә гуыл у, әмә йә цәимә хәрын, уый мәхи хъуыддаг у!

ХИЛДАСӘНЫ

Хилдасәджы къәхты цур бады куыздз.

— Да куыздз мәм афтә әдзынәг цәмән кәсү? — фәрсы, йәхі аласынмә чи ’рбаңыд, уыңы ләг.

— Хъуыддаг афтә у, әмә хаттай пъолмә хъус архауы. Мә куыздзән та хъус йә уарзондәр хәринағ у.

ХУЫССӘНМАӘ!

Рынчындон. Медицинон хо: «Рынчын! Мауал кәс телевизорма! Тагъддәр хуыссәнмә!»

Рынчын: «Әмә нәничи ’рбайяфдзән?»

КЪУЫРМА ЦӘСТЫТАӘ

Чысыл саби талынг уатмә баңыд әмә дзуры:

— Ницы уынын, мә цәститә бакъуырма сты!

СПОРТСМЕН

Мад йә чысыл сывәллонимә тезгъо кәны парчы. Сә рәэты арбазгъорда иу наелгоймаг. Саби фәрсы:

— Кәдәм згъоры ацы ләг?

— Спортсмен у.

— Сайыс, нана. Дзысси кәнын әм цәуы әмә туалетмә згъоры.

НЕСИ АЛХӘНӘГ

Базары иу ләг неситә уәйгәнәджы фәрсы, дә неситә, дам, кәңәй сты.

— Узбекистанәй.

— Әмә узбекаджы хуызән куынә дә, — дзуры алхәнәг.

— Хъус-ма, хорз ләг, әз дә хъәуын әви неси?

ÆРИ!

Украинæйы автоинспекцийы машинастыл фыст и «ДА!», ома «Державная автоинспекция», æмæ дзы рауади «ДАЙ».

Дзырд йæ нысаныл сэмбæлди!

МУЗЕЙЫ

Музейы кусæг: «Уæ разы — Васили Иванович Чапаевы нымæт. Ноджы Чапаевы мидæгтаг хæлаф. (Амоны, къумы цы стæгдар ис, уымæ.) Ай та уын Васили Иванович йæхæдæг...»

Экскурсанттæй иу (амоны, стыр стæгдары фарсмæ цы чысыл стæгдар ис, уымæ): «Ай та чи у?»

Музейы кусæг: «Уый та — Васили Иванович чысылæй».

ЧИ ЙÆ АРХЪУЫДЫ КОДТА?

Зæронд ус фærсы интеллигенты:

— Зæгъ-ма, дæ хорзæхæй, мæнæ дзæбæх лæг, социализм чи архъуыды кодта — политиктæ æви ахуыргæндтæ?

— Политиктæ, нæ мадыхай.

— Эз дæр афтæ æнхъæл дæн. Уымæн æмæ йæ ахуыргæндтæ куы'рхъуыды кодтаиккой, уæд уал æй фыццаг уырытыл бафæлвæрдтаиккой.

ХЪÆМП ХÆРУТ

Ленинмæ æрбацыдысты мæгуыртæ:

— Владимир Ильич! Цы кæнæм? Цы бахæрæм, уый нын нæй — хъæмп йеддæмæ нæм ницыуал баззад!

— Омæ хъæмп хæрут.

— Эмæ афтæмæй фосы уаст кæнын куы байдайдзыстæм.

— Цæмæн зæгъут? Мæнæ æз алы райсон дæр мыд хæрын, фæлæ мыдыбындзы дыв-дыв никуыма кодтон.

ЦЪИУТЫ БАЗАРЫ

Иу лæг уæй кæны тути. Æлхæнæгæн æппæлы:

— Мæ тути ахæм у, æмæ иын афтæ куы зæгъай, дæ рахиз къах ма мæм авæр, зæгъгæ, уæд дæм æй уайтækкæ авæрдзæни.

— Галиу та?
 — Галиу дәр дәм уайсахат авәрдзәни.
 — Дыууә къахы дәр мәм авәр, зәгъгә йын күй зәгъай,
 уәд та?
 Тути уый күй фехъуиста, уәд йә къалатийә рахъәр кодта:
 — Куызды фырт! Әмә ма уәд цәуыл ләудзынән?!

ЭПИГРАММАТӘ

БӘСТЫ БИКЪ ӘМӘ КОМЫ ДАЕГЪӘЛ

Фәдис! Бәсты Бикъ бафтыд,
 әмә нә дуне сәзәгъәл!
 Әрцыди Комыл сау фыд —
 арбайсәфтис йә дәгъәл!

ПАРНАСМӘ БӘЛЛӘГ

Парнасы цъупмә а ләшшу бәллыйд,
 фәләй йәм, — уәууа! — аккаг бәх нә уыд
 әмә бәхагур Троямә фәңүд.

ЦЫ УЫДИ ГАМХУДЫ БЫН

Систем ын йә гамхуд, —
 разынд нәм йә гам уд.

ДЫУУӘ ХАТТЫ АУУОН

Аууонмә бахызти аууон,
 дыууә хатты аууон, дам, ауон.

ЛЕЦМӘ ГӘСГӘ

Цәргәбонты цырен сыгъдәй сыгъди:
 әндәрстөй йыл идейаетә сәхи.

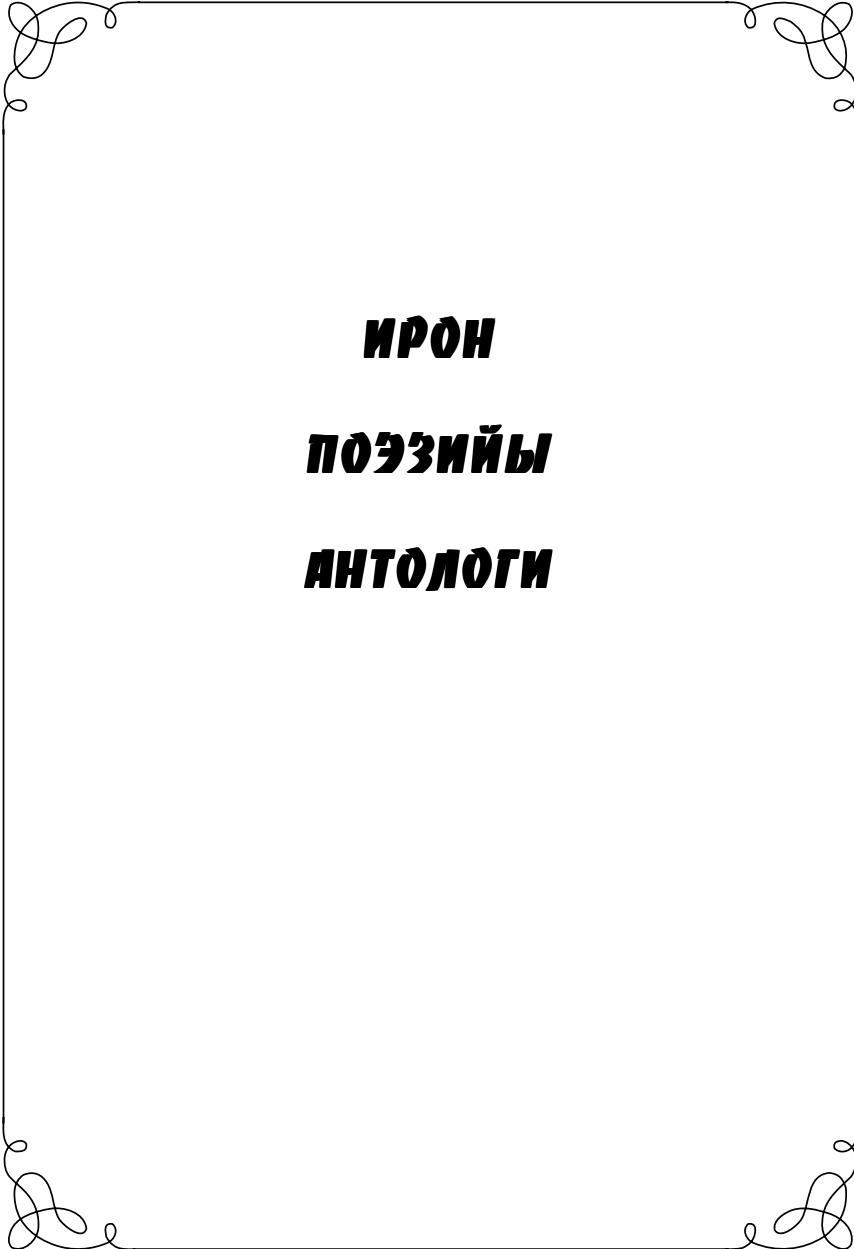
КЪОСТА ӘЕМӘ ХӘРДЖЫТАӘ

*Аңы аз Къостайы бонты нәх хиңаудаң
чидаңтә Нармә батахтысты вертолетыл.*

Кәддәрты-иу йәкрайыраң хәдзармә
пыди Къоста — Чырыстийау — пъәх хәрәгыл.
Ныр та? Ныр та Къостайы бонты Нармә
пъәх хәрджытә әрбатәхынц хәдтәхәгыл.

1993.18.11

ИРОН

ПОЭЗИЙЫ

АНТОЛОГИ

ХӘМЫЦАТЫ АЛБЕГ

(1940)

Хәмыцаты Албеджы әмдзәвгәтү арәх ис Десүйкөй. Дес ис Тырсыгомы әмәе у поэты райгуырән хъәү. Албег каст фәсис астәүккаг скъола әмәе Цәгат Ирыстоны паддзахадон педагогон институты историон-филологон факультет. Күиста Хъызлары астәүккаг скъолай ахуыргәнәгәй, Сәрмагонд профтехучилиштәй директоры хәдивәгәй, Цәгат Ирыстоны телеуыныны хистәр редакторәй, журнал «Мах дуджы» критикә әмәе публицистикәй хайады сәргъләүүәгәй, СЦКП-ый Цәгат Ирыстоны обкомы мыхуыры секторы консультанттәй. Ныртәккә у республикәй радиойы хистәр редактор.

Әмдзәвгәтә фыссын райдыңта, скъоладзау мақуы уыд, уәд. Джиппы раугаңта иу дәс поэтикон чиньджы. Тәккә әххәстдәр әмбырдгәндәй йынны «Дүртү хъарм» (Дзәуджыхъәу, 2000) әмәе «Цәстырухс» (Дзәуджыхъәу, 2006).

* * *

Цәй, цы қәнон мәхи рәестытә? —
Уарзән әрпид йә кәрон.
Федтам демәе дзәвгар мәститә,
Цин нәм нае цыд әмгәрон...

Цәй, цы қәнон дәуәй хъәститә?
Ард дын цы хәрон зәххәй?
Курын әрмәст: дәе сау цәститә
Худәнт әедзух дзәбәхәй...

АЕХСАЕВЫГОН

Къаевда 'нәрынцой уары,
Калы хъәуыл цәссыг.
Зәрдә уазал мәйдары
Ивгъуыд мастиәй ысхъыг.

О, күнд зын у дә раконд!..
Хъазәнхъул дын уыдтән:
Аэз фыруарстәй — әнамонд,
Амондагур ыйдтән.

Чидәр нарты Сырдонау
Худти демә мәныл...
Уарз ныгалиутә донау —
Агур уый фәйтә ныр!

Сау мысинаетә, тарәй
Хъуысы уе 'рхәндәг хъәр.
Къаевда 'нәрынцой уары,
Арв әрттиви кәмдәр...

ДӘРГЪЯЕВСЫ

Аргъяутты уәйгуытау
Слауузысты хәхтә.
Урс пуси цәкуытау
Схъиуынц доны 'ртәхтә.
Митынрагъ әффәгыл
Мигъ ләсси ныдзәвгә.
Фахсыл ләг цәвәгәй
Рәвдз фыссы «әмдзәвгә».
Тугдадзинтау — дәттә,
Цыититәй ләдәрсынц.
Амад хос — аргъяемтә,
Дымгәйә нә тәрсынц.
Тинтыччи әвраегътә —

Къәдзәхтыл пырхытә.
Дидинджытә рәгътыл —
Урсытә, сырхытә...
Раст дзәнхъатау — дзугтә,
Мерс кәнныңц ңъәх кәрдәг.
Райхъал ысты дугтә,
Цин әмәе архәндәг.
Къәхтысәрмә хъазтау
Туристтә фәпәуынц.
Рох фыдәлты мастау
Зәвшәдзә ыскәуынц.
Хәлд мәсгуытә — арәх,
Ивгъуыд бандзыг дурты.
Мәрдты горәт таураөгъ
Мард әнустыл дзуры...

ИППОДРОМЫ

Дугътә 'фтауынц дисы:
Барджытә тәхынц.
Раст цыма фәдисы,
Зыгъар бәх ныббындз.

Сахъ барәджы риуы —
Цины уысм кәмдәр.
Цәфхәйтәй ысхъиуы
Тарст зынгтә, цәхәр.

Уайынц бәхтә, уайынц бәхтә —
Зәххыл нал хәңынц сә къәхтә...*

Барәг дзуры: «Ма 'рхай,
Ма фәкәл, мыйаг.
Аңы дугъты, махау, —
Ничи у фыццаг».

* Калоты Хазбийы рәнхъ.

Бæх ызгъоры, фærстæ —
Сапондонау фынк.
Сыстади йæ фæстæ
Тар æргъэмттæй рыг.

Уайынц бæхтæ, уайынц бæхтæ —
Зæххыл нал хæцынц сæ къæхтæ...

«Размæ, Зыгъар, размæ!
Размæ, уадау, тæх!»
Барæджы ныхасмæ
Нал байхъуыста бæх...

Арв ыл атар... Андзыг...
О, мæгуыр... Фækалд:
Сау къуымбилау сау рыг
Уый бынæй ыскалд.

Уайынц бæхтæ, уайынц бæхтæ —
Зæххыл нал хæцынц сæ къæхтæ...

ИЗÆРЫГОН ХЪОБАНГОМЫ

Хур, йæ тынтыл хæпгæ, рагъæй
Тар хъæдыл фæтулы.
Изæр рахызт хæхты архæй,
Коммæ 'рпæуы къуыл.

Дымгæ мигъындзгутæ ахсы,
Хъæлдзæг у йæ зæрдæ!
Банцад цæвджыты 'хситт фахсыл,
Уистæ-уистæ — кæрдæг.

Хъуысы куыйти рæйд, пъæлхъæртæ,
Дон цыренæй уайы.
Боны рухс тæшпытае уæртæ
Къутæрты бын тайынц.

Фәндаг фескъуыйы, фәзыны, —
Цъупп рәттәм аеххәссы.
Фыйяу бур цәрмын хызыны
Урс уәрыкк аерхәссы.

ЦӘҮ

Фенцад уәтәры куыйты рәйын.
Дымгә бәләстүл, къутәртүл чиуы.
Урс аехсәрдзәнән фехәлд йә фын, —
Худгә хохы фәсонтәй ысхъиуы.

Башырх мигътыл ыскәсәны «түг».
Дары къәдзәх йә цъуппытә фазәй.
Уасгә раңауы хизәнмә дзуг, —
Цәу — зыгъарных, ыздыхстсыкъа — разәй.

Худы къуылдымтәй уалдзыгон бон.
Цәу — фәндагамон, къуыл фәңдәуы.
Комы бazzад фынкбарц ивылд дон,
Зәйы сонт цәлхъ хәстәг ран фәңдәуы.

Дзугыл ратулы хаттәй-хатт дур.
Быләй ахауынц къордгәйттәй фыстә.
Цәуы уыдәттә не 'ндавынц мур, —
Уый сә разәй ис, уыдон — йә фәстә...

* * *

Мәйдар ахсәв. Мә развәндаг нымбәжст.
Аеппындәр рагъыл ницуал уыны цәст.

Тыччыйау фесәфт мигъәргъәмтты мәй.
Хәснагән арвыл иу ыстъалы нәй.

Цәуын куырмәджы, разилы мә сәр.
Мә алыварс — әрра дымгәйи хъәр.

Фәцәуы арвы сонт гәрах хәстәг.
Анафон хъәумә ничи ис цәуәг.

Ныттар хәхбәстә, багыпцилтә зәхх.
Фәкъәртт җөнпайт къәвдайы сәх-сәх.

Уәddәр цәуын. Цәры мә риуы бон.
Уыдзәни тагъд фыдахсәвән кәрон.

МИНДИАШВИЛИ СЕРГО

(1940)

Серго Виссарионы фырт Миндиашвили райгуырди Цхинвалы районы Сарабукъы хъәуы. Касть фәзи Хуссар Ирыстоны паддзахадон педагогон институт. Уйй фәстә ахуыр кодта афицерты скъолайы, советон әфсаңтән ГДР-ый цы къорд уыд, уым. Күиста Хуссар Ирыстоны радиойы, Знауыры районы газеты, СЦКП-ый обкомы культурәйы хайады хистәр методистәй, чинигуадзән «Ирыстон»-ы редакторәй.

Сергойы әмдзәвгәты фыцлаг әмбырдгонд «Ныхас хуримә» рацыди 1966 азы Цхинвалы. Уйй фәстә ма рауагъта къорд поэтикон чиниджы. Йә уацмысты әппәтә әххәстәдәр әмбырдгонд хуыйны «Ныфсы дзәнгәрәг» (Цхинвал, 1990).

СУСӘГ ФЕМБӘЛД

Залмы сыфтыл стъалыты рухс судзы,
Арвы кәрон мәйы цалх нындзыг.
Мәргъты зәлтә хъәды къох фәрсудзы,
Иунәг удыл — сау мигъы бындзыг.

Рог уддзәәф йә дард балцы нә тындзы:
Аердзы равг куы базмәла — тәрсү...
Уалә зарынц: «Халон баргъәфст сындыл...»
Ам та риумә «уад тымыгъ хәссы».

Рындзәй коммә нал кәсүн әнкъардәй,
Залмы сыйтыл нал кәләү цәссыг...
Мән дәү тыххәй ссардауыздән мардәй,
Аэз уәddәр дә цәстыйтәм кәсүн!

1974

ХЪЫСМАӘТЫ КЪУХТЫ

Сты не 'взәгтә, хъуытәсты 'взәгтау, баст.
Сә бәттәнтә хъысмәты къухты сты, —
Күңдәй бафәндә, афтә нә әваст
Ыңдзурын кәнә — цины уа, тыхсты...

1979

ТУЛДЗ-ЦӘРГӘС

Хъомысджын тулдзбәлас быдыры — иунәгәй.
Сау хохы цәргәсау уидәгты цыргъ ныхтәй
фидар ныххәңди Зәххы тымбыләгыл
әмәе йә, портийау, цадәгтай фескъәфы
космикон тыгъады
хур әмәе фарны бәллиццаджы дунемә.

1985

* * *

Нырма нә хох, нә быдыр дарынц урс,
Нырма ызнон әртагъд фыццаг тәдзынаәг,
Фәләе ма мәргъты цинхъәләсмә хъус,
Ныххъус-ма әрдзмә, иунәг уысм әдзынаәг!

Цәм-миты бын ысхәлбурпъ кодта мәр,
Цъәх суадоны дон фестадис аелутон.
Нә комы къада нал цәгъды сынаәр,
Цәхәртә скалдта хуры тынтаәм гутон.

Зымәгон арвыл сбәрzonд кәны Хур, —
Нә фәсхъяу пымән бәnәrстис йә къуыша...
«Хуыцауы фәндәй арвмә хауы дур!..»
Фәлә цәмәндәр зәрда у әгүышпәг.

1984

* * *

Хәдзәрттә ныггыццылтә сты дысон, —
Митхъәпәнтә с' астәумә әххәссынц...
Нал бazzад нә комбәсты фәдисон:
Зәйләсттыы сынтытыл ысхәссынц.

1987

ХОХАГ СУАДОН

Аңхъәлдтон: ахәм тых заххыл
Нәй, аэз кәй разы 'ркәнон зоныг.
Уәddәр нә хъяуы цәхх цәххыл,
Ды мә кәй басастай, уый зонын.

Мә уәрджытыл архаудтән аэз
Дә разы, хохаг суадон, сатәг.
Уынын дә цәсттыы мә хуыз,
Кәннын дә рухс цәсгомән пъатә.

1987

Цъары фәрстыл:

1. Чырыстыйи цъупп.
2. Халас.
3. Габоты Ленәйы сурәт.
4. Алайнаг аргъуан.

* * *

<i>Технический редактор</i>	<i>Виктория БОРАЕВА</i>
<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>
<i>Компьютерная вёрстка</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>

* * *

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ №ФС 10-6649 от 20 июня 2007 г.

Журналы цы әрмәг рацәуа, уымәй әндәр мыхуырон оргән күы пайда кәна, уәд хъумәм амынд уа, «Max дуг»-әй ист кәй у, уый.

Журналмә цы къухфыстытә цәуы, уыдан редакци рецензи нә кәны, стәй сә авортән фәстәмә нә дәтты.

Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств, Государственное учреждение «Литературно-художественный и общеизвестный политический журнал “Max дуг”

Подписано к печати 10.08.07. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсёт. № 1. Гарнитура шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 9,06. Учетно-изд. л. 7,4.
Тираж 1400 экз. Заказ № 2603.

Адрес редакции: 362025, г. Владикавказ, ул. Фрунзе, 24.

Телефоны: 53-69-66; 53-31-58; 53-69-62; 53-31-24, 53-65-86.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru

Отпечатано в ОАО Республиканском издательско-полиграфическом предприятии им. В. А. Гассиева
362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Индекс 73247

